

**VILNIAUS UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
KRIMINALISTIKOS IR BAUDŽIAMOJO PROCESO KATEDRA**

Renatos Andriuškaitės,
neakivaizdinio skyriaus
IV kurso studentės

MAGISTRO DARBAS

**RUNGIMOSI PRINCIPO REIKŠMĖ IKITEISMINIO TYRIMO STADIJOJE
THE SIGNIFICANCE OF THE ADVERSARIAL PRINCIPLE IN PRE-TRIAL
INVESTIGATION**

Vadovas asist. A.Meška

Recenzentas lekt. dr. R.Merkevičius

Vilnius, 2008

TURINYS

ĮVADAS	3
1. Rungimosi principo samprata	6
1.1. Rungimosi principo kilmė ir raida	6
1.2. Rungimosi principo turinys ir požymiai	14
1.3. Rungimosi principo santykis su kitais baudžiamojo proceso principais	23
1.4. Rungimosi principo veikimo ikiteisminiame tyrime problema	28
2. Baudžiamojo proceso subjektų funkcijų atskyrimas – rungimosi principo užtikrinimo sąlyga	33
2.1. Ikiteisminį tyrimą atliekančių subjektų galios ikiteisminio tyrimo procese, jų įtaka rungimosi principo veikimui	34
2.2. Įtariamojo ir gynėjo galimybės realizuoti rungimosi principą	46
2.3. Teismo kontrolė ikiteisminiame tyrime kaip rungimosi principo garantas	56
IŠVADOS	66
LITERATŪROS SĄRAŠAS	67
SANTRAUKA	71
SUMMARY	72

IVADAS

Visuotinai yra pripažįstama, kad rungimosi principas yra vienas iš pagrindinių baudžiamojo proceso principų. Teigiama, kad rungimosi principas baudžiamajame procese užtikrina asmens teisių apsaugą ir sudaro palankiausias sąlygas priimti teisingą sprendimą bei vykdyti teisingumą.

Nors rungimosi principas yra vienas svarbiausių demokratinės valstybės baudžiamojo proceso principų, jo veikimas paprastai daugiau siejamas su bylos nagrinėjimu teisme. Tokią pat nuostatą formuluoja ir Lietuvos įstatymo leidėjas LR BPK 7 str. kalbėdamas apie rungimosi principo taikymą išimtinai teisminėse proceso stadijose. Tačiau tiek Lietuvos, tiek kitų valstybių teisės doktrinoje konstatuojama, kad rungimosi principas neabejotinai yra reikšmingas ir ikiteisminio tyrimo stadijoje. Tiesa, baudžiamojo proceso stadijų tikslai ir esmė natūraliai lemia, kad rungimosi principas jose negali būti realizuojamas vienoda apimtimi.

DARBO AKTUALUMAS

Aptariant rungimosi principą teisės doktrinoje paprastai apsiribojama konstatavimu, kad šis principas veikia ir ikiteisminio tyrimo metu, tik siauriau. Lietuvos teisinėje literatūroje šia tema nėra plačiai diskutuojama, daug platesnio dėmesio ši tema yra sulaukusi Rusijos mokslininkų darbuose. Šioje šalyje rungimosi principo realizavimo ikiteisminio tyrimo stadijoje problematikai paskirta bent dešimtys disertacijų. 1994 m. Jekaterinburge apginta A.O. Mašoveco disertacija "Rungimosi principas ir jo realizacija ikiteisminiame tyrime", 1998 m. S.D.Šestakovos "Rungtyniškumo problemos Rusijos baudžiamajame procese", 2000 m. - E.G.Gusakovo "Ikiteisminis tyrimas ir rungimosi principas baudžiamajame procese", 2001 m. Sankt Peterburge - A.I.Makarkino disertacija "Rungtyniškumas ikiteisminiame tyrime", 2001 m. Čeliabinske S.M. Darovskio "Rungimosi principas Rusijos baudžiamajame procese ir jo realizavimo mechanizmas", 2003 m. Maskvoje T.A.Lotyš "Rungimosi principas ir jo užtikrinimo garantijos baudžiamajame procese", 2004 m. Volgograde - E.V.Mitrofanovos "Šalių rungimosi principo veikimas ikiteisminėse baudžiamojo proceso stadijose" ir t.t. Nemažai mokslinių straipsnių šia tema periodinėje teisinėje literatūroje. Lietuvoje monografijose, skirtose baudžiamajam procesui, rungimosi principas aptariamas trumpai, daugiausia siejant jį su bylos nagrinėjimo teisme stadija. Atskirai šiai temai paskirta vos keletas straipsnių: M.Girdausko "Rungimosi principas baudžiamajame procese: turinio aspektai", N.Fočenkovos "Rungtyniškumo principo įgyvendinimo ikiteisminio tyrimo stadijoje problema". Dar keliuose straipsniuose rungimosi principo veikimo problematika aptariama siejant jį su kitomis nagrinėjamomis baudžiamojo proceso temomis: įrodinėjimo procesu, gynėjo statusu, asmens teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo mechanizmu ir tt. Paminėtini straipsniai: K.Stungio "Įrodymų samprata baudžiamojo proceso kodekso projekte", M.Gušauskienės "Lygių procesinių

teisių įgyvendinimo problemos ikiteisminiame tyrime”, P. Ancelio “Įrodinėjimo teisinio reguliavimo įtaka užtikrinant proceso dalyvių teises ikiteisminio tyrimo etape” ir t.t..

Ši tema aktuali tiek teoriniu, tiek praktiniu požiūriu. Nors dauguma Europos šalių priklauso kontinentinės teisės sistemai, ir baudžiamojo proceso principai ir struktūra iš esmės panašūs, tačiau kartu kiekvienos šalies baudžiamojo proceso sistema unikali. Rungimosi principo veikimo mechanizmas lemia, kokiam proceso tipui bus priskiriamas baudžiamasis procesas, tad kiekvienos valstybės įstatymo leidėjui tenka spręsti rungimosi principo realizavimo klausimą baudžiamajame procese. Ypač aktualus rungimosi principo realizavimo klausimas tampa baudžiamojo proceso reformų metu. Žvelgiant į Europos šalių praktiką, pastebima, kad kiekvienai valstybei reformuojant savo baudžiamojo proceso sistemą, būtent ikiteisminio tyrimo stadija patiria pagrindines permainas. Ir būtent ikiteisminio tyrimo stadija atspindi pagrindinius nacionalinius baudžiamojo proceso ypatumus, šalies politikos kryptis. Ikiteisminio tyrimo stadijoje vykdoma proceso subjektų veikla didele dalimi nulemia galutinį bylos rezultatą, todėl jos dalyvių galimybės įtakoti šį rezultatą – tiek teoriškai, tiek praktiškai aktuali problema.

Rungimosi principo ribos procese daug lemia ikiteisminio tyrimo subjektų veiklą, jų teisių ir pareigų apimtį, tarpusavio santykius. Be to aktualu atskleisti, kaip praktiškai yra įgyvendinamos įstatymo normos, reguliuojančios rungimosi principą bei identifikuoti pagrindines problemas.

HIPOTEZĖ – Ikiteisminio tyrimo stadijoje rungimosi principo veikimas ribotas ir epizodiškas, tačiau šalims suteiktas pakankamas kiekis procesinių galimybių, leidžiantis įtakoti proceso eigą ir rezultatus.

DARBO TIKSLAS – išanalizuoti rungimosi principo turinį ir veikimą ikiteisminio tyrimo stadijoje, jo taikymo ikiteisminio tyrimo stadijoje problemas.

DARBO UŽDAVINIAI:

- 1) atskleisti rungimosi principo kilmę, jo turinį ir ypatumus ikiteisminio tyrimo stadijoje;
- 2) nustatyti rungimosi principo ryšius su kitais baudžiamojo proceso principais bei baudžiamojo proceso uždaviniais;
- 3) per rungimosi principo prizmę įvertinti baudžiamojo proceso subjektų veiklą ir galias ikiteisminio tyrimo stadijoje
- 4) nustatyti rungimosi principo realizavimo ikiteisminio tyrimo stadijoje ribas ir praktines problemas.

DARBO OBJEKTAS: rungimosi principo samprata ir LR baudžiamojo proceso normų įtaka šio principo realizavimui ikiteisminiame tyrime.

DARBO DALYKAS: LR Konstitucija, LR BPK normos, reglamentuojančios rungimosi principo taikymą, mokslininkų darbai, teismų praktika, specialioji literatūra.

DARBO METODAI: Šiame darbe bus taikomi šie metodai: lingvistinis metodas - siekiant išsiaiškinti teisės normų prasmę įstatymų tekste; lyginamasis metodas- lyginant ir vertinant skirtingas mokslines koncepcijas, mokslininkų nuomones, analizuojant teorijos ir praktikos ryšį; sisteminis metodas - nustatant vienų teisės normų sisteminius ryšius su kitomis teisės normomis; loginis metodas - formuluojant apibendrinimus, išvadas. Teisės aktų analizės metodas - siekiant išsiaiškinti tyrimo objekto teisinio reguliavimo ypatumus. Teismų praktikos analizės metodas – vertinant jos įtaką principo taikymui.

DARBO STRUKTŪRA. Magistro darbą be įvado ir išvadų sudaro dvi dalys. Pirmoji darbo dalis skiriama rungimosi principo teoriniams pagrindams. Jos tikslas - atskleisti rungimosi principo sąvoką, aptarti jo formavimąsi ir raidą Lietuvos ir užsienio šalių baudžiamajame procese, sampratą šiuolaikiniame procese, santykį su kitais baudžiamojo proceso principais, rungimosi principo realizavimo ikiteisminio tyrimo stadijoje problemą. Antroji dalis skirta rungimosi principo veikimo ikiteisminio tyrimo stadijoje analizei. Antrojoje dalyje analizuojamas rungimosi principo santykis su baudžiamojo proceso subjektų galiomis ikiteisminiame tyrime, nagrinėjama rungimosi principą įtvirtinančių baudžiamojo proceso normų įtaka baudžiamojo proceso subjektų statusui, teisių ir pareigų apimčiai bei jų įgyvendinimui. Joje aptariamos ikiteisminį tyrimą atliekančių asmenų ir kitų baudžiamojo proceso subjektų galimybės realizuoti rungimosi principą, jų teisinio statuso reglamentavimo trūkumai ir privalumai.

1. RUNGIMOSI PRINCIPO SAMPRATA

1.1. RUNGIMOSI PRINCIPO KILMĖ BEI RAIDA

Prieš pradėdant analizuoti rungimosi principo turinį ir veikimą ikiteisminio tyrimo stadijoje, tikslinga pažvelgti į jį istoriniu aspektu. Tai daryti patartina dėl dviejų priežasčių. Visų pirma, istorinė apžvalga padeda tinkamai suprasti bet koki teisės reiškinį ir jo reikšmę šiuolaikinėje teisės sistemoje. Antra, analizuojant rungimosi principo vystymąsi, neišvengiamai tenka kalbėti ir apie istorinius baudžiamojo proceso tipus. Kaimyninėje Rusijoje iki šiol teisės mokslininkai nesutaria, ar rungimasis (rus. состязательность) yra baudžiamojo proceso forma, ar principas. Pirmosios krypties šalininkai¹, teigia, kad istorinė rungimosi proceso forma egzistavo daug anksčiau nei apskritai buvo suformuoti bet kokie proceso principai. Rungtyniškumas ne tik nėra atskiras principas, bet pats yra visų kitų baudžiamojo proceso principų šaltinis [65]. Rungimosi principas neturi savarankiškos reikšmės, nes jį praryja kiti, nulemiantys rungimosi proceso formą [74]. Vienok, įstatymo leidėjas tiek Lietuvos, tiek Rusijos baudžiamojo proceso įstatymuose įtvirtina rungimosi principo sąvoką, todėl tokia pozicija reikštų priešpriešą įstatymu įtvirtintai teisės sistemai.

Žvelgiant į baudžiamojo proceso formų raidą, matyti, kad rungimasis iš tiesų yra vienas seniausių teisminio ginčo nagrinėjimo būdų, tačiau rungimosi formos skirtingais istoriniais periodais ženkliai skyrėsi.

Klasikinis rungimosi proceso tipas susiformavo ir gyvavo demokratinės santvarkos valstybėse. Rungtyninis procesas pirmiausia buvo būdingas senovės Graikijai ir Romai. Rytų valstybės šio baudžiamojo proceso tipo nežinojo ar žinojo tik atskirus jo elementus.

Klasikinis rungtyninis baudžiamojo proceso tipas galutinai susiformavo Senovės Romoje. A.M.Baranovas apžvelgdamas Senovės Romos procesą rungtyniškumo aspektu, išskiria šiuos momentus [53, p. 6]. Maždaug 8 a.pr.m.e. senovės Romoje procesas buvo atskirtas į parengiamąjį (in iure) ir teisminį (in iudicio). Valdant Kornelijui Sulai (138-78 pr.m.e.) buvo atskirtos baudžiamosios ir civilinės bylos. Senovės Romoje valdžios institucijos visiškai nesikišo į kaltinamojo ir kaltintojo ginčą. Nusikalstamos veikos įrodymų rinkimas buvo paliktas privatiems asmenims, inicijuojantiems baudžiamąjį procesą. Romos procesas – viešas ir atviras – buvo ne tiriamasis, o rungtyninis. Kaltinamasis iki nuosprendžio būdavo visiškai laisvas, nes romėnai laikėsi

¹ Šios dar vadinamosios *Peterburgo mokyklos* atstovai - S.D.Šestakova, A.V. Smirnovas, A.I.Makarkinas, K.B. Kalinovskis.

nuostatos, kad priverstinai apribojus kaltinamajam laisvę, jis taptų visiškai priklausomas nuo kaltintojo. Vėlesnis ginčo nagrinėjimas teisme vykdavo taip pat griežtai laikantis rungimosi principo: pirmiausia žodis būdavo suteikiamas kaltintojui, po to kaltinamojo gynėjui. Kiekvienas galėjo kalbėti tiek, kiek manė, esant reikalinga. Tik Pompėjus (106-48 pr.m.e.) įvedė taisyklę, kad ginamosios kalbos trukmę turi įtakoti kaltinamosios kalbos trukmė. Paprastai gynybai leisdavo kalbėti trečdaliu laiko ilgiau, nei trukdavo kaltinamoji kalba. Vėliau sekusį įrodymų tyrimą: liudytojų apklausas, įrodymų apžiūras atlikdavo ne teismas, o tik šalys. Po įrodymų tyrimo prasidėdavo šalių oratorių ginčas, turėdavęs lemiamą reikšmę proceso baigčiai. Iš esmės šios oratorių sakomos kalbos atitikdavo kaltinamojo paskutinio žodžio, baigiamosios kaltinimo ir gynybos kalbų paskirtį. Po šių kalbų prasidėdavo balsavimas, kuris iki pat paskutinių Respublikos dienų būdavo atviras. Visos proceso fazės būdavo taip sutvarkytos, kad kaltinamasis iki pat nuosprendžio turėtų galimybę gintis nuo kaltinimo. Asmuo nebūdavo laikomas kaltu tol, kol prisiekusieji neištardavo “condemno” (lot. *pasmerkiu, nuteisiu*). Šalys savo kalbose galėdavo naudoti bet kokias priemones, kurios jų pačių, o ne teisėjų ar pirmininkaujančio teismui nuomone, galėjo padėti išaiškinti bylos esmę. Procesas buvo grindžiamas visiška šalių lygybe. Kaltintojas neturėjo jokios viršenybės prieš kaltinamąjį. Kaltinamasis net nebuvo apklausinėjamas, nors tai neabejotinai būtų palengvinę bylos nagrinėjimą, visa įrodinėjimo našta guldavo tik ant kaltintojo pečių. Tik vėlyvaisiais Romos amžiais kaltinimas buvo perduotas specialiams subjektams, neturintiems materialinio suinteresuotumo byloje, o ne privatiems, paprastai ginantiems savo pažeistas materialines teises, bet kaltinimo ir teisingumo vykdymo funkcijos galutinai buvo atskirtos tik buržuazinėje epochoje.

Šiuolaikinių baudžiamojo proceso teisės specialistų nuomone, būtent ši istorinė proceso forma buvo artimiausia idealiajam rungimosi proceso tipui.

Žlugus Antikos valstybėms, ir Romos teritoriją užplūdus klajoklių barbarų gentims įsivyravo gentinė-paprotinė teisė. M.Maksimaitis pažymi, kad germanų procesas buvo kaltinamojo² ir rungimosi pobūdžio: ieškoti vogto daikto, kviesti į teismą atsakovą ir liudytojus buvo ieškovo reikalas, bet šalia realių įrodymų tiek pat pasitikėta Dievo teismu – ordalijomis, t.y. įvairaus pobūdžio fiziniais išmėginimais. Nemažą vaidmenį vaidino ritualinės priesaikos [39, p.77]..

Ankstyvaisiais viduramžiais Vakarų Europoje baudžiamojo proceso pagrindu nors ir itin formalizuotas, taip pat išliko rungimosi procesas. Tiesa, rungimosi procesas labiau buvo būdingas “lygiųjų” teismui, kai abi proceso šalys priklausydavo tam pačiam luomui. Procesas vis dar buvo tik šalių reikalas, o teismas sprendimą priimdavo šalių pateiktų įrodymų pagrindu. Procesas buvo viešas ginčas tarp nukentėjusiojo ir jo skriaudėjo. Procesas vyko žodžiu, griežtai laikantis feodalinių papročių. Šalys tebeturėjo vienodas procesines teises [66].

² Smirnovas ir K.B. Kalinovskis kaltinimo procesą laiko privataus rungimosi proceso atmaina.

K.B. Kalinovskis aptartų laikotarpių procesą priskiria privataus rungimosi procesui, atspindinčiam ankstyvąjį baudžiamojo proceso raidos etapą, kuriame privatūs interesai visiškai dominavo prieš visuomeninius (viešuosius), o nusikaltimas buvo suvokiamas ne kaip visuomenei, o konkrečiam individui žalą daranti veika [63]. Kiti autoriai šio laikotarpio procesą vadina kaltinamuoju (rungimosi), kadangi proceso pradinis taškas ir varomoji jėga būdavo kaltinimas. Kaltinimo funkciją atlikdavo tik pats nukentėjęs asmuo arba jo atstovai, veikiantys išimtinai savo asmeniniais interesais. Tik nuo jų valios priklausydavusi proceso eiga ir baigtis. Visos proceso eigos (nusikaltimo išaiškinimo, įrodymų surinkimo, kaltinamojo pristatymo į teismą) našta tekdavusi jiems, tuo pačiu ir atsakomybė už nepagrįstą kaltinimą. Kaltinamasis taip pat veikdavo išimtinai savo asmeniniais interesais, ir tik nuo jo valios priklausydavo – pripažinti kaltinimą ar aktyviai nuo jo gintis. Tiek vienu, tiek kitų procesinės teisės būdavo lygios. Teismo veiklą ribodavo pareikštų kaltinimų apimtis, o šalių sprendimai (atsisakyti kaltinimo, pripažinti jį) teismui būdavo privalomi. Teismas užimdavo pasyvią poziciją. Jo paskirtis – išspręsti ginčą ir įtvirtinti ginčo sprendimą. Objektivos tiesos nustatymas nebuvo teisėjo tikslas. K.B. Kalinovskio nuomone, tipiški privataus rungimosi proceso požymiai šiandien aptinkami civiliniame procese [61]. Kita vertus, būtent ankstyvųjų viduramžių rungimosi procesas davė pagrindą formaliajai įrodymų teorijai. Vėliau sekęs inkvizicinis procesas jos nesukūrė, tik “įsisūnijo”[70]. Įrodinėjimo procesas barbarų genčių ir ankstyvųjų viduramžių procese buvo griežtai formalus. Dvikovos, ordalijos, ritualinės priesaikos vykdavo pagal sudėtingas taisykles.

Šio proceso tipo apraiškų turime ir šiuolaikiniame baudžiamajame procese. Galiojančiame baudžiamojo proceso kodekse įtvirtintas privataus kaltinimo procesas turi nemažai privataus rungimosi proceso tipo požymių.

Nuo XV a. dėl kanonų teisės įtakos Europoje rungimosi procesą ėmė išstumti inkvizicinis. Teisminės bylos imtos kelti valstybės iniciatyva, tardymas ir teismas tapo uždari, rašytinės formos. Bylos dokumentai sudaromi teisiamajam net apie juos nežinant. Tačiau svarbiausias inkvizicinio proceso bruožas – viename asmenyje sujungiamas kaltintojas, teisėjas ir gynėjas. Ikitiesminio tyrimo reikšmė vis didėja, o kaltinimas tampa pagrindine baudžiamojo proceso funkcija. Pagrindiniu ir reikšmingiausiu įrodymų laikomas kaltinamojo prisipažinimas. Oficialiai įteisinti kankinimai jam išgauti. Teisminiame nagrinėjime pirmenybė teikiama medžiagai, surinktai tardymo metu. Teisiamajam galimybių gintis beveik neliko. Procese remiamasi formaliais įrodymais.

Kiek kitu keliu baudžiamasis procesas vystėsi Anglijoje – prisiekusiųjų teismo tėvynėje. XII-XIII a. Anglijos baudžiamasis procesas buvo kaltinamasis (rungimosi), bylos eiga rūpinosi nukentėjęsysis, o teisėjo vaidmuo reiškesi patarimais kaltinamajam ir sekimu, kad nebūtų pažeistos jo teisės. Kaltinamasis rungimosi procesas vyravo tiek civilinėse, tiek baudžiamosiose bylose. Bendrosios teisės teismuose įrodymus rinko pačios šalys [39, p.226]. Tačiau kaip ir kitose

V.Europos valstybėse feodalizmo epochoje inkvizicinio proceso elementai buvo būdingi ir bendrosios teisės sistemai. Bylose dėl felonijos (sunkių kriminalinių nusikaltimų, teismingų karaliaus teismui) buvo rekomenduojami kankinimai. O lordo kanclerio ir bažnytiniuose teismuose byla tyrė teisėjas. Lyginant su kitomis V.Europos šalimis Anglijos baudžiamajame procese išliko rungimosi procesui būdingas atvirumas, žodinė forma ir laisvas įrodymų vertinimas [39, p.226]. Tačiau ikiteisminio tyrimo stadija Anglijoje taip ir neatsirado, nors kai kurie proceso veiksmai buvo atliekami iki teismo.

1789 Didžioji Prancūzijos revoliucija tapo visos teisės sistemos, taip pat ir baudžiamojo proceso reformų pradžia. 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija įtvirtino visų asmenų lygybės prieš baudžiamąjį įstatymą, nekaltumo prezumpcijos principus, draudimą atimti laisvę ir skirti bausmes, išskyrus įstatymo numatytais atvejais. 1789 spalio 8-9 d. dekretu rungimosi principo elementai buvo įvesti net į ikiteisminį tyrimą: visi ikiteisminio tyrimo veiksmai iki kaltinamojo kvietimo į teismą buvo atliekami tyrėjo dalyvaujant dviem stebėtojams, piliečiams, garsėjančiais savo dorovine reputacija ir sąžiningumu. Gynėjo dalyvavimas tapo privalomas. Teisminiam bylos nagrinėjimui tapo privalomas betarpiškumas, įrodymai vertinami remiantis vidiniu įsitikinimu, o procesas viešas ir rungtyninis. Baudžiamąsias bylas nagrinėjo prisiekusiųjų teismas. Įsigaliojo kaltinimo procesas, paremtas rungimosi principu tiek ikiteisminiame, tiek teisminiame tyrime. 1808 m. išleistame baudžiamojo proceso kodekse galutinai atsisakyta inkvizicinio proceso, įtvirtinti rungimosi proceso principai, kurių svarbiausi buvo proceso viešumas, žodiškumas, nekaltumo prezumpcija, laisvas įrodymų vertinimas. Tačiau bandymas perimti anglų baudžiamojo proceso sistemą nepavyko, prisiekusiųjų teismo neliko. Kartu kodeksas pašalino rungimosi formą iš ikiteisminio tyrimo. Kaip galutinį rezultatą baudžiamojo proceso kodeksas įtvirtino tvarką, artimesnę kontinentinei nei anglų sistemai. Ją, neretai vadinamą mišriu procesu, galima vertinti kaip tradicinio prancūzų proceso ir anglų sistemos kompromisą [39, p.401]. Rungimosi principas baudžiamajame procese persipynė su inkvizicinio proceso elementais. Ikiteisminį tyrimą atlikdavo teisėjas tardytojas, kuris tardė kaltinamąjį, rinko ir tikrino įrodymus, sprendė dėl bylos perdavimo teismui. Kaltinamasis nebuvo informuojamas apie surinktus įrodymus, neturėjo gynėjo. Tyrimas buvo uždaras ir raštiškas. Gryno rungimosi proceso nebeliko. Jis buvo griežtai padalintas į dvi savo pobūdžiu iš esmės besiskiriančias stadijas: ikiteisminę ir teisminę.

XVIII a. pab. – XIX a. pr. Prancūzijoje sukurta baudžiamojo proceso sistema tapo pavyzdžiu daugumai Europos valstybių. Europoje buvo pereita prie kaltinamojo baudžiamojo proceso su laisvu įrodymų vertinimu. Įsteigtas profesionalių kaltintojų, įeinančių į valstybės valdžios sistemą, korpusas. Šiuolaikinius Europos valstybių baudžiamuosius procesus sunku priskirti konkrečiam baudžiamojo proceso tipui. Spartūs valstybių ir visuomenės demokratėjimo procesai lemia, kad baudžiamajame procese rungimosi pradą stiprėja po kiekvienos baudžiamojo

proceso reformos. Iki šiol buvo priimta manyti, kad rungimosi procesas šiuolaikinėje visuomenėje būdingas tik bendrosios teisės sistemos valstybėms: JAV, Didžiąjai Britanijai ir buvusioms jų kolonijoms, o kontinentinės teisės šalių procesai daugiau tiriamieji arba mišrūs. Įdomus A.V. Smirnovo ir K.B. Kalinovskio požiūris, kad Europos valstybių šalių šiuolaikinis baudžiamasis procesas priskirtinas ne tiriamajam (inkviziciniam) proceso tipui, o to paties rungimosi proceso atmainai – viešojo rungimosi procesui. Viešojo rungimosi procesas yra savotiška senojo privataus rungimosi (klasikinio) ir tiriamojo proceso sintezė, kuriuose tiek išsprendžiamas šalių ginčas, apsaugant asmens teises ir interesus, tiek užtikrinami viešieji valstybės ir visuomenės interesai. Viešojo rungimosi procese asmens ir visuomenės interesai ginami vienodai. Kaltintojas, atstovaujantis valstybę, veikia remdamasis visuomenės interesais, iš vienos pusės jis laisvas savo asmenine nuožiūra priimti bet kokį sprendimą dėl bylos eigos, iš kitos pusės tai proceso subjektas, turintis ribotą diskreciją. Kaltinamasis taip pat proceso subjektas, turintis savo procesines teises, kurių padedamas veikia proceso eigą ir procesiškai yra lygus kaltintojui. Gynybos, kaltinimo ir teismo veikla yra viešo pobūdžio. Teismas nuo šalių nepriklausomas ir laisvas vertinti įrodymus pagal savo vidinį įsitikinimą. Jis aktyvus proceso subjektas, tačiau jo aktyvumas nėra proceso variklis kaip tiriamajame procese, o ribojamas kaltinimo rėmų. Teismo aktyvumas tik papildo šalių aktyvius veiksmus, kai kažkurios jų padėtis tampa akivaizdžiai silpnesnė.

Autorės manymu, pagrįsta K.B. Kalinovskio nuomonė, kad istorinių baudžiamojo proceso tipų skyrimo kriterijus ne rungimosi ir kitų principo veikimo ribos, o asmens ir valstybės interesų santykis. Pirmajame baudžiamojo proceso raidos etape privatūs interesai dominuoja prieš viešuosius, antrame – valstybiniai interesai užgožia ne tik privačius, bet ir apskritai bet kokią asmens teisių apsaugą, trečiajame – pripažįstama tiek valstybės interesų reikšmė, tiek asmens teisių apsauga.

Lietuvos baudžiamasis procesas perėjo panašius raidos etapus. Pirmąsias žinias apie baudžiamąjį procesą Lietuvoje turime tik nuo XV a. : iš 1468 m. išleisto Kazimiero teisyno ir vėliau sekusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės statutų. Apie ikistatutinį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpį duomenų neturime. Tuo metu vyravusi paprotinė teisė, J.Machovenko manymu, turėjusi būti panaši į lietuviams giminingų genčių paprotinę teisę, todėl rekonstruojant ją remiamasi prūsų 1340 m. Pamedės teisynu. O jame sakoma: “jei yra kova bei ginčas, tai tas nugali kitą, kuris turi daugiau ar geresnių įrodymų”. Nenuginčijamu įrodymu laikytas teisiamojo prisipažinimas. Jam prisipažinus kitų įrodymų priešingai šaliai ieškoti nebereikėdavo. Net jei teisiamasis prisipažino apie nusikaltimą, kurio realiai nebūta, jis vis tiek būdavo teisiamas kaip už realiai įvykusį. Jei apkaltintas asmuo kaltę neigdavo, abi šalys savarankiškai rinko ir teikė teismui įrodymus.

J.Machovenko išanalizavęs LDK statutus daro išvadą, kad LDK lygiagrečiai viešpatavo rungimosi procesas ir formalių įrodymų teorija: “LDK iki pat valstybės žlugimo vyravo rungimosi procesas” [38, p.66]. Tos pačios nuomonės laikosi ir P.Ancelis [17, p.19]. Įrodinėjimo našta tekdavo bylininkams, tačiau teismas jam pateiktus įrodymus vertino pagal jų svarumą, iš anksto numatytą įstatymo leidėjo. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpiu ikiteisminio tyrimo stadijos nebuvo. Teisme šalys turėjo lygias teises, procesas rėmėsi išimtinai jų veikla. Ritualinės priesaikos buvo svaresnės nei liudytojų parodymai, kas užtikrindavo efektyvią feodalų teisių ir privilegijų gynybą prieš žemesnio luomo oponentus. Priesaikos žemės ir plėšimų bylose nulemdavo bylos baigtį net esant tinkamesniems įrodymams. Visi trys statutai įteisino kankinimus, bet skirtingai nei kitose to meto Europos šalyse jie tebuvo antraeilis įrodymas, o jų naudojimo tvarka detalčiai reglamentuota. LDK inkvizicinis procesas grynuoju pavidalu taip ir nepaplito, nes valstybei buvo pernelyg sudėtingas ir brangus. Politinė šalies situacija – nepaprastai plačios bajorų galios, nebūdingos to meto absoliutinėms monarchijomis Europoje - taip pat neleido įtvirtinti inkvizicinio proceso. Inkvizicinis procesas iš esmės buvo taikomas tik valstybinių ir religinių nusikaltimų bylose. Lietuvoje kiekvienas teismo žingsnis šalims buvo žinomas. To nebuvo pas kaimynus: nei rytuose, nei vakaruose [17, p.23]. M.Maksimaitis taip pat LDK laikotarpio baudžiamąjį procesą priskiria rungtyniniam tipui. “Baudžiamajam procesui, kaip ir civiliniam, būdingas šalių rungimasis teikiant įrodymus ir skirtumo tarp vienam luomui priklausančių kaltintojo ir kaltinamojo, galima sakyti, nebuvo [18, p. 195]”. Tačiau įrodymais būdavo ne faktiniai duomenys, tiesiogiai susiję su ginčo dalyku, o šalių priesaikos.

Vėliau teismas, kaip ir visoje Europoje, tapo baudžiamosios politikos ginklu ir nebesitaikstė su tarpininko vaidmeniu. Teismas tapo aktyviu bylos tyrėju ir rungimosi pradą procese sunyko. Nukentėjęs asmuo tapo pranešėju, o kaltinamasis tyrimo objektu. Proceso metu jam galima buvo tik gintis, o ne rungtyniauti [25, p.56]. Procesas galutinai virto inkviziciniu, visiškai įtvirtinta formali įrodymų teorija. Kaltinamasis net ne visada žinodavo, kuo jis yra kaltinamas. Kaltinimo ir teisingumo vykdymo funkcijos buvo visiškai sutapatintos.

Po trečiojo LDK ir Lenkijos padalijimo statutas dar kurį laiką galiojo, tačiau 1840 m. buvo panaikintas ir įvesti Rusijos įstatymai. 1832 m. Rusijos imperijos įstatymų sąvado baudžiamąjo proceso taisyklės buvo grynai inkvizicinio pobūdžio. Procese vyravo valstybės pradą, teismui ir prokuratūrai buvo suteiktos kaltinimo, gynybos ir bylos sprendimo funkcijos, advokatūros nebuvo. Galiojo tik formalių įrodymų teorija. Kaltinamasis traktuotas kaip pasyvus tyrimo objektas siekiant nustatyti tiesą. Tik po 1864 m. Rusijos imperijoje įvykusios teismų reformos inkvizicinis procesas pakeistas mišriu, kaltinimo funkcija suteikta prokurorui, o gynybos – advokatams, panaikinta formalių įrodymų teorija, teisiniame procese įsigaliojo žodiškumo ir viešumo principai.

Nuo 1919-1940 m. Lietuvoje galiojo Rusijos imperijos 1864 m. baudžiamosios teisenos įstatymas. Nors įstatymas buvo kurtas netrukus po Prancūzijos baudžiamojo proceso kodekso ir atspindėjo stiprias permainas baudžiamojo proceso doktrinoje, tačiau rungimosi principo apraiškų ikiteisminiame tyrime praktiškai nebuvo. Ikiteisminio tyrimo metu teisė į gynybą visiškai neužtikrinta, jame gynėjas net nedalyvaudavo. Kaltinimo ir gynybos funkcijos įėjo į tardymo pareigas, kas nesuderinama su rungimosi principo samprata. Ikiteisminis tyrimas liko inkvizicinio pobūdžio. Vienintelė rungimosi principo užuomazga šioje stadijoje – teisminė ikiteisminio tyrimo kontrolė, apskundimo, nušalinimo, pareigūnų baudimo dėl tyrimo neišsamumo, baudžiamosios bylos nutraukimo ir sustabdymo institutai.

Nuo 1940-1958 m. Lietuvoje galiojo TSRS baudžiamojo proceso kodeksas, kuriame bet koks šalių rungimasis ir lygiateisiškumas tik deklaratyvaus pobūdžio [25, p.57]. 1958 m., 1961 m. įvykusios baudžiamojo proceso reformos mažai ką pakeitė. Proceso pagrindas buvo ne rungimasis, o aktyvi valstybės organų (tardytojo, prokuroro, teismo) veikla, nukreipta į socialistinio teisingumo užduočių vykdymą.

Nors apie rungimosi principo reikšmę procesui ir sąvoką rusų teisės doktrinoje buvo diskutuojama jau nuo XX a. pradžios, socializmo epochos baudžiamojo proceso kodeksuose, tarp jų ir Lietuvos, nebuvo įtvirtintas nei pats principas, nei rungimosi sąvoka. To meto doktrinoje buvo teigiama, kad visiškai nepagrįsta ir neteisinga pervertinti rungtyniškumą ir laikyti jį vienu iš baudžiamojo proceso pamatų. Manoma, kad “buržuazinio” baudžiamojo proceso principo perkėlimas į socialistinį baudžiamąjį procesą netoleruotinas. Nors formaliai buvo laikoma, kad teisminis bylos nagrinėjimas yra paremtas rungimusi, realiai 1961 m. baudžiamojo proceso kodekse buvo tik šio principo užuomazgų. Tik 1994 m. lapkričio 17 d. įstatymas įvedė rungimosi principo sąvoką. BPK 265 str. buvo papildytas antra dalimi, skelbiančia, kad bylos nagrinėjamos laikantis rungimosi principo. Tokiu būdu į Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymą pirmą kartą buvo įtrauktas rungimosi terminas.

Šiandien teisės doktrinoje dažniausiai išskiriami trys baudžiamojo proceso tipai: kaltinamasis (rungimosi), tiriamasis (inkvizicinis), mišrus. A.M. Baranovo nuomone, tokį skirstymą lemia, kokia apimtimi ir formomis vienos ar kitos valstybės procese veikia keturi principai: viešumo, rungimosi, žodinio nagrinėjimo, tiesioginio nagrinėjimo (betarpiškumo) [53, p. 29]. Tokiu būdu autorius laikosi tikriausiai labiausiai pagrįstos pozicijos, kad rungtyniškumas gali būti traktuojamas tiek kaip baudžiamojo proceso forma, tiek kaip principas. Be abejo, tokiu atveju jų turinio samprata ir apimtis taip pat skiriasi, tačiau tai nereiškia, kad abu požiūriai turi būti priešpastatomi vienas kitam. Lietuvos baudžiamojo proceso teisės doktrinoje taip pat vartojamos abi sąvokos “rungimosi procesas” ir “rungimosi principas”, neakcentuojant jų priešpriešos ar konkurencijos.

Aukščiau rungtyniškumo aspektu apžvelgta baudžiamojo proceso raida atspindi vadinamąją istorinę baudžiamojo proceso tipologiją, t.y. istoriškai susiklosčiusias proceso formas. XX a. pradžioje buvo manoma, kad kiekvienos šalies baudžiamasis procesas istoriškai pereina visus tris etapus: nuo seniausios kaltinimo (rungimosi) formos iki galutinės mišraus tipo. Dabartiniai mokslininkai pripažįsta, kad istorinis požiūris nėra tinkamiausias, nes kiekvienos valstybės procesas savaip unikalus, atspindintis istorinius valstybės procesus, istorinius-socialinius visuomenės tipus ir nacionalinės baudžiamojo proceso sistemos ypatumus.

Išvardinti trys proceso tipai - idealūs, sukurti teorinių apibendrinimų būdu, ir absoliučiai neegzistuojantys tikrovėje³. A.V.Smirnovas teigia, kad nė vienas iš šiuolaikinių baudžiamojo proceso įstatymų iš esmės nepriklauso grynajam tiriamajam, rungtyniniam ar net mišriajam baudžiamojo proceso tipui. Todėl nereikia tapatinti idealiųjų baudžiamojo proceso tipų bei realiai egzistuojančių baudžiamojo proceso formų. Kiekvienas realiai egzistuojantis baudžiamasis procesas, skirtingai nei idealioji jo forma, yra istoriškai susiformavęs rezultatas, daugiau ar mažiau atspindintis abu idealiuosius proceso modelius [72, p.60]. Kiekvienos valstybės baudžiamajame procese persipina abu pradai – rungtyninis ir inkvizicinis. Tik vienuose dominuoja pirmasis, kituose – antrasis. Pagal dominuojantį pradą valstybės baudžiamasis procesas priskiriamas konkrečiam tipui. O jei neįmanoma nustatyti, kuris pradas procese dominuoja – procesas laikomas mišriu. Įstatymo leidėjas vienus baudžiamojo proceso institutus įtvirtina artimesnius rungtyniniam proceso modeliui, kitus – tiriamajam. Paprastai tai lemia valstybės baudžiamoji politika – valstybinių ar asmens interesų apsaugos prioritetai.

Visos aukščiau aptartos istorinės baudžiamojo proceso formos: antikos laikų, barbariškoji, ankstyvųjų viduramžių, šiuolaikinė laikomos rungtyninėmis. Jų apžvalga leidžia suvokti, kad rungimosi pradas baudžiamajame procese – vienas iš jo konstrukcijos pamatų, davęs pavadinimą atskiram proceso tipui. Bėgant amžiams jo realizavimo formos keitėsi neatpažįstamai, bet galima išskirti ir visad išlikusius požymius. Rungimosi proceso esmę visose epochose ir visuomenėse sudarė teisinis ginčas tarp šalių, jame visada egzistavo dvi konkuruojančios šalys – kaltintojas ir kaltinamasis, abi jos procesiškai buvo lygios ir ginčą sprendė nuo jų nepriklausomame nešališkame teisme.

³ Šios pozicijos laikomasi tiek rusų baudžiamojo proceso teisės doktrinoje (A.V.Smirnovas, K.B. Kalinovskis, S.D. Šestakova ir kt.), tiek lietuvių (G. Goda).

1.2. RUNGIMOSI PRINCIPO TURINYS IR POŽYMIAI

Kaip minėta pirmoje dalyje, kai kurie rusiškų monografijų autoriai rungimosi nelinkę laikyti baudžiamojo proceso principu, tačiau daugumos šalių konstitucijose, baudžiamojo proceso įstatymuose bei teismų praktikoje rungimasis įtvirtintas kaip principas.

Žodis *principas* yra kilęs iš lotyniško žodžio „*principium*“, reiškiančio „pradžią, pagrindą, pirminį šaltinį“. Pirmoji jo reikšmė tarptautinių žodžių žodyne – pagrindinė kokios nors teorijos, koncepcijos idėja, pradinis teiginys [35, p.202].

E.Kūrio nuomone, teisės principai – teisės sistemos pamatinės nuostatos, kuriomis grindžiamas teisinis reguliavimas ir teisinė praktika, bendrasis ir individualusis teisinis reguliavimas bei teisės realizavimas [19, p.47].

G.Goda baudžiamojo proceso teisės principus apibrėžia kaip idėjas, pamatines nuostatas, lemiančias visą baudžiamojo proceso teisės normų turinį ir nusikalstamų veikų tyrimo bei baudžiamųjų bylų nagrinėjimo tvarką, parodančias baudžiamojo proceso institutų esmę ir paskirtį [22, p.47].

Rungimosi principas teisės doktrinoje laikomas fundamentaliu tarpšakiniu teisės principu, Europos Žmogaus Teisių Teismas savo praktikoje ne kartą pabrėžė, kad rungimosi principas viena iš teisingo bylos nagrinėjimo sąlygų. Tačiau tiesioginio jo įtvirtinimo nerasime nei pagrindiniuose tarptautiniuose teisės aktuose : Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte, nei LR Konstitucijoje. Tiesiogiai šis principas yra įtvirtintas LR baudžiamojo proceso kodekso 7 straipsnyje bei teismų įstatymo 34 straipsnyje, bet jo turinys nėra detaliam atskleistas.

Rungimosi principo sąvoka Lietuvos baudžiamojo proceso įstatyme atsirado nuo 1995 m. sausio 1 d. įsigaliojus 1994 lapkričio 17 d. įstatymo Nr. I-662 redakcijai. Tuometinio BPK 265 str. skelbė, kad bylos nagrinėjamos laikantis rungimosi principo, tačiau neaiškino šios sąvokos turinio. Su rungimosi principo veikimu siejama proceso dalyvių lygybė buvo išskirta į atskirą baudžiamojo proceso principą, reiškiantį lygias šalių teises teikti įrodymus, dalyvauti juos tiriant bei reikšti prašymus.

Eilėje Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimų [11, 12, 13] taip pat minimas rungimosi principas, tačiau jo turinys nėra išaiškintas. Rungimosi principo turinys neatskleidžiamas ir teismų įstatyme, apsiribojant jo paminėjimu tarp pagrindinių bylų nagrinėjimo teismuose principų.

Galiojantis baudžiamojo proceso įstatymas rungimosi principo sąvoką pateikia baudžiamojo proceso kodekso 7 str. Analizuojant šio straipsnio turinį matyti, kad įstatymo leidėjas pirmoje jo dalyje tik konstatuoja principo veikimą bylas nagrinėjant teisme, o antroje dalyje atskleidžia principo turinį : kaltinimo ir gynybos šalys turi lygias teises teikti įrodymus, dalyvauti tiriant įrodymus, pateikti prašymus, ginčyti kitos šalies argumentus ir pareikšti nuomonę visais klausimais, kylančiais nagrinėjant bylą ir turinčiais reikšmės jos teisingam išsprendimui.

Palyginimui verta apžvelgti, kaip rungimosi principo turinį atskleidžia kitų valstybių baudžiamieji įstatymai. A.O.Mašovec teigimu, nėra gerai, kai įstatymai tik įtvirtina vieno ar kito principo buvimą procese, įstatyminė principo formuluotė turinti konstatuoti tai, kas abstrahuota forma atspindi pačią jo esmę [66]. Tačiau rungimosi principo formuluotė įvairiuose įstatymuose rodo, kad įstatymų leidėjai tą esmę supranta pakankamai įvairiai.

Estijos BPK 14 str. įtvirtina rungtyninį bylos nagrinėjimo procesą. Pirmoje straipsnio dalyje sakoma - teisiniame bylos nagrinėjime kaltinimo, gynybos ir baudžiamosios bylos sprendimo funkcijas atlieka skirtingi proceso subjektai. Antroje - kaltinimo atsisakymas atleidžia teismą nuo pareigos tęsti procesą. Kaltinimo atsisakymas yra pagrindas priimti išteisinamąjį nuosprendį.

Prancūzijos BPK 1 straipsnis skelbia: baudžiamasis procesas turi būti teisingas, rungtyninis, ir išlaikyti šalių teisių pusiausvyrą. Jis turi užtikrinti , kad kaltinančių ir vykdančių teisingumą organų veikla bus atskirta.

Rusijos BPK 15 str. sakoma:

1. Bylų nagrinėjimas vyksta šalių rungimosi pagrindu.
2. Kaltinimo, gynybos ir bylos nagrinėjimo funkcijos yra atskirtos ir negali būti priskirtos vienam organui ar asmeniui.
3. Teismas nėra baudžiamojo persekiojimo organas, neveikia nei kaltinimo nei gynybos pusėje. Teismas sukuria būtinas sąlygas šalims vykdyti jų procesines pareigas ir įgyvendinti jiems suteiktas teises.
4. Kaltinimo ir gynybos šalys prieš teismą yra lygios.

Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau EŽTT) savo nutartyse rungimosi principo esmę apibūdina taip: teisė į rungtyninį teismą tiek civilinėje, tiek baudžiamojoje byloje reiškia, kad ir kaltinimas, ir gynyba turi turėti galimybę žinoti bei komentuoti kitos šalies pateiktus paaiškinimus ir įrodymus, siekiant daryti įtaką teismo sprendimui [87, § 31; 88, § 33; 89, § 44; 90, §51; 91, § 65; 92, §78].

Kaip matyti, tiek minėtų šalių baudžiamojo proceso įstatymai, tiek EŽTT gana skirtingai atskleidžia rungimosi principo turinį. Baudžiamojo proceso teisės doktrinoje nuomonės taip pat įvairios.

Pati bendriausia ir matyt neginčytina rungimosi principo samprata – byla sprendžiama ginčo būdu. G.Godos nuomone, bylos sprendimas ginčo keliu reiškia, kad skirtingus interesus byloje turintys proceso subjektai(šalys) turi teisę siūlyti teismui, kaip turi būti išspręsta byla, ir kritikuoti priešingos šalies teikiamus siūlymus. Rungimosi principas sietinas su dar dviem momentais: 1) bylos nagrinėjimo teisme dalyviai naudojami lygiomis teisėmis reikšti nušalinimus, teikti prašymus, apskųsti teismo sprendimus ir tt.; 2) procesinės funkcijos procese yra aiškiai atskirtos [22, p.57]. Kad rungimosi principas reiškia, jog byla sprendžiama ginčo keliu savo nutartyse ne kartą konstatavo ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Byla turi būti sprendžiama ginčo keliu, tai yra skirtingus interesus byloje turintys proceso dalyviai (šalys) turi teisę siūlyti teismui bylos sprendimą ir kritikuoti priešingos šalies teikiamus siūlymus [81, 84].

E. Palskys pateikia tokią rungimosi principo sampratą: “Šis principas reiškia, kad: pirma, nagrinėjant bylas, kaltinimo, gynybos ir bylos išsprendimo funkcijos yra atskirtos ir jų vykdyti tas pats organas ir pareigūnas negali. Antra – kaltinimo ir gynybos šalys nagrinėjant bylą turi lygias teises teikti įrodymus, dalyvauti tiriant įrodymus, pareikšti prašymus, ginčyti kitos šalies argumentus, ir pareikšti nuomonę visais klausimais, kylančiais nagrinėjant bylą ir turinčiais reikšmės jai teisingai išspręsti. Rungimosi principas – tai kaltinimo ir gynybos šalių rungtynės, argumentų, faktų ir įrodymų kova. Teismas vertina kiekvienos šalies argumentus, nustato, kurie patikimesni, svaresni ir priima atitinkamą sprendimą [43, p.113].

Lakoniškiausiai rungtyniškumą procese apibrėžia J. Pradel: “liberalusis procesas yra rungtyniškas, kai kiekviena šalis, tiek gynyba, tiek kaltinimas teikia įrodymus”[46, p.140].

A.P. Ryžakovas rungimosi principą apibūdina kaip penkių taisyklių rinkinį [69, p.45]:

- 1) kaltinimo, gynybos ir bylos nagrinėjimo funkcijos atskirtos ir negali būti vykdomos vieno ir to paties asmens ar organo;
- 2) įrodymų tyrime dalyvauja tiek kaltinimo šalis, tiek gynybos;
- 3) abi šalys turi lygias teises teikti teismui nušalinimus, prašymus, įrodymus, dalyvauti juos tiriant;
- 4) teismas nėra baudžiamąjį persekiojimą vykdanči šalis, neutralus tiek kaltinimo, tiek gynybos atžvilgiu;
- 5) teismas sukuria būtinas sąlygas realizuoti procesines teises ir pareigas, ir tik teismas priima sprendimą baudžiamojoje byloje.

J.V.Mitrofanova mano, kad rungimosi principo esmę sudaro 4 elementai: nepriklausomas teismas, nesantis baudžiamojo persekiojimo organu; kaltinimo ir gynybos šalių buvimas, procesinė šalių lygybė ir ginčo tarp šalių buvimas [67].

A.B.Aleksejeva nurodo tris rungimosi principo turinio elementus: 1) kaltinimo, gynybos ir bylos sprendimo funkcijų atskyrimą; 2) lygias šalių procesines teises, užtikrinančias joms galimybę vykdyti savo funkcijas; 3) procesui vadovaujantį ir sprendimą byloje priimantį teismą [51, p.56].

Tuos pačius tris elementus išskiria dauguma rusų autorių [55, 57, 58, 59].

Net A.V.Smirnovas, bene išsamiausiai tyrinėjęs baudžiamojo proceso tipologijos klausimus ir rungtyniškumo kaip atskiro principo neišskiriantis, ir jį apibūdinantis kaip proceso tipą, išskiria praktiškai analogiškus požymius [72, p.60-61]:

- Dvi priešingos ir konkuruojančios šalys procese – kaltinimas ir gynyba.
- Procesinė šalių lygybė, reiškianti lygias šalių galimybes ginti savo interesus.
- Nepriklausomas nuo šalių teismas, nesiimantis vykdyti nei kaltinimo, nei gynybos funkcijų ir nagrinėjantis bylą tik teismui pateikto kaltinimo ribose.

Apibendrinus visus apibrėžimus matyti, kad dažniausiai išskiriami šie rungimosi principo elementai :

- priešingus interesus byloje turinčios šalys ;
- ginčas tarp jų;
- nepriklausomas nuo jų teismas, priimantis sprendimą byloje ;
- procesinė šalių lygybė;
- kaltinimo , gynybos ir bylos sprendimo funkcijų atskyrimas.

Tiesa, pirmuosius tris elementus kaip savarankiškus rungimosi principo požymius linkę išskirti daugiau rusų doktrinos atstovai, nes jie yra įtvirtinti jų baudžiamojo proceso įstatyme. Iš esmės šis priešingus interesus turinčių ir konkuruojančių šalių buvimas ir reiškia ginčo egzistavimą procese. Kaltinimo ir gynybos interesų konkurencija ir sudaro pagrindą ginčiui.

Nepriklausomo ir bešališko teismo pareiga – ginčą išspręsti. Ne visų rusų autorių nuomone jį vertėtų laikyti atskiru rungimosi principo elementu. K.B. Kalinovskio teigimu, ginčas tarp lygių šalių nepriklausomame teisme yra tiesiog baudžiamojo proceso funkcijų atskyrimo rezultatas [62, p.96]. N.Fočenkova taip pat išskiria tik du paskutinius rungimosi principo elementus[28, p. 121]. A.S.Barabašo nuomone, šalių ir nepriklausomo teismo buvimas procese nėra kažkoks išskirtinis rungimosi elemento požymis, nes jis būdingas visam baudžiamajam procesui , bet kokiais jo formais ir institutais, net visai nesietiniams su rungtyniškumu. Teismo nepriklausomumas kyla visai iš kitų principų ir yra požymis, būdingas bet kokiam procesiniam veiksmui. Panašios nuomonės ir rungimosi principo turinį nagrinėjusi O.V.Vyšnevskaja, teigdama, kad principus apskritai sunku, o dažnai ir visai neįmanoma skaidyti į elementus, nes kiekviena idėja yra minties koncentracija, kurią suskaidžius į dalis kyla pavojus iš viso prarasti jos tikslią reikšmę [56]. Ji kritiškai vertina rungimosi principo turinio išdėstymą Rusijos BPK, teigdama, kad jame sujungtos skirtingos idėjos ir principai, kurie nors ir yra susiję su rungtyniškumu, tačiau patys turi savarankišką reikšmę. Rungimosi esmę sudaro ginčas. “Rungimasis – tai teisinis dviejų konkuruojančių šalių – gynybos ir kaltinimo- ginčas, turint tikslą pagrįsti savo reikalavimus ir apginti kiekvienos šalies interesus, ir

šiuo tikslu atliekant procesinius veiksmus, atitinkančius kiekvieno proceso dalyvio teisinį statusą, ir leidžiančius teismui priimti teisėtą, pagrįstą ir teisingą sprendimą byloje” [56].

Nepriklausomo teismo, kaip būtino rungimosi principo elemento išskyrimas būdingas išimtinai rusų teisės doktrinai. Nuo pat rungtyniškumo instituto atsiradimo rusų teisės doktrinoje virė ginčai, koks turi būti teismo vaidmuo rungtyniniame procese. Netgi socializmo epochoje visais laikais buvo dvi stovyklos: nepriklausomo ir pasyvaus teismo šalininkai, ir nepriklausomo, bet aktyvaus teismo šalininkai. Įstatymų leidyboje Tarybų Sąjungoje įtvirtinta aktyvaus teismo šalininkų pozicija. Teisės doktrinoje būdavo pabrėžiama, kad teismas vadovaujasi rungimosi principu, tačiau vienas socialistinių šalių rungimosi proceso esminių požymių, skiriantis jį nuo buržuazinių valstybių proceso, tai aktyvus teismas procese. Šiuo metu Rusijos doktrinoje vėl grįžtama prie minčių, kad klasikiniam rungtyniniam procesui aktyvus teismo vaidmuo nedera. Tačiau dauguma teoretikų ir praktikų pasisako, kad teismas baudžiamajame procese turi būti tik aktyvus, ir teismo aktyvumas yra rungtyniškumo elementas, nepaneigiantis jo esmės. Teismo aktyvumo baudžiamajame procese reikalauja jame ginamas viešasis interesas. Šios krypties pradininkas M.S.Strogovičius, kuris rungimosi principo veikimą siejo tik su bylos nagrinėjimu teisme ir pasisakė tik už aktyvų teismo kaip proceso subjekto vaidmenį [73, p.76]. Kiti autoriai mano, kad kaip tik teismo pasyvumas yra klasikinio rungtyniškumo požymis. Teismas savo pastangas turėtų sutelkti tik įrodinėjimo procedūros, kurios metu šalys turi lygias teises ginti savo interesus, kontrolei. Klasikiniame rungimosi procese sprendimą teismas priima tik šalių pateiktų įrodymų pagrindu, net jei mato, kad jie neatspindi visų bylos aplinkybių. Klasikinio rungimosi principo priešininkai kontrargumentuoja, kad tuomet negalima kalbėti apie teismo nepriklausomumą ir paklusimą tik įstatymui, jei teismas nustatinėdamas tiesą byloje yra priklausomas nuo įrodymų, surinktų kiekvienos iš suinteresuotų šalių atskirai, kiekio ir kokybės [52, p.21]. Su tokia pozicija sutikti negalima, nes civiliniame procese teismas „yra priklausomas nuo šalių surinktų įrodymų kiekio ir kokybės“, tačiau jo nepriklausomumas ir nešališkumas dėl to nekvestionuojamas.

Baudžiamojo proceso tipologiją tyrinėjantys mokslininkai K.B. Kalinovskis ir A.V. Smirnovas neatmeta nė vieno požiūrio. Jie tiesiog skiria du rungtyninio proceso tipus: viešąjį ir privatų rungtyninį procesą. Jų teigimu, pirmajam būdingas teismo aktyvumas, antrajam – pasyvumas. Tačiau abu laikosi nuomonės, kad baudžiamasis procesas turėtų priklausyti viešojo rungtyninio proceso tipui ir visiškai teismo pasyvumas nėra siektinas elementas. K.B. Kalinovskio nuomone, iš tikro nepriklausomas gali būti tik aktyvus teismas, turintis aktyvius įgaliojimus nustatyti tikrąjį bylos aplinkybių vaizdą [62, p.95]. M.Girdauskas, kurio manymu pasyvaus teismo koncepcija yra neabejotinas rungtyniškumo požymis, išplaukiantis iš proceso funkcijų atribojimo, pripažįsta, kad jei tam tikri teismo įgaliojimai veikti savo iniciatyva dėl kitų principų įgyvendinimo

pripažįstami neprieštaraujančiais teisei į nešališką teismą, jie neturėtų būti laikomi ir prieštaraujančiais rungimosi principui [20, p. 113].

Procesinių funkcijų atirbojimas yra pirmas rungimosi principo pagrindas baudžiamajame procese. Tačiau procesinių funkcijų atskyrimas pats savaime šalių lygybės neužtikrina. Todėl antrasis rungimosi principo pagrindas yra šalių procesinė lygybė, t.y. jų procesinių galimybių ginti savo interesus lygybė [66].

A.S. Barabaš taip formuluoja procesinės šalių lygybės apibrėžimą: “tai reiškia, kad kiekvienas asmuo, esantis baudžiamojo proceso šalimi, turi turėti protingą galimybę atstovauti savo interesus byloje, įskaitant įrodinėjimo procesą, sąlygomis, kuriomis jis nepastatomas į blogesnę padėtį, lyginant su priešinga šalimi” [52, p.22]. Pripažinti šalių teisę rungtis, tai pripažinti jų teisę turėti lygias galimybes ir priemones įrodyti savo teiginių ir reikalavimų pagrįstumą ir užginčyti priešingos šalies teiginius ir reikalavimus. Procesinė lygybė reiškia, kad viską, ko imasi kaltintojas įrodinėdamas kaltinimą, turi teisę daryti ir kaltinamasis, siekdamas šį kaltinimą paneigti [51]. Lietuvos baudžiamojo proceso kodekso 7 str. 2 dalis įtvirtina tik šį rungimosi principo elementą, kartu atskleidama jo esmę ir konkretizuodama šalių galimybes procesine lygybe paremtame procese – tai lygios šalių teisės teikti įrodymus, dalyvauti tiriant įrodymus, pateikti prašymus, ginčyti kitos šalies argumentus ir pareikšti nuomonę visais klausimais, kylančiais nagrinėjant bylą ir turinčiais reikšmės jos teisingam išsprendimui. Ši procesinio lygiateisiškumo sąvoka lyginant su anksčiau galiojusi baudžiamojo proceso kodeksu yra išplėsta.

A.I.Makarkino nuomone, šalių lygybė reiškia ne tiek šalių lygių teisių turėjimą kiek lygių procesinių galimybių aktyviai ginti savo poziciją buvimą [65]. Rungimosi procesas pirmiausia reiškia, kad šalys yra aktyvios. Tad kiekvienam proceso dalyviui turi būti skirta pakankamai procesinių galimybių ginti savo interesus.

Lygių procesinių teisių turėjimas baudžiamajame procese nereiškia faktinės šalių lygybės. Baudžiamojo proceso santykyje iš vienos pusės dažniausiai dalyvauja fizinis asmuo, įvykdęs nusikalstamą veiką, iš kitos valstybė, atstovaujama institucijų, ir turinti teisę patraukti jį baudžiamojon atsakomybėn ir nubausti. Faktinė šalių padėtis akivaizdžiai nėra lygi. Bet kai abu subjektai tampa baudžiamojo proceso santykio subjektais, įstatymo leidėjas (bent jau teisminiame bylos nagrinėjime) jiems suteikia lygias teises teikti įrodymus, dalyvauti juos tiriant, reikšti prašymus. A.O. Mašovec teigimu, procesinė šalių lygybė reiškia ir tai, kad tarp jų nėra ir negali būti pavaldumo. Viena šalis (kaltinimo ar gynybos) neturi galimybių priimti sprendimo, privalomo konkuruojančiai šaliai [66]. Taip pat įstatymo leidėjas imasi įvairių kitų teisinių priemonių, kad pašalintų faktinę šalių nelygybę procese: numato privalomą gynėjo dalyvavimą, nekaltumo prezumpcijos galiojimą ir tt. Visiška šalių lygybė – tai idealas, kuris nėra viename procese, net civiliniame, pilnai nepasiekiamas. Todėl terminai šalių lygybė ir lygios šalių procesinės teisės nėra

sinonimai. Proceso dalyvių teisinė padėtis skirtinga, nes ją lemia visuomeninių santykių, sudarančių baudžiamojo proceso teisės dalyką, esmė ir pobūdis. Todėl apie proceso dalyvių lygiateisiškumą galima kalbėti tik specialiaame teisiniame kontekste, įvardijant tai procesiniu lygiateisiškumu, neleidžiant vienai proceso šaliai dominuoti ir pavergti kitą [25, p.55]. E.Kariakino teigimu, procesinė šalių lygybė nereiškia šalių procesinių teisių apimties lygybės, tik vienodas teises galimybes dalyvauti ginče ir paneigti priešingos šalies argumentus [64]. Faktinė šalių lygybė neegzistuoja, kaip neegzistuoja valstybės ir fizinio asmens lygybė.

Šalių procesinis lygiateisiškumas netaikytinas procesiniams santykiams tarp šalių ir teismo. Procese teismas turi valdingus įgaliojimus, be abejo tiktai procesinio pobūdžio. Teismas negali formuluoti kaltinimo, savo iniciatyva gražinti bylą tyrimui papildyti ir t.t..

Kitas svarbus rungimosi principo turinio elementas, neformuluojamas įstatymo, tačiau išskiriamas tiek Lietuvos, tiek užsienio šalių teisės doktrinoje, kaltinimo, gynybos ir teisingumo funkcijų atribojimas, reiškiantis, kad minėtos funkcijos yra atskirtos ir negali būti vykdomos to paties pareigūno ar institucijos. Šis principas yra kildinamas iš konstitucinio valdžių padalijimo principo. “Kaltinimo, gynybos ir bylų išsprendimo funkcijų atskyrimas gali būti laikomas valstybės institucijų įgaliojimų atribojimo principo išraiška rungimosi principo kontekstu“ [20, p.108]. Bet kuri istorinė proceso forma realizuojama per kaltinimo, gynybos ir teismo sprendimo funkcijų vykdymą. Šios trys funkcijos yra baudžiamosios procesinės veiklos pagrindas. Jos sudaro išbaigtą, savitarpio santykiais susijusią sistemą, realizuojamą bet kurioje baudžiamojoje byloje, bet kurioje baudžiamojo proceso stadijoje [66]. Priklausomai nuo šių funkcijų paskirstymo atskiriems baudžiamojo proceso subjektams, ar atvirkščiai jų sutelkimo viename asmenyje, skiriami baudžiamojo proceso tipai. Rungtyniškumas pasireiškia ne tik minėtų funkcijų atskyrimu, bet jų priešingybe, priešprieša viena kitai, galimybe vienai šaliai ginčyti kitos išvadas [66]. Kaltinimo ir gynybos funkcijos priešingos viena kitai, bet kartu ir viena kitą sąlygoja, nes vienos iš jų atsiradimas, sudaro sąlygas egzistuoti kitai.

S.D. Šestakovos nuomone, procesinių funkcijų atskyrimas – vienintelis reikšmingas rungimosi principo elementas, iš kurio išplaukia visi kiti požymiai: šalių lygybė, ginčo buvimas, teismo nepriklausomybė ir nešališkumas [74]. Estijos BPK taip pat akcentuoja tik šį principo elementą.

Nors dauguma autorių pastaruosius du elementus išskiria kaip sudėtinės rungimosi principo dalis, tačiau yra nuomonių, kad procesinių funkcijų atskyrimas ir šalių procesinis lygiateisiškumas yra ne rungimosi principo elementai, o atskiri savarankiški principai, sukuriantys idealias sąlygas pirmojo realizacijai. Tokį požiūrį įtakoja ir EŽTT teismo nutartys, kuriose EŽTT atskleidamas rungimosi principo sąvoką nekalba nei apie funkcijų atskyrimą, nei apie šalių lygiateisiškumą.

M.Girdauskas [20, p.103] analizuodamas ir vertindamas EŽTT praktiką, išskyrė tokius rungtyniškumo požymius. Rungtyninis procesas pagal EŽTT nutartis pirmiausia reiškia, kad

- kaltinamasis ir gynyba turi turėti galimybę žinoti bei komentuoti kitos šalies pateiktus paaiškinimus ir įrodymus;
- ši galimybė turi būti reali;
- ja siekiama daryti įtaką teismo sprendimui;
- šalių galimybė žinoti visus pateiktus įrodymus ir vertinimus;
- teismas turi pareigą išklaudyti abi šalis.

M.Girdausko teigimu – rungimosi proceso pirminė reikšmė “audi partes” – “išklausk šalis”. Rungimosi samprata – teismo pareiga prieš priimant tarpinį ar galutinį sprendimą byloje išklaudyti dėl jo abi šalis [20, p. 105]. EŽTT netapatina rungimosi principo su šalių lygiateisiškumo principu, kaip abu principai netapatinami ir civilinio proceso teisėje. EŽTT proceso šalių lygiateisiškumo principą aiškina, kaip reikalavimą kiekvienai šaliai suteikti pagrįstą galimybę pateikti savo bylos vertinimą tokiomis sąlygomis, kurios nepastatytų jos iš esmės į blogesnę padėtį nei yra oponentė. EŽTT abu principus atriboja. M.Girdausko nuomone, pirmasis reikštų kiekvienos šalies galimybę apskritai žinoti kitos šalies pateiktus įrodymus ir argumentus bei pateikti jų vertinimą, siekiant daryti įtaką teismo sprendimui, o antrasis – atlikti tai iš esmės lygiomis su kita šalimi sąlygomis. Tačiau tai nereiškia, kad abu principai nėra glaudžiai susiję. Pati rungimosi samprata pagrįsta procesinės lygybės idėja. Ne visada abu principus pavyksta atriboti ir EŽTT. Vienose nutartyse jis tas pačias baudžiamojo proceso nuostatas kildina iš procesinės šalių lygybės principo, kitose – iš rungtyniškumo. M.Gušauskienė laikosi kitokios nuomonės, lygios procesinės teisės – tai išvestinis, vienas sudedamųjų ir pačių svarbiausių rungimosi principo elementų. Tik analizuojant rungimosi principą įmanoma atskleisti lygių procesinių teisių elemento turinį, nes būtent rungimasis numato lygias šalių teises įrodinėjimo procese [25, p.55]. Vienių šalių įstatymo leidėjai procesinį lygiateisiškumą įtraukia į rungimosi principo sudėtį (Latvijos, Rusijos BPK), kitose mini kaip atskirą principą (Prancūzijos BPK) . Lietuvos įstatymų leidėjas taip pat keitė savo poziciją, galiojančiame kodekse procesinis lygiateisiškumas įtrauktas į rungimosi principo sampratos apibrėžimą, o anksčiau galiojusiame BPK rungimasis ir procesinė šalių lygybė buvo išskirti į atskirus principus. S.A. Barabašo nuomone, procesinė lygybė pirmiausia ir reiškia, kad priešinga šalis turi teisę žinoti kitos šalies išvadas ir įrodymus ir pateikti savo paaiškinimus. Šitaip rungtyniškumą supranta EŽTT ir tokią šalių veiklą EŽTT vadina rungtynine, vadinasi ir ji procesinę šalių lygybę mato kaip rungtyniškumo realizavimą [52, p.35]. Jo mintys nėra visai nepagrįstos, nes tas pats apie procesinę šalių lygybę sakoma civilinio proceso teisės doktrinoje. Valstybė ir teismas privalo garantuoti šalims vienodas teises įrodyti savo tiesą. Todėl, pirma, teismas negali priimti sprendimo neišklausęs abiejų šalių (lot. *audiatur et altera pars*) ir antra, abiem joms turi būti

garantuotos vienodos kovos priemonės: kas neleidžiama ieškovui, tas turi būti neleidžiama ir atsakovui, ir atvirkščiai [36, p.169].

Tokia pat nuomonių įvairovė ir dėl baudžiamojo proceso funkcijų atskyrimo. M. Girdauskas pažymi, kad ši doktrinoje formuluojama baudžiamojo proceso taisyklė gali būti vertinama kaip rungimosi principo turinio elementas ir kaip atskiras baudžiamojo proceso principas, glaudžiai susijęs su rungimosi principu. “Konstitucinis Teismas 1999 vasario 5 d. nutarime išskiria teismo ir kitų baudžiamojo proceso subjektų funkcijų atskyrimo principą kaip vieną iš demokratinių principų. <...> Tai yra pagrindas manyti, kad rungimosi principas nevisiškai apima funkcijų atribojimo principą” [20, p. 107]. Prancūzijos baudžiamojo proceso įstatymas taip pat funkcijų atribojimą atskiria nuo rungimosi principo, o štai Latvijos, Estijos ir Rusijos baudžiamojo proceso įstatymuose jis laikomas rungtyniškumo elementu.

A.S.Barabaš pastebi, kad dažnai autoriai, analizuojantys šalių lygybės principo turinį, rungtyniškumą nurodo kaip lygybės principo elementą, o rungimosi principo turinį tiriantys autoriai – procesinę šalių lygybę kaip rungtyniškumo požymį. Abu principai tiek tarpusavyje susiję, kad ne visada aišku, kur jų turinio ribos.

Rungimosi principas yra tarpšakinis principas, tai yra būdingas tiek civiliniam procesui, tiek baudžiamajam. Principo esmė civilinio proceso teisėje formuluojama panašiai: rungimosi principas išreiškia pačią civilinio proceso esmę, visą bylos nagrinėjimą laikydamas lygiateisių ginčo šalių dvikova, kurios arbitras yra teisėjas [36, p. 175]. Taigi bendriausia prasme rungimasis abiejose teisės šakose reiškia ginčo, kovos tarp šalių buvimą. Tačiau jo turinys abiejose teisės šakose turi skirtumų. Vienas jau anksčiau paminėtas skirtumas, kad šalių procesinis lygiateisiškumas nelaikomas rungimosi elementu civilinio proceso teisėje, o visiškai savarankišku principu, nors ir glaudžiai susijusiu su rungtyniškumu. Antra, baudžiamajame procese juridinė šalių lygybė niekad nereiškė visiškai jų lygių ir vienodų teisių nei faktine, nei juridine prasme. Kaltinimo šalis savo galia visada pranoksta gynybą ir įstatymo leidėjas priverstas imtis papildomų procesinių priemonių šiam disbalansui išlyginti. Todėl gynybos šaliai įstatymo leidėjas suteikia papildomų teisių, kurių neturi kaltinimo šalis, siekdamas išlyginti natūralią šalių nelygybę. Šios teisės dar vadinamos išimtinėmis gynybos teisėmis (lot. *favor defensionis*). Civiliniame procese šalių teisės juridiskai absoliučiai lygios (faktinės nelygybės galimybė visada išlieka net civiliniame procese). Trečia – teismo vaidmuo civiliniame ir baudžiamajame procese skiriasi. Civiliniame procese laikomasi klasikinio rungimosi proceso nuostatos, kad teismas turi būti pasyvus (išskyrus tam tikras bylų kategorijas), o baudžiamajame procese teismas išlieka gana aktyvus ir tai nelaikoma rungimosi principo paneigimu. Atvirkščiai, pastebima tendencija, kad net bendrosios teisės sistemos valstybėse teismui pamažu suteikiama galimybių rodyti aktyvumą procese. Ketvirta – civiliniame procese, taip akivaizdžiai kaip baudžiamajame, nėra išreikštas funkcijų atribojimo principas.

Apibendrinant baudžiamuosiuose įstatymuose, teismo praktikoje ir teisės doktrinoje suformuluotus rungimosi principo turinio išaiškinimus, reikėtų laikytis nuomonės, kad rungimosi principo esmę sudaro priešingus interesus turinčių ir procese konkuruojančių šalių (kaltinimo ir gynybos) teisinis ginčas, kuris vyksta procesinės šalių lygybės ir visiško procesinių funkcijų atskyrimo sąlygomis.

Taip pat manytina, kad baudžiamojo proceso funkcijų atskyrimas yra vienas svarbiausių rungimosi principo elementų ir jis turėtų būti įtvirtintas Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymo normoje, atskleidžiančioje rungimosi principo turinį (LR BPK 7 str.).

1.3. RUNGIMOSI PRINCIPŲ SANTYKIS SU KITAIŠ BUDŽIAMOJO PROCESO PRINCIPAIŠ

Baudžiamojo proceso stadijas, institutus ir normas veikia visa baudžiamojo proceso principų visuma. Baudžiamoji procesinė veikla turi daug aspektų, tarpusavyje susijusių tikslų, uždavinių. Tik baudžiamojo proceso principų visuma leidžia suvokti tikrąją procesinės veiklos esmę. Baudžiamojo proceso principai nėra visiškai autonomiški ir nepriklausomi vienas nuo kito. Jie sudaro harmoningą visumą, apibrėžiančią teisės normų ir institutų esmę ir turinį. Tai ne tik teisinės idėjos, bet objektyviai būtini, visuotinai priimti kriterijai, kas baudžiamajame procese yra teisinga ir reikalinga. Principų vienovė reiškia tai, kad nesilaikant kurio nors iš jų, galima iškreipti visą baudžiamojo proceso sistemą ir nepasiekti teisingumo.

Dėl rungimosi principo baudžiamajame procese polemika vyksta jau gerą šimtmetį. Iš pradžių buvo ieškoma atsakymo į klausimus, kas yra rungimasis baudžiamajame procese, ar apskritai jis būdingas šiam procesui. Vėliau, kai rungimosi principo egzistavimas baudžiamajame procese niekam nebekėlė abejonių, – ar tai esminis proceso principas, ar tik vienas iš daugelio.

Baudžiamojo proceso teisės principų hierarchiją ir jų turinio sampratą pirmiausia įtakoja baudžiamojo proceso paskirties suvokimas. LR BPK 1 str. 1 d. sakoma: “Baudžiamojo proceso paskirtis yra ginant žmogaus ir piliečio teises ir laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai ir išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas”. Iš šio apibrėžimo ryškėja keli baudžiamojo proceso uždaviniai:

- nusikalstamos veikos atskleidimas bei kalto asmens nustatymas,

- žmogaus ir piliečio teisių gynyba ir apsauga nuo nepagrįsto kaltinimo,
- valstybės ir visuomenės interesų apsauga.

Neabejojama, kad rungimosi principas sudaro optimaliausias sąlygas asmens ir visuomenės teisių ir interesų apsaugai, tačiau jo santykis su baudžiamojo proceso uždaviniu – greitai ir išsamiai atskleisti nusikalstamą veiką ir nustatyti kaltą asmenį – iki šiol diskutuotinas. Su šiuo baudžiamojo proceso tikslu siejama tiesos nustatymo problema. “Tik nustačius tiesą galima tinkamai pritaikyti įstatymą, kad kiekvienas nusikaltimą padaręs asmuo būtų teisingai baudžiamas ir nė vienas nekaltas asmuo nebūtų patrauktas baudžiamojon atsakomybėn ir nuteisiamas”[30, p.33]. O tiesos nustatymo problema tiesiogiai susijusi su rungimosi principu. Iki šiol nėra vieningos nuomonės, kaip rungimosi principas įtakoja tiesos nustatymą byloje. Įstatymo leidėjas įpareigoja atlikti išsamų ir pilną bylos aplinkybių tyrimą tikslu atskleisti byloje tiesą. Rungimosi proceso šalininkai teigia, kad rungtyninis procesas – palankiausia terpė jai nustatyti. “Šalių lygybė ir rungtyniškumas – galingas tiesos pažinimo metodas [57, p.85]”. “Realus rungimosi principo įgyvendinimas yra labai svarbi tiesos nustatymo baudžiamojoje byloje garantija” [43, p.113]. Kita vertus, būtų naivu manyti, kad visi proceso dalyviai yra suinteresuoti tiesa ir suabsoliutinti jos nustatymo prioritetą kiekvieno proceso subjekto veikloje. Įtariamojo interesai paprastai sietini su siekimu išvengti baudžiamosios atsakomybės ar ją palengvinti.

Tą patį tiesos momentą pasitelkia rungimosi baudžiamajame procese priešininkai, teigdami, kad rungimasis tiesą gali sėkmingai ir numarinti. Jų manymu, bet kokių varžybų tikslas yra pergalė, o į jos kainą neatsižvelgiama, nors ta kaina – visuomenės ir asmens saugumas nuo nusikalstamų veikų. Rungtyninis procesas savo esme ne daugiau kaip žaidimas formalumais [68]. Šalis, geriau juos žinanti ir išnaudojanti, labiau patyrusi ir vikresnė žaidėja turi daugiausia galimybių laimėti procesą. Ypač reali grėsmė ikiteisminio tyrimo stadijoje: “Lygios šalių, turinčių skirtingus interesus, teisės ikiteisminio tyrimo metu vykdomoje pažintinėje veikloje gali duoti tik vieną rezultatą – pažinimo rezultato nebuvimą”[52, p.27]. Klasikinė rungimosi principo forma ypač netinkama nustatyti objektyviai tiesai, nes pasyvus teismas privalo pasikliauti tik šalių teikiamais įrodymais ir neturi teisės jų pareikalauti, kai visiškai aišku, kad jų dar įmanoma surinkti. K.B. Kalinovskio nuomone, objektyvios tiesos nustatymo principas – neatskiriamas viešojo rungtyniškumo elementas, todėl gynybos šalies teisės negali būti viršesnės už objektyvios tiesos interesą, tyrimo išsamumą ir visapusiškumą byloje [62, p.97]. Tokiu būdu klasikinis rungimosi procesas, esantis civiliniame procese, baudžiamųjų bylų procesui nėra tinkamas.

Vertinant, ar rungimosi principo veikimas procese kliudo nustatyti byloje tiesą ir atskleisti tikrąsias nusikaltimo padarymo aplinkybes, nereikia pamiršti, kad baudžiamasis procesas turi nemažai normų, kurios ne tik nepadedą nustatyti tikrųjų bylos aplinkybių, bet ir kliudo: kaltinamojo ir jo artimųjų teisė atsisakyti duoti parodymus, liudijimo imunitetai ir tt. Tačiau jų

neatsisakoma, argumentuojant, kad jie kliudo tiesos nustatymui. Todėl neigti rungimosi principo reikalingumą procese motyvuojant, kad jis gali trukdyti tiesos nustatymui, nepagrįsta. Tiesos nustatymo uždavinys nėra absoliutus baudžiamojo proceso variklis, nes galima situacija, kai tiesa byloje nustatyta, o nuosprendis pripažintas neteisėtu dėl proceso dalyvių teisių pažeidimų. Proceso teisingumą užtikrina įvairių jame veikiančių principų pusiausvyra, netgi tarpusavyje konkuruojančių. Rungimosi principas - garantas, kad tarp dviejų pagrindinių baudžiamojo proceso tikslų: nusikaltimo atskleidimo ir asmens teisių ir laisvių apsaugos bus išlaikytas optimalus balansas.

Rungimosi principas glaudžiai susijęs su viešumo ir žodinio bylos nagrinėjimo principais. EŽTT byloje *Ludi prieš Šveicariją* pabrėžė, jog pagal Konvencijos 6 straipsnio 1 ir 3 dalis įrodymai iš esmės turi būti pateikti kaltinamajam per viešą posėdį, norint sukelti rungtyniškus ginčus [85, § 31]. Tuo EŽTT konstatavo, kad viešumas teisme – tai rungimosi principo paskata ir garantija. Rungtyninis procesas sunkiai įsivaizduojamas be viešumo, o žodinis bylos nagrinėjimas sukuria sąlygas viešumui. Neabejotinai šie du principai sąveikauja su rungimosi principu, sukuria maksimaliai palankias sąlygas jam realizuoti, tačiau kaip pastebi M.Girdauskas, rungimosi procesas įmanomas ir be jų [20, p.105]. Taip pat šie principai neturėtų būti laikomi išvestiniais iš rungimosi principo. Autoriai, kalbantys apie viešumą ir žodiškumą kaip apie rungtyniškumo elementus, rungtyniškumą analizuoja ne kaip rungimosi principą, o kaip baudžiamojo proceso formą. Teisės doktrinoje skiriamas viešumas visuomenei ir viešumas proceso dalyviams [66]. Viešumo principui plačiąja prasme priskiriamas teismo medžiagos viešumas ir prieinamumas: “Viešumas šalių ir kitų procese dalyvaujančių asmenų atžvilgiu reiškia jų teisę asmeniškai ir tiesiogiai dalyvauti procese nagrinėjant bylą, t.y teisę būti akivaizdoje ir dalyvauti byloje teismui atliekant visus procesinius veiksmus, išskyrus sprendimo ar nutarties priėmimą, taip pat teisę susipažinti su visa bylos medžiaga. Viešumo principas laiduoja šalims jų tiesioginį dalyvavimą, o rungimosi ir žodiškumo principai tarsi nurodo, kaip tas dalyvavimas turi vykti” [29, p.61]. A.O. Mašovec nuomonė kita: proceso šalių teisė žinoti apie proceso eigą ir kitų proceso dalyvių veiksmus ir poziciją kyla ne iš viešumo principo, o iš šalių procesinės lygybės principo, sudarančio vieną iš rungtyniškumo elementų. Tokią teisę jiems suteikia ne viešumo principo nuostatos, o jų procesinė padėtis. EŽTT taip pat proceso dalyvių teisę susipažinti su priešingos šalies turimais įrodymais ir pozicija laiko rungimosi esme.

Rungimosi principas turi sąsają ir su valstybinės kalbos procese principu, tiksliau su LR BPK 8 str. 2 ir 3 d. numatyta jo išimtimi, numatančia, kad valstybinės kalbos nemokantiems proceso dalyviams užtikrinama teisė teisme savo poziciją reikšti ir interesus ginti gimtąja ar kita gerai mokama kalba bei nemokamai naudotis vertėjo paslaugomis. Akivaizdu, kad neužtikrinus šios teisės valstybinės kalbos nemokančios šalies galimybė rungtis stipriai sumažėtų.

Rungimosi principas tiesiogiai ir neatsiejamai susijęs su konstituciniu teisės į gynybą principu. Teisės į gynybą neužtikrinimas reiškia rungimosi principo pažeidimą [22, p.64]. Tinkamas šio principo įgyvendinimas užtikrina galimybę sėkmingai realizuoti gynybos funkciją teisinio ginčo metu. Teisė turėti procese gynėją – kvalifikuotą teisės specialistą padeda subalansuoti šalių svorį procese. Kvalifikuoto teisininko dalyvavimas įtariamojo (kaltinamojo) pusėje leidžia tikėtis, kad gynybos šalis išnaudos baudžiamojo proceso įstatymo jiems teikiamas priemones ir procesinis šalių lygiateisiškumas bus realizuotas. Remiantis tiek rungimosi, tiek teisės į gynybą principais reikalaujama, kad kaltinamasis nebūtų paverstas proceso objektu, o būtų aktyvus proceso subjektas.

G.Goda išskiria savarankišką teismo nepriklausomumo ir nešališkumo principą. Kaip jau buvo minėta analizuojant rungimosi proceso turinį, rusų teisės doktrinoje nepriklausomas ir objektyvus teismas laikomas rungtyniškumo elementu. Manytina, kad labiau pagrįsta nuomonė, kad šis principas yra savarankiškas, nes jo reikšmė nepalyginimai didesnė nei tik užtikrinti jėgų balansą rungimosi principu vykstančiame procese. Tačiau šio principo sąsaja su rungimosi principu taip pat nekelia abejonių. Rungimosi esmė – ginčas, o jo sprendimui būtina trečioji jėga, neutralus, nepriklausomas ir objektyvus teismas. Teismo nepriklausomumo garantijos procese kartu ir tinkamo rungimosi principo įgyvendinimo garantijos.

Teismo procese, kuris vyksta laikantis rungimo principo, teismui draudžiama kokiu nors būdu rodyti išankstinę nuomonę apie galimą teisiamojo kaltumą [23, p.50]. To reikalauja nekaltumo prezumpcijos principas. Jei teismas iš anksto nusiteikęs prieš kaltinamąjį kaip asmenį, kaltą dėl jam inkriminuojamų nusikalstamų veikų, jis ne tik pažeidžia nekaltumo prezumpcijos principą. Tai reiškia, kad jis sau prisiskiria kaltinimo funkciją, teismo pozicija susilieja su kaltintojo pozicija ir rungtyninis procesas iškreipiamas. Teismo veikla įgauna kaltinimo pobūdį. Kaltintojo išvados iš anksto traktuojamos kaip tiesa ir ginčas procese netenka prasmės. Pasyvaus teismo rungimosi procese šalininkai remiasi nekaltumo prezumpcijos principu, reikalaudami uždrausti teisėjui kištis į įrodymų tyrimą. Vis dėlto daugumoje Europos valstybių teismas užima aktyvią poziciją ir nelaikoma, kad tai prieštarauja rungimosi ar nekaltumo prezumpcijos principui.

Rungimosi principo realizavimas siejamas ir su dispozityvumo apraiškėmis procese. Nors apie dispozityvumo principą įprasta diskutuoti civilinio proceso kontekste, kai kurios jo apraiškos neabejotinai fiksuojamos ir baudžiamajame. Dispozityvumas suprantamas kaip proceso principas, proceso dalyviams suteikiantis galimybę laisvai disponuoti savo procesinėmis teisėmis. Baudžiamojo proceso įstatymas proceso dalyviams atitinkamai pagal jų statusą procese suteikia tam tikrą visumą procesinių teisių, kad jie galėtų rungtis, tačiau kada ir kokiomis iš jų pasinaudoti – proceso subjekto reikalas. Be abejo, dispozityvumo principas baudžiamajame procese nerealizuojamas taip plačiai kaip civiliniame, tačiau nereikia pamiršti, kad baudžiamojo proceso esmė – ne tik valstybės įgaliotų organų ir pareigūnų kryptinga veikla. Privataus kaltinimo bylose šis

dispozityvumo momentas akivaizdžiai realus. Privataus ir privataus viešojo kaltinimo bylose pradžių valstybės organų veiklai dažniausiai duoda tik nukentėjusiojo ar jo atstovo sprendimas pranešti apie nusikalstamą veiką. O privataus kaltinimo bylose ir bylos nutraukimo momentą lemia nukentėjusio asmens valia. Proceso dalyvių valios išraiška, įforminta atitinkama procesine forma, įgauna juridinio fakto, sukuriančio, keičiančio ar nutraukiančio procesinius santykius, pobūdį [66]. Rungimosi principo elementas - galimybė naudotis lygiomis procesinėmis teisėmis. Teismas kaip nepriklausomas arbitras stebi, kad nė viena šalis neįgytų dominuojančios procesinės padėties, tačiau jis negali priversti šalies pasinaudoti jai įstatymo suteikta procesine teise, jei pastaroji šito nenori. Net baudžiamasis procesas suteikia jo dalyviams galimybę rinktis elgesio variantus. Dispozityvinis pradas nors ir nežymiai, bet veikia visose baudžiamąjo proceso stadijose ir aptinkamas kiekvieno proceso dalyvio veikloje ir visiškai nekonfrontuoja su rungimosi principu. Tiesa, valstybinių baudžiamąjo proceso subjektų veikla - siauresnė sfera jam reikštis. Ikiteisminio tyrimo organų įgaliojimai paprastai yra įpareigojančio pobūdžio, tačiau ir jiems procesas suteikia galimybių veikti savo nuožiūra ir pasirinkimu. Ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas laisvas rinktis metodines priemones bei sprendimo būdus. A.I.Makarkino teigimu, dispozityvinio prado buvimas baudžiamajame procese tik padeda įtvirtinti procesinę šalių lygybę ir rungtyniškumo pradą, nes proceso dalyviai gauna galimybę savo nuožiūra rinktis elgesio variantus priklausomai nuo konkrečios situacijos bylos nagrinėjimo metu [65].

Kiek dviprasmiškas rungimosi principo santykis su proceso optimalumo principu, kildinamu iš baudžiamąjo kodekso paskirties formuluotės. Vienas baudžiamąjo proceso tikslų - greitai ir išsamiai išaiškinti nusikalstamas veikas. Proceso optimalumas nusakomas dviem požymiais: pirma, procesiniai sprendimai turi būti priimami, o procesiniai veiksmai atliekami greitai, antra – jis turi būti pasiekiamas minimaliomis intelektinėmis ir fizinėmis sąnaudomis. Jei aukščiau aptarti principai sąveikaudami tarpusavyje iš esmės lengvina vienas kito realizavimą, čia galima akivaizdžiai išvelgti principų konkurenciją. Akivaizdu, kad tyrimas esant byloje ginčui užtruks ilgiau ir bus sudėtingesnis nei jo nesant. Net jei rungtyniškumu paremto proceso rezultatas ir bus visapusiškas ir pilnas bylos aplinkybių nustatymas, tikėtina, kad jis nebus nei itin greitas, nei atliktas minimaliomis sąnaudomis. Todėl daugumos praktikų nuomone, ikiteisminiame tyrime rungimosi principo veikimas turi būti minimalus, nes konkuruoja su proceso optimalumo principu ir uždaviniu greitai ir išsamiai atskleisti nusikalstamą veiką.

Rungimosi principas, kaip ir bet koks kitas principas, neveikia izoliuotai. Jie visi organiškai susiję tarpusavyje ir su jais derinama visa vidinė proceso struktūra. Dauguma baudžiamąjo proceso principų tiesiogiai ar netiesiogiai susiję su rungimosi principu ir įtakoja tinkamo jo realizavimo procese galimybes.

1.4. RUNGIMOSI PRINCIPO VEIKIMO IKITEISMINIAME TYRIME PROBLEMA

Procesinės veiklos ypatumus kiekvienoje baudžiamojo proceso stadijoje pirmiausia nulemia konkrečios stadijos paskirtis ir uždaviniai. Ikiteisminio tyrimo paskirtis plačiąja prasme negali būti atskirta nuo baudžiamojo proceso paskirties, t.y. ginant žmogaus ir piliečio laisves ir teises, visuomenės ir valstybės interesus greitai ir išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai taikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas [17, p.8].

Baudžiamojo proceso teisės doktrinoje išskiriami šie ikiteisminio tyrimo uždaviniai, išplaukiantys iš baudžiamojo proceso paskirties:

- greitai ir išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas;
- demaskuoti asmenis, įtariamus padarius nusikalstamas veikas;
- sudaryti reikiamas sąlygas išnagrinėti baudžiamąją bylą teisme ar priimti kitokią teisėtą sprendimą;
- imtis būtinų priemonių užtikrinti proceso dalyvių teisę į žalos atlyginimą ir kitas teises.

Nors teisingumą vykdo tik teismas ir galutiniai atsakymai į visus klausimus gaunami teismo proceso metu, ikiteisminis tyrimas būdamas tik pradine proceso stadija dažnai nulemia visą proceso rezultatą [17, p.289]. Nuo tyrimo greitumo, kokybiškumo, teisėtumo priklauso, kokiais įrodymais remsis teisminės institucijos ir proceso dalyviai. Jis turi būti atliktas kvalifikuotai, nešališkai ir išsamiai, surenkant tiek informacijos, kad jos pakaktų teisingai išspręsti baudžiamąją bylą. Ši ikiteisminio tyrimo stadijos reikšmė lemia, kad įstatymo leidėjas tyrimą atliekantiems subjektams suteikia plačius įgaliojimus, dėl kurių jis įgauna inkvizicinio (tiriamąjo) proceso pobūdį.

Ikiteisminis tyrimas ir teisminis bylos nagrinėjimas skiriasi ne tik savo paskirtimi, bet ir veiklos organizavimu, tvarka, įrodinėjimo specifika bei subjektų turimais įgaliojimais. Šie skirtumai lemia, kad ikiteisminis tyrimas nelaikomas palankia rungimosi principo veikimo sfera.

Baudžiamojo proceso teisės doktrinoje yra įvairių nuomonių dėl rungimosi principo veikimo ribų baudžiamajame procese. Dalis autorių teigia, kad rungimosi principas būdingas išimtinai bylos nagrinėjimo teisme stadijai, t.y. jis nėra viso baudžiamojo proceso principas. Rungimosi principo doktrinos tėvas M.S. Strogovičius ikiteisminio tyrimo stadijoje išvelgė tik atskirus jo elementus ir teigė, kad šis principas visa savo esme gali atsiskleisti tik bylos nagrinėjimo teisme metu. Kitų autorių nuomone – tai visos baudžiamojo proceso teisės šakos principas ir veikia visose baudžiamojo proceso stadijose.

Rungimosi principo ikiteisminiame tyrime šalininkai visą baudžiamąjį procesą mato kaip nuolatinę polemiką tarp dviejų šalių, ginančių savo teisėtus interesus. Proceso dalyvių pozicijų ir interesų priešprieša neatsiranda tik teismo bylos nagrinėjimo metu, ji egzistuoja nuo tyrimo pradžios. Proceso subjektų veiklos tikslai skiriasi viso baudžiamojo proceso metu. Tik teismo stadijoje šis šalių konfliktas atviras, nes jame jos gali laisvai operuoti įrodymais ir siekti norimo rezultato.

Tačiau net pastarosios koncepcijos šalininkai pripažįsta nevienodą principo efektyvumą atskirose proceso stadijose. Ikiteisminio tyrimo stadijoje erdvės rungimosi principui veikti nepalyginamai mažiau nei teisme. Neginčytina, kad rungimosi principo veikimo sfera ribota ir jis nėra taikomas vienoda apimtimi viso baudžiamojo proceso metu, tačiau tai nereiškia, kad jam nėra vietos ikiteisminiame tyrime. Diskutuotina tik, ar jo veikimo sfera pakankamai plati, ar įstatymo leidėjo ikiteisminiame tyrime įteisinta padėtis neprieštarauja bendram principui ir baudžiamojo proceso paskirčiai. Įrodinėjimo procesas, kurio metu nustatoma tiesa, yra nepertraukiamas procesas, nedalintinas į stadijas. Tiesos paieškos prasideda nustačius nusikalstamos veikos požymius, tai yra ikiteisminėje bylos tyrimo stadijoje. Būtent joje surenkami ir užfiksuojami įrodymų šaltiniai, kurie vėliau teisme bus pripažinti įrodymais. Kad pateikti įrodymus rungtyniniame procese teisme, šalys turi juos pirma surinkti turėdamos tam lygias galimybes [28, p.122].

O.V. Višnevskajos nuomone [56], rungimosi principo veikimo neriboja proceso stadijos, jis persmelkia visą procesą nuo pradžios iki pabaigos, tik jo efektyvumo lygis skirtingose stadijose nevienodas.

Radikaliausi rungimosi principo ikiteisminiame tyrime priešininkai neigia jo galimybę veikti šioje stadijoje apskritai. Savo poziciją jie grindžia rungimosi principo turinio elementų visumos nebuvimu ikiteisminio tyrimo stadijoje. Jų nuomone, ikiteisminio tyrimo metu nėra ir negali būti nė vieno iš dviejų būtiniausių rungimosi principo elementų: griežto baudžiamojo proceso funkcijų atskyrimo ir šalių procesinio lygiateisiškumo, kurių visuma ir sudaro rungtyniškumo esmę.

Visų pirma, ikiteisminio tyrimo stadijoje prokuroras ir kaltinamasis (įtariamasis) negali būti procesiškai lygūs, nes priklausomai nuo baudžiamojo proceso stadijos tikslų ir uždavinių, procesinės veiklos specifikos ir atliekamos funkcijos natūraliai skiriasi jų procesinių teisių apimtis. Įrodinėjimo procese ikiteisminio tyrimo stadijoje nėra ir negali būti jokios lygybės. Negalima rimtai kalbėti apie lygiateisių šalių rungtyniškumą ikiteisminiame tyrime, kai vienoje pusėje baudžiamojo persekiojimo organai, su visu procesinių prievartos priemonių arsenalu ir įgaliojimais lemti tyrimo eigą ir likimą, o kitoje - įtariamasis ir gynėjas, teturintys kuklias įrodinėjimo priemones, nekaltumo prezumpciją, teisę neliudyti prieš save ir teisę reikšti prašymus. Gynyba, įstatymo leidėjo šioje stadijoje, iš esmės nuolat pastatyta į prašytojo poziciją

Jų nuomone, ikiteisminiame tyrime nėra ir antrojo būtino rungimosi principo elemento – aiškaus trijų baudžiamojo proceso funkcijų atskyrimo. Šioje stadijoje net ne visada yra konkuruojančios šalys: kaltinimas ir gynyba. Jos paprastai atsiranda baigiamajame ikiteisminio tyrimo etape, bet nebūtinai nuo ikiteisminio tyrimo pradžios momento. Kol byloje neatsiranda įtariamasis ir nėra gynybos funkcijos, tuo pačiu nevykdoma ir kaltinimo funkcija. Įtariamasis gali taip ir neatsirasti viso ikiteisminio tyrimo metu. Jei teismo bylos nagrinėjimo metu griežtas subjektų vykdomų funkcijų atskyrimas visiškai suprantamas ir pamatuotas, tai ikiteisminio tyrimo metu susiklostantys procesiniai jo dalyvių santykiai negali būti taip griežtai sudėliojami. Ikiteisminio tyrimo veikla daugiaplanė, toli gražu ne visus ikiteisminio tyrimo subjektų atliekamus veiksmus galima laikyti kaltinimo funkcijos realizavimu. Tyrėjas įstatymo yra įpareigotas tirti ir gynybines versijas, rinkti įrodymus, patvirtinančius įtariamojo nekaltumą, lengvinančius kaltinamojo atsakomybę, tad jų procesinė veikla negali būti vertinama tik kaip kaltinimo funkcijos realizavimas. E.A.Zaicevos nuomone, reikia skirti kaltinimo ir baudžiamojo persekiojimo funkcijas, nes šios dvi sąvokos itin reikšmingos rungimosi principo realizavimo mechanizmui suvokti [60, p. 205]. Kaltinimo funkcija įgyvendinama rungtyninės veiklos metu tik tada, kai nustatytas nusikalstama veika galėjęs padaryti asmuo ir kaltinimo šalis su kaltinimo teze kreipiasi į teismą, sprendiantį ginčą tarp gynybos ir kaltinimo dėl jo pagrįstumo. Autorės nuomone, ikiteisminiame tyrime kaltinimo funkcija nerealizuojama, ten vykdomas tik baudžiamasis persekiojimas.

Tokie teiginiai nėra pakankamai pagrįsti. A.O. Mašovec teigimu, kaltinimo funkcija kyla iš baudžiamojo proceso veiklos esmės ir atsiranda nuo baudžiamosios bylos iškėlimo momento [66]. Panašią nuostatą išsako ir G.Goda, teigdamas, kad ikiteisminio tyrimo ir kaltinimo funkcijos gali būti nelaikomos atskiromis funkcijomis, nes ikiteisminis tyrimas atliekamas turint tikslą pasirengti būsimam nusikalstama veika padariusio asmens kaltinimui teisme. Todėl ikiteisminio tyrimo atlikimą galima laikyti kaltinimo funkcijos dalimi [22, p.12]. Tos pačios nuomonės laikosi daug autorių, kurie išskirdami tris pagrindines baudžiamojo proceso funkcijas šalia kaltinimo funkcijos skliausteliuose nurodo sąvoką “baudžiamasis persekiojimas”, leisdami suprasti, kad ikiteisminio tyrimo stadijoje valstybės organų atliekama baudžiamojo persekiojimo veikla laikytina kaltinimo funkcijos plačiąja prasme realizavimu.

E.A. Zaiceva taip pat abejoja, ar ikiteisminio tyrimo metu vykdoma bylos sprendimo funkcija. Nors ikiteisminio tyrimo dalyviai gali apskųsti teismui praktiškai bet kurį ikiteisminio tyrimo veiksmą ir sprendimą, o tokio skundo nagrinėjimas vyksta teisme, jos manymu, ši teismo veikla vargu ar gali būti priskirtina bylos sprendimo funkcijai. Nors šie procesiniai veiksmai neabejotinai turi rungtyniškumo požymių, tai nėra šalių rungimosi principo realizavimas, nes teismas čia nevykdo bylos nagrinėjimo iš esmės funkcijos, o tik įgyvendina vieną iš kontrolės formų. Faktiškai ikiteisminio tyrimo metu sprendimus dėl bylos esmės priima kaltinimo funkciją atliekantis

subjektas – prokuroras. Teisingumo vykdymas ir ikiteisminio tyrimo kontrolė yra dvi atskiros teismo funkcijos, kurios negali būti tapatinamos. Ikiteisminiame tyrime teismas nevykdo bylos nagrinėjimo iš esmės funkcijos, nes jo nagrinėjami teisiniai ginčai liečia tik atskirų proceso veiksmų ar sprendimų teisėtumą ir pagrįstumą. Ją šioje stadijoje atlieka prokuroras, priimdamas sprendimą nutraukti ikiteisminį tyrimą, atnaujinti jį arba siųsti bylą į teismą.

Su tokia nuomone sunku sutikti, nes tiek bylos nagrinėjimas iš esmės teisme, tiek ikiteisminio tyrimo stadijoje ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama kontrolė pripažįstami teisingumo vykdymo funkcijos realizavimo formomis.

A.B. Aleksejeva taip pat tos pačios nuomonės, kad ikiteisminiame tyrime, kur tyrėjas (ar prokuroras) atlieka kaltinimo funkciją ir pats priima sprendimus visais proceso klausimais, o gynėjas ir kaltinamasis neturi lygių teisių atlikdamas gynimo funkciją ir lygių galimybių rinkti įrodymus, neleidžia šios stadijos laikyti rungimosi principo veikimo sfera [51, p. 67].

Daugelis procesualistų išties pripažįsta, kad ikiteisminiame tyrime griežtas funkcijų atskyrimas yra problematiškas, o kol byloje nėra įtariamojo, gynybos funkcija iš viso neegzistuoja. K.B.Kalinovskio teigimu, rungimasis išties negali veikti pirminiame ikiteisminio tyrimo etape, kai nusikaltimas dar neatskleistas, nėra nei kaltinamojo, nei jo gynėjo, nėra ir kaltinimo konkrečiam asmeniui. Procesinės priemonės taikomos esant neatidėliotinam būtinumui ir negavus išankstinio ikiteisminio tyrimo teisėjo leidimo, bet tai nereiškia, kad rungimuisi nėra vietos tolesniame tyrime. Kartu su asmeniu, kuriam pareikštas kaltinimas, atsiranda šalių lygiateisiškumo būtinybė tyrime [62, p.97]. Ikiteisminį tyrimą atliekantys pareigūnai renka visus duomenis: tiek kaltinančius, tiek teisinančius įtariamąjį, lengvinančius jo atsakomybę. Tai daryti juos įpareigoja baudžiamojo proceso nuostata, reikalaujanti užtikrinti, kad joks asmuo nekaltai nebūtų nuteistas dėl nusikalstamos veikos. Vadinasi vienu metu jie ir kaltina, ir gina, be to tam tikrais atvejais net sprendžia bylą. Tai visų trijų esminių funkcijų sutelkimas vienose rankose. Rungimosi principas šioje stadijoje veikia epizodiškai, todėl ikiteisminis tyrimas visose kontinentinės teisės šalyse daugiau tiriamojo (inkvizicinio) pobūdžio.

Ikiteisminio tyrimo stadijoje sunku kalbėti apie kaltinimo ir gynybos šalių procesinę lygybę. Sutiktina su E.A. Kariakino teigimu, kad visos trys funkcijos ikiteisminiame tyrime, kitaip nei teisme, yra nelygiareikšmės joms įgyvendinti skiriamos procesinės veiklos apimtimi [64]. Kaltinimo funkcija yra privilegijuotoje padėtyje – ją vykdo tyrėjas, prokuroras, padedami viso ikiteisminio tyrimo institucijų aparato. Jų veiklą vienija viešasis valstybės interesas, reikalaujantis operatyviai ir išsamiai atskleisti nusikalstamą veiką. Gynybos galimybės konkuruoti itin ribotos. Rusijos Konstitucinis Teismas, kuris vienoje savo nutarčių suformulavo nuostatą, kad rungimosi principas veikia visose baudžiamojo proceso stadijose, pabrėžė, kad atsižvelgiant į ikiteisminio

tyrimo stadijos pobūdį šalių procesinių teisių apimtis joje gali būti mažesnė nei bylos nagrinėjimo teisme metu, kur byla nagrinėjama iš esmės betarpiško visų joje esančių įrodymų tyrimo būdu.

Nėra pagrindo nesutikti, kad rungimosi principas neegzistuoja procese tol, kol jame neatsiranda įtariamasis (kaltinamasis) ir nepradedama realizuoti gynybos funkcija. Tik nusikalstama veika įtariamo asmens atsiradimas tyrime sukuria interesų priešpriešą. Baudžiamąjį proceso funkcijas taip pat ne visada paprasta atskirti įvairiaplanėje ikiteisminio tyrimo stadijoje, priešingai nei teisme, kur prokuroras siunčia bylą į teismą turėdamas tvirtą įsitikinimą, kad kaltinamasis pagrįstai kaltinamas nusikalstama veika. Tačiau rungimosi principas šioje stadijoje ir netampa pamatine proceso organizavimo idėja. Jo paskirtis užtikrinti subalansuotą, racionalų ir orų proceso dalyvių bendradarbiavimą baudžiamajame procese, apsaugant jų teises ikiteisminiame tyrime, kuriame prioritetas paprastai suteikiamas greitam ir išsamiam nusikalstamos veikos atskleidimui, o ne proceso dalyvių teisių apsaugai.

Teisės doktrinoje sutariama, kad Lietuvos ikiteisminio tyrimo stadija yra inkvizicinio pobūdžio. Tačiau, kaip buvo minėta pirmajame skyriuje, nė viena idealioji proceso forma praktikoje neegzistuoja. Įstatymo leidėjas baudžiamąjį proceso įstatyme įtvirtino pakankamai normų, kurios leidžia teigti, kad rungimosi principas veikia ir inkvizicinio pobūdžio ikiteisminio tyrimo stadijoje, nors ir žymiai siauresne apimtimi nei teisme. Iš vienos pusės tyrimas atliekamas vienasmeniškai plačius įgaliojimus turinčio ikiteisminio tyrimo subjekto, tuo pačiu įstatymo leidėjas įtariamajam suteikia pakankamai efektyvias procesines teises, leidžiančias ginti savo interesus. Rungimosi principo veikimo aspektus ikiteisminiame tyrime analizavusi O.V. Vyšnevskaja pagrįstai nurodo, kad be to principo efektyvumą lemia ir šalių aktyvumas, kompetencija, įstatymo reikalavimų ir profesinės etikos normų laikymasis [56].

Neabejotinai rungimosi principas veikia šiais ikiteisminio tyrimo momentais:

- ikiteisminio tyrimo teisėjo kontrolės dėl procesinių prievartos priemonių taikymo pagrįstumo ir teisėtumo metu;
- skundų dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmų ar sprendimų nagrinėjimo teisme metu;
- įstatymo leidėjo suteiktos galimybės gynybos šaliai reikšti prašymus bei teikti įrodymus atitinkamiems ikiteisminio tyrimo subjektams realizavimo metu;

Teismui baudžiamąjį proceso įstatymas suteikia galimybę vienos iš besirungiančių šalių iniciatyva įsikišti į ikiteisminio tyrimo procesą ir priimti galutinį sprendimą dėl atskiro ikiteisminio tyrimo veiksmo. Šiuose ikiteisminio tyrimo etapuose baudžiamąjį proceso funkcijos atskiriamos, kaip to reikalauja rungtyniškumo esmė: teismas vykdo teisingumo funkciją, t.y. ypatingą jos formą – ikiteisminio tyrimo kontrolę, o kaltinimo ir gynybos šalys atlieka tik joms būdingas funkcijas.

Šiuose ikiteisminio tyrimo etapuose sukuriamos palankiausios sąlygos realizuoti rungimosi principą, nes abi šalys stoja prieš objektyvų ir tyrimo baigtimi nesuinteresuotą bei išankstinių nuostatų neturintį teismą, kur turi lygias galimybes apginti savo interesus. Turint omenyje, kad gynyba gali apskusti praktiškai kiekvieną ikiteisminio tyrimo veiksmą ikiteisminio tyrimo teisėjui, manytina, kad ikiteisminio tyrimo stadijoje rungimosi principo realizavimas visai įmanomas. Todėl kuo anksčiau ikiteisminio tyrimo stadijoje šalims bus užtikrinta galimybė kreiptis į teismą, tuo efektyviau bus ginamos jų teisės ikiteisminiame tyrime, nors rungimosi principas jame ir neveiks visa apimtimi. P. Ancelio nuomone, rungimosi principas vis plačiau taikomas ikiteisminio tyrimo stadijoje būtent dėl ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamų proceso veiksmų ir gynybos galimybių plėtros [17, p.70]. Baudžiamojo proceso raidos Lietuvoje ir Europoje tendencijos rodo, kad jis nuolat demokratiškėja, o baudžiamojo proceso įstatymuose įstatymo leidėjas vis daugiau įtvirtina normų, sukuriančių sąlygas rungimosi pradui ir ikiteisminio tyrimo stadijoje.

2. BAUDŽIAMOJO PROCESO SUBJEKTŲ TURIMŲ GALIŲ IKITEISMINIAME TYRIME ĮTAKA RUNGIMOSI PRINCIPO REALIZAVIMUI

M.S. Strogovičiaus teigimu, rungimosi principas turi lemiamą reikšmę visoje baudžiamojo proceso sistemoje, nes jis nustato proceso subjektų statusą, jų teises ir pareigas bei tarpusavio santykius [74, p.178].

Baudžiamojo proceso esmė – jo dalyvių procesinė veikla. Tarybinių laikų idėja, kad baudžiamojo proceso paskirtis kova su nusikalstamumu, ir kiekvieno jo dalyvio, netgi kaltinamojo ir gynybos, veikla vieningai nukreipta šiam tikslui pasiekti, seniai nebeatlaiko kritikos. Šiuolaikinėje demokratinių valstybių baudžiamojo proceso doktrinoje suvokiama, kad baudžiamojo proceso šalių veiklą pirmiausia lemia jo interesai procese ir jų pagrindu vykdoma procesinė funkcija. Kad asmuo galėtų tinkamai atstovauti savo interesus, įstatymo leidėjas jam suteikia apibrėžtą teisių ir procesinių priemonių joms realizuoti visumą. Ši teisių ir procesinių priemonių visuma sukuria procesinį statusą ir suteikia galimybę įgyvendinti įstatymo leidėjo priskirtą funkciją.

Rungimosi esmė – proceso subjekto teisėti veiksmai, nukreipti pagrįsti savo poziciją kiekvienu esminiu klausimu, išskylančiu ikiteisminio tyrimo ir bylos nagrinėjimo eigoje. Proceso subjekto atliekamos procesinės funkcijos pobūdis lemia skirtingą požiūrį tiek į patį tyrimą apilai, tiek į kiekvieną juridškai reikšmingą faktą bei jo prasmę tyrimui.

Rungimosi principas negali būti įgyvendintas be jam realizuoti reikalingos teisių ir procesinių priemonių visumos. Tačiau rungtyninis procesas organizuojamas tokiu būdu, kad teisinio ginčo rezultatas didžiąja dalimi priklauso ne tik nuo šaliai suteiktų teisių ir procesinių galimybių visumos, bet ir nuo šalies, atstovaujančios savo poziciją aktyvumo, t.y. noro ir gebėjimo pasinaudoto įstatymo leidėjo jiems suteiktomis teisėmis ir procesinėmis galimybėmis.

2.1. IKITEISMINĮ TYRIMĄ ATLIEKANČIŲ SUBJEKTŲ GALIOS IKITEISMINIO TYRIMO PROCESĖ, JŲ ĮTAKA RUNGIMOSI PRINCIPŖ VEIKIMUI

Ikiteisminio tyrimo stadijoje ikiteisminį tyrimą atliekančių subjektų veikla paprastai vadinama ikiteisminio tyrimo funkcija, bet, kaip jau buvo minėta I-ojo skyriaus ketvirtojoje dalyje, ikiteisminio tyrimo atlikimą galima laikyti kaltinimo funkcijos dalimi, nes jo paskirtis – pasiruošti nusikalstamą veiką padariusio asmens kaltinimui teisme.

Ikiteisminis tyrimas nuo teismo bylos nagrinėjimo skiriasi tuo, kad kitaip nei teisme, ikiteisminio tyrimo (kaltinimo) funkcija ir ją atliekantys subjektai yra aiškiai privilegijuotoje padėtyje, nes jiems įstatymo leidėjas suteikia labai plačius įgaliojimus, kas apsunkina rungimosi principo veikimo galimybes šioje stadijoje. Nors toks įstatymo leidėjo sprendimas atrodo pažeidžiantis kitos šalies teises ir interesus, bet jis pakankamai motyvuotas atsižvelgiant į faktą, kad pareiga įrodyti nusikalstamos veikos buvimą ir jį padariusio asmens kaltumą nustatyta išimtinai tik kaltinimo šaliai, o atsakomybė už atlikto tyrimo visapusiškumą tenka būtent ikiteisminį tyrimą atlikusiems subjektams.

Ikiteisminio tyrimo subjektais vadinami proceso subjektai, kurie sprendžia dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo, atlieka ikiteisminio tyrimo veiksmus ir priima sprendimus dėl ikiteisminio tyrimo užbaigimo [22, p.294]. Ikiteisminio tyrimo funkciją atlieka du subjektai – ikiteisminio tyrimo pareigūnai bei prokurorai, kurių įgaliojimų apimtis procese skiriasi priklausomai nuo jų procesinio statuso svorio.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 118 str. numato, kad ikiteisminį tyrimą organizuoja ir jam vadovauja prokuroras, vadinasi jam tenka didžiausia atsakomybė už ikiteisminio tyrimo uždavinių pasiekimą. Didžiausią prokuroro procesinės veiklos dalį ir sudaro jo veikla ikiteisminio tyrimo stadijoje, nes pirmiausia prokuroras yra atsakingas už nusikalstamos veikos išaiškinimą, įtariamųjų nustatymą ir tinkamai parengtos medžiagos perdavimą teismui.

Atitinkamai jo įgaliojimų apimtis ikiteisminiame tyrime žymiai platesnė nei ikiteisminio tyrimo pareigūno, kuris pirmajam yra procesiškai pavaldus. Be to prokuroras procese turi visus ikiteisminio tyrimo pareigūno įgaliojimus, nes įstatymas numato jo teisę pačiam atlikti ikiteisminį tyrimą (LR BPK 164str. 1 d.). Nepaisant jų įgaliojimų skirtumų rungimosi principo aspektu abu subjektai įkūnija kaltinimo šalį, o jų veikla suvienyta pasiekti ikiteisminio tyrimo (kaltinimo) uždavinius.

Pagrindinis ikiteisminio tyrimo (kaltinimo) funkciją atliekančių subjektų procesinio statuso ikiteisminiame tyrime skirtumas nuo gynybos funkciją atliekančios šalies – jis turi valstybės jam suteiktus valdingus įgaliojimus.

Visus prokuroro (iš dalies ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų) ikiteisminio tyrimo metu turimus įgaliojimus galima suskirstyti į keletą grupių pagal jų reikšmę procese:

- Galios, susijusios su įrodinėjimo ir pažinimo procesu.
- Galios taikyti kardomasias priemones.
- Galios, susijusios su ikiteisminio tyrimo kontrole.
- Galios, susijusios su esminiais sprendimais dėl ikiteisminio tyrimo proceso eigos bei baigties.

Įrodinėjimo procesas yra baudžiamojo proceso ašis, veikla, kurios metu surenkami duomenys, leidžiantys pagrįsti nusikalstamos veikos buvimą ir kaltinamo asmens kaltumą bylos nagrinėjimo teisme metu. Įrodinėjimo procesas visada susijęs su subjektų statusu, jų tarpusavio sąveika, tyrimo veiksmų reglamentavimu. Su rungimosi principu siejasi ir įrodinėjimo paskirstymo principas. Kaip žinia, įrodinėjimo našta baudžiamajame procese tenka kaltintojui, kaltinamasis įstatymo nėra įpareigotas įrodinėti savo nekaltumo. Tačiau gynybos šalis paprastai linkusi manyti, kad baudžiamojo persekiojimo organai suinteresuoti tik tų įrodymų rinkimu, kurie jiems užtikrins gerą poziciją teisme. Rungimosi principo veikimo ribos šioje veikloje viena aktualiausių ir labiausiai diskutuotinių problemų.

Prokuroras arba jo vadovaujami ikiteisminio tyrimo pareigūnai duomenis ikiteisminiame tyrime renka trimis būdais:

- atlikdami nusikalstamos veikos atskleidimui reikšmingus ikiteisminio tyrimo veiksmus : turi teisę atlikti apklausas (LR BPK 182-190 str.), parodymų patikrinimo veiksmus (LR BPK 191-197 str.), objektų tyrimus ir apžiūras (LR BPK 205-207 str.), kreiptis dėl ekspertizės paskyrimo (208-211 str.) ir tt. ;
- taikydami procesines prievartos priemones : tik ikiteisminį tyrimą atliekantys subjektai turi įgaliojimus skirti ir atlikti asmens apžiūras (LR BPK 143 str.), pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimą (LR BPK 144 str.) , kratas (LR BPK 145-

146 str.), poëmius (LR BPK 147-148 str.), elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę, fiksavimą ir kaupimą (LR BPK 154 str.), slaptą sekimą (LR BPK 160 str.), nusikalstamą veika imituojančius veiksmus (LR BPK 159 str.) bei kitus baudžiamojo proceso numatytus tyrimo veiksmus;

- išreikalaujami daiktus ir dokumentus .: LR BPK 97 str. įtvirtinta norma, suteikianti teisę iš fizinių ir juridinių asmenų išreikalauti daiktus ir dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti; LR BPK 155 str. įtvirtinta prokuroro (jo pavedimu ir ikiteisminio tyrimo pareigūno) teisė atvykus į bet kokią valstybės, savivaldybės, viešą ar privačią įstaigą, įmonę, organizaciją susipažinti su jų turima informacija. To paties straipsnio antroji dalis įtvirtina atsakomybę už kliudymą pasinaudoti šia teise.

Kaip matyti, ikiteisminį tyrimo subjektų veiklai skiriamas išpūdingas procesinių priemonių arsenalas, kurių daugumos gynybos šalis teisės atlikti neturi. Be to esminis ikiteisminį tyrimą atliekančių subjektų procesinio statuso bruožas – valdingi įgaliojimai. Asmenys, ikiteisminį tyrimą atliekančių subjektų valia, įtraukiami į šiuos procesinius veiksmus (liudytojas, specialistas, ekspertas, bylai reikšmingų duomenų turėtojas) neturi teisės atsisakyti juose dalyvauti ar jiems trukdyti, be to baudžiamojo proceso įstatymas numato atsakomybę už tokio pobūdžio veiksmus (nemotyvuotą neatvykimą pagal pareigūno šaukimą, atsisakymą duoti išvadą, parodymus, neteisingų parodymų davimą, teisėtų ikiteisminio tyrimo subjektų reikalavimų nevykdymą ir tt.). Taigi, ikiteisminio tyrimo pareigūnai be įgaliojimų atlikti procesinius veiksmus, turi prievartos priemonių užtikrinti jų atlikimą (LR BPK 163 str.). Tokia ikiteisminį tyrimą atliekančių subjektų galių apimtis leidžia konstatuoti kaltinimo ir gynybos šalių procesinės lygybės nebuvimą ikiteisminio tyrimo stadijoje. Visiškas rungimosi principo realizavimas reikalauja procesinės šalių lygybės.

Manytina, kad nevienodą šalių teisių apimtį šioje stadijoje pirmiausia sąlygoja ir nevienoda jų pareigų apimtis. Įstatymo leidėjas LR BPK 2 str. būtent šiems subjektams įtvirtino imperatyvią pareigą atskleisti nusikalstamą veika, ir atitinkamai tik jiems tenka atsakomybė už tinkamą jos atlikimą. Įstatymo leidėjas ikiteisminį tyrimą atliekančius subjektus tiesiog aprūpino pareigos svorį atitinkančių įgaliojimų visuma.

Rungimosi principo kontekste itin kontraversiškai vertinama dar viena prokuroro teisė, numatyta LR BPK 181 str. 1 d. – teisė neleisti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis ar jų dalimi, jei toks susipažinimas gali pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei. Kaip žinia, visų aukščiau aptartų procesinių veiksmų dėka gaunami tam tikri tikrovės pažinimo rezultatai – tyrimui reikšmingi duomenys. Daugumos jų gavimo procese gynybos šalis nedalyvauja, atitinkamai neturi žinių apie šios veiklos rezultatus ir jų pagrindu kaltinimo šalies formuluojamas išvadas. Pagal

EŽTT praktiką rungimosi esmė – tai pirmiausia galimybė žinoti kitos šalies poziciją ir ją grindžiančius argumentus, kuri suteikia pagrindą juos ginčyti. Ši prokuroro galia – viena esminių kliūčių rungimosi principo realizavimui ikiteisminio tyrimo stadijoje. Nepaisant to, prokuroro teisė neatskleisti ikiteisminio tyrimo duomenų numatyta Vokietijos, Rusijos ir daugelio kitų kontinentinės teisės šalių baudžiamojo proceso įstatymuose.

Rungimosi principo ikiteisminiame tyrime priešininkai teigia, kad rungimasis galimas tik dėl pažintinės veiklos rezultatų – tai yra ikiteisminio tyrimo metu surinktų duomenų pripažinimo teisme pakankamais ir teisėtais kaltinimui pagrįsti įrodymais. Ikiteisminio tyrimo metu vykstančiame pažinimo procese gynybos šalis neturėtų dalyvauti tomis pačiomis teisėmis kaip tyrėjas (prokuroras), nes jų interesas – visomis priemonėmis palengvinti kaltinamojo padėtį, o ne nustatyti tikrąsias bylos aplinkybes. Tikimybė, kad ikiteisminis tyrimas bus atliktas objektyviai tyrėjui suteiktų įgaliojimų pagrindu, yra daug didesnė nei gynybos šalies atliekami tyrimo veiksmai, kuri turi svarią priežastį piktnaudžiauti bandydama pateikti iškreipiančius tikrovę duomenis ar suteikti jiems klaidinančią prasmę. Ikiteisminį tyrimą atliekantys subjektai, kitaip nei nukentėjusysis ar kaltinamasis, neturi procese privataus intereso, jų interesas viešas. Viešieji ir privatūs interesai savo svoriu iš prigimties nėra lygūs. Tad beprasmiška kalbėti apie lygybę valstybės organų įgaliojimų ir asmens, įtraukto į jų veiklos orbitą [52, p.28]. Be to gynybai suteikta teisė atlikti savo tyrimą ir teikti duomenis bylai neatleidžia tyrėjo ir prokuroro nuo pareigos ikiteisminį tyrimą atlikti objektyviai. Oponentai atsikerta, kad nepaisant deklaracijų doktrinoje, ikiteisminio tyrimo subjektų vykdomą ikiteisminio tyrimo funkciją dažnai lydi pastarųjų subjektyviškumas. Pernelyg ją sureikšminus kyla grėsmė ikiteisminio tyrimo subjektų veiklai tapti įrodymų karalienės – prisipažinimo vaikymusi.

Lygias galimybes teisme teikti įrodymus lemia lygios galimybės juos rinkti ir užfiksuoti ikiteisminiame tyrime [66]. Apie procesinę lygybę galima kalbėti tik tada, kai gynėjas disponuoja visa bylos informacija nuo įtarimo jo ginamajam suformulavimo ir lygiomis su tyrėju renka duomenis, naudodamas tas pačias priemones, kaip ir pastarasis. Galiojantis įstatymas tik prokurorui ir tyrėjui suteikia įgaliojimus skirti ir atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus, kurių pagrindu ikiteisminio tyrimo stadijoje didžiaja dalimi vyksta bylai reikšmingų duomenų rinkimas ir fiksavimas.

Rungimosi principo realizavimą baudžiamajame procese analizavęs E.A. Kariakinas teisingai pastebi, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai turi daug valdingų įgaliojimų, kurie atrodo nepalieka erdvės gynybai rungtis. Tačiau bet kokie prokuroro ar tyrėjo veiksmai ikiteisminio tyrimo metu sukuria procesinius santykius ir betarpiškai yra susiję su šių organų įsipareigojimais asmenims, dalyvaujančiais tuose procesiniuose santykiuose [64]. LR BPK 45 str. numato ikiteisminio tyrimo pareigūno ir prokuroro imperatyvią pareigą išaiškinti proceso dalyviams jų

teises ir užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti. Be to dalis išvardintų ikiteisminio tyrimo subjektų įgaliojimų naudotis procesinėmis priemonėmis (ypač susijusiomis su procesine prievarta) yra ribojami, nustatant jiems pareigą kreiptis į teismą dėl jų sankcionavimo (krata, poėmis, slaptas sekimas ir tt.). Teismas duodamas leidimą taikyti vieną ar kitą priemonę tikrina jos reikalingumą ir pagrįstumą ikiteisminio tyrimo uždavinių ir proceso šalių teisių apsaugos balanso aspektu.

Išimtinės prokuroro galios skirti kardomasias priemones ar kreiptis į teismą dėl jų paskyrimo taip pat aptartinos rungimosi principo aspektu. Jų tikslas – neleisti įtariamajam trukdyti tyrimo eigai ir tiesos nustatymui byloje. Bet kokios kardamosios priemonės esmė - įtariamojo (kaltinamojo) teisių ir atitinkamai jo veiklos apribojimas, dar labiau susiaurinantis jo galimybes rūpintis savo interesais šioje stadijoje. Rungimosi principo aspektu itin svarbu, kad ši priemonė netaptų įrankiu išgauti kaltinamojo prisipažinimą. Aukščiausiojo Teismo Senatas savo 2002 m. birželio 21 d. nutartyje pabrėžė, kad asmens neprisipažinimas kaltu, atsisakymas duoti parodymus, nenuoseklių parodymų davimas negali būti priskirtas prie aplinkybių, trukdančių nustatyti byloje tiesą ir atitinkamai negali tapti pagrindu skirti kardomąjį kalinimą. Analizuojant teisminę praktiką dėl kardomųjų priemonių skyrimo⁴, matyti, kad prokurorai motyvuodami suėmimo būtinumą paprastai remiasi bent dviem iš įstatyme numatytų suėmimo skyrimo pagrindų, tačiau kaltės nepripažinimo motyvas žodinių ginčų metu kartais taip pat įvardijamas, kas leidžia įtarti, kad įtariamo asmens pozicija įtarimo atžvilgiu vis dėlto netiesiogiai įtakoja ikiteisminio tyrimo pareigūnų sprendimą kreiptis dėl griežčiausios kardamosios priemonės paskyrimo ir teismo sprendimą jį tenkinti, nors prokuroro ir teismo rašytiniuose motyvuose ji apdairiai neminima. Pastebima ir tendencija absoliučią pirmenybę teikti suėmimui, antra pagal griežtumą kardomoji priemonė –namų areštas- taikoma labai retai, nors gynyba dažniausiai prašo apsiriboti būtent šia priemone, kaip pakankamai užtikrinančia baudžiamojo proceso įstatyme numatytus tikslus⁵. Įstatymo leidėjas galiojančiame baudžiamojo proceso įstatyme reglamentuodamas kardomųjų priemonių institutą, griežčiausių kardomųjų priemonių skyrimo teisę perdavė teismui. Praktiškai visų autorių nuomone, tai buvo svarbus žingsnis, sustiprinantis rungimosi ikiteisminio tyrimo stadijoje galimybę, nes kaltinimo ir gynybos šalys prieš teismą stoja turėdamos lygias galimybes išsakyti savo poziciją kardamosios priemonės skyrimo klausimu.

Viena pagrindinių prokuroro funkcijų ikiteisminio tyrimo stadijoje – ikiteisminio tyrimo kontrolė. Pagal prokuratūros įstatymo 2 str. 3 d. prokuroras kontroliuoja ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiklą baudžiamajame procese. Generalinio prokuroro 2004 vasario 25 d. įsakymu

⁴ Analizuota Vilniaus m. 3 apylinkės teismo turima medžiaga dėl kardomojo kalinimo skyrimo (prokuroro pareiškimai, teismo protokolai ir nutartys).

⁵ Pagal Vilniaus m. 3 apylinkės 2007 m. statistiką į teismą dėl suėmimo skyrimo ir pratęsimo kreiptasi 465 kartus, dėl namų arešto – 10. Iš 465 prokuroro prašymų netenkinti tik 15 (0.3%).

patvirtintose rekomendacijose „Dėl prokuroro veiklos organizuojant ikiteisminį tyrimą ir jam vadovaujant“ detalizuojamos prokuroro veiklos kryptys įgyvendinant šią funkciją: prokuroras tikrina ikiteisminio tyrimo teisėtumą, terminų laikymąsi, asmens teisių apsaugos užtikrinimą ir tt.

Prokuroro galiojimai kitų ikiteisminį tyrimą atliekančių subjektų atžvilgiu ne tiek aktualūs rungimosi principo aspektu. Įgyvendindamas proceso kontrolės funkciją prokuroras turi dvi minėtu aspektu reikšmingas galias: nušalinimo teisę (LR BPK 57 str. - 61 str.) bei pareigą nagrinėti skundus dėl ikiteisminio tyrimo veiksmų (62 str, 64 str.). Įstatymo leidėjas prokurorui suteikia teisę nušalinti neteisėtas gynybos priemones naudojantį advokatą (LR BPK 49 str.). Ši prokuroro teisė reikšminga rungimosi principo požiūriu, nes garantuoja, kad gynybos šalis siekdama aktyviai dalyvauti procese ir daryti įtaką proceso eigai ir rezultatams, naudos teisėtus poveikio būdus ir priemones. Tinkamai išnaudota ši prokuroro teisė užtikrina proceso teisėtumą, piktnaudžiavimas ja gali labai pakenkti gynybos šalies galimybėms atstovauti savo interesus. Įstatymo leidėjas nepateikia neteisėtų gynybos priemonių sąrašo, jos paliktos prokuroro nuožiūrai, todėl yra tikimybė, kad šią normą galima panaudoti ne pagal paskirtį, mėginant nuo ikiteisminio tyrimo pašalinti „nesukalbama“ advokatą. Įstatymo leidėjo numatyta galimybė tokių nušalinimą apskusti ikiteisminio tyrimo teisėjui turėtų užtikrinti, kad nušalinimo motyvu netaps gynėjo aktyvumas ir principingumas procese bei veiksminga gynyba. Prokuroras ikiteisminio tyrimo rėmuose atlieka dvi funkcijas – turi jam vadovauti ir jį kontroliuoti. Dalis autorių⁶ abejoja, ar įmanomas sėkmingas abiejų funkcijų vykdymas vienu metu. Jų manymu, sudėtinga objektyviai žvelgti į proceso teisėtumą, kuriam pats vadovauji ir esi jį atliekantis subjektas. Kad panašios nuostatos turi pagrindo, rodo praktika. Dažnai skundai tyrimui vadovaujantiems prokurorams dėl tyrėjo veiksmų ar sprendimų gynybos šalies tėra traktuojamas kaip privalomas, bet tik tarpinis procedūros elementas, siekiant ginčo nagrinėjimą perkelti į teismą.

Prokuroro galios dėl esminių sprendimų ikiteisminio tyrimo eigoje: jo teisė atsisakyti tyrimus sujungti, atskirti, nutraukti ir atnaujinti. Teisės teoretikų nuomone, būtent jie sukuria teorinę prielaidą, leidžiančią teigti, kad rungimasis nebūdingas ikiteisminiam tyrimui, nes rungimosi principo turinio sampratos aspektu šie teisiniai veiksmai yra bylos nagrinėjimo iš esmės funkcijos realizavimas ikiteisminio tyrimo stadijoje. Todėl rusų teisės doktrinoje siūloma šių veiksmų kontrolę taip pat visiškai pavesti ikiteisminio tyrimo teisėjui, išvengiant trijų pagrindinių baudžiamojo funkcijų painiojimo ikiteisminio tyrimo subjektų veikloje. Bendrosios teisės šalyse po atlikto tyrimo sprendimą dėl tolesnės bylos eigos priima teisminė valdžia: Anglijoje magistrato teismas, Kanadoje – taikos teisėjas, JAV – Didžioji Komisija. Kontinentinės teisės šalyse atsakomybė už ikiteisminės tyrimo stadijos užbaigimą siejama su asmeniu, atsakingu už tyrimą ir geriausiai žinančiu tyrimo aplinkybes ir jas įrodančius faktus. Lietuvoje ir Vokietijoje sprendimą

⁶ A.V.Smirnovas, A.S. Barabašas

dėl tolesnės tyrimo eigos priima prokuroras, Prancūzijoje – preliminaraus tyrimo atveju – prokuroras, parengtinio – tardantis teisėjas prokuroro sutikimu, Austrijoje – parengtinį tyrimą atliekantis teisėjas, Italijoje dėl tyrimo nutraukimo visais atvejais kreipiamasi į teisėją [17, p. 211; 24].

Rusų teisės doktrinoje daug diskutuojama dėl ikiteisminio tyrimo subjektų veiklos pobūdžio baudžiamojo proceso funkcijų aspektu. Teigiama, kad ikiteisminį tyrimą atliekančių organų veiklą atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus nelabai galima vertinti kaltinimo ar gynybos funkcijų atžvilgiu. Visiškai pagrįsta nuomonė, kad ikiteisminio tyrimo pradžioje dažnai net neaišku, ar pareigūnų renkami faktiniai duomenys tyrimo eigoje įgis apkaltinamąjį ar išteisinamąjį pobūdį. Be to, kaip minėta pirmoje dalyje, daugumos autorių manoma, kad kol tyrime neatiranda įtariamas asmuo, nėra ir kaltinimo funkcijos realizavimo. Lietuvos galiojančiame baudžiamojo proceso kodekse nėra tiesiogiai įtvirtintas reikalavimas tyrimo metu rinkti kaltinančias ir teisinančias aplinkybes (Vokietijos BPK 160 str. numato tokią ikiteisminio tyrimo pareigūnų pareigą), tačiau baudžiamojo proceso tikslai lemia, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas siekdamas išsamaus nusikalstamos veikos atskleidimo renka visus reikšmingus tyrimo duomenis, tiek leidžiančius apkaltinti asmenį, tiek liudijančius jo nekaltumą. Todėl jis ikiteisminio tyrimo metu vykdo abi funkcijas: kaltinimo ir gynybos, ir tik galutiniuose etapuose jo veikla įgauna apkaltinamąjį pobūdį, kai jau yra aiškus nusikalstama veika įtariamas asmuo ir siekiama surinkti jo kaltę patvirtinančius duomenis. A.O. Mašovec nesutinka, kad tyrėjas rinkdamas tiek kaltinančius, tiek ginančius įtariamą asmenį duomenis vykdo gynybos funkciją [66]. Jos nuomone pilno ir objektyvaus tyrimo principas reikalauja, kad būtų surinkti visi duomenys, patvirtinantys ar paneigiantys nusikalstamos veikos buvimą. Tiesiog antrųjų duomenų persvara byloje priveda prie kaltinimo funkcijos atsisakymo, kuris įforminamas ikiteisminio tyrimo nutraukimu.

Kai kurių autorių nuomone, ikiteisminio tyrimo veikla neturėtų būti tapatinama su kaltinimo funkcija. Jų manymu, jei tyrimą atliekančių subjektų veikla nukreipta kaltinimo funkcijos realizavimui, gynybai, kaip silpnesnei šaliai, ikiteisminio tyrimo procese nelieka jokių galimybių konkuruoti. A.O. Mašovec pripažįsta, kad ikiteisminį tyrimą atliekančių subjektų veikloje slypi paradoksas. Siektinas idealas – objektyvus, nešališkas ir neutralus tyrėjas, kurio vienintelis tikslas atskleisti tikrąsias nusikalstamos veiklos aplinkybes ir nustatyti kaltus asmenis, nesuabsoliutinant kaltinimo funkcijos savo veikloje, būtent ir prieštarautų idealiajai rungtyninei proceso formai, kurioje šalis savo veiklą privalo nukreipti tik vienos funkcijos, šiuo atveju kaltinimo, realizavimui. Ikteisminį tyrimą padarius rungtyninės formos, įtariamojo nekaltumo įrodymų rinkimas turėtų būti paliktas išimtinai gynybos šaliai, kas be jokios abejonės prieštarautų nekaltumo prezumpcijos principui ir įrodinėjimo naštos priskyrimo kaltinimo šaliai principui. Tenka sutikti, kad ikiteisminio tyrimo funkcija negali būti visiškai sutapatinta su kaltinimo, o ikiteisminio tyrimo subjektų turimų

galių pagrindu vykdoma veikla nėra grynasis kaltinimo funkcijos realizavimas bent jau absoliučiai visoje ikiteisminio tyrimo stadijoje. Ikiteisminio tyrimo stadijos tikslai neleidžia joje atliekamos šalių veiklos organizuoti gryna rungtynine forma.

Dauguma autorių sutinka, kad ikiteisminio tyrimo nutraukimas - bylos sprendimo iš esmės funkcijos realizavimas. A.O. Mašovec nuomone, bet koks šalių teisinis konfliktas tyrime galutiniame etape turi būti perduotas teismo jurisdikcijai. Tyrimo nutraukimas yra itin teisiškai reikšmingas faktas tyrimo eigoje, kuris automatiškai sukuria konfliktinę situaciją, jei ne tarp ikiteisminio tyrimo organo ir įtariamojo, tai tarp ikiteisminio tyrimo organo ir nukentėjusio asmens. Leisti ją vienasmeniškai išspręsti prokurorui reiškia sukurti grėsmę, kad bus pažeisti nukentėjusiojo teisės ir interesai.

Akivaizdi prokuroro ir ikiteisminio tyrimo subjektų turimų valdingų įgaliojimų persvara ikiteisminio tyrimo stadijoje suformuoja nuomonę, kad rungtimosi principui erdvės joje nėra ir negali būti. Tokia nuostata nėra pagrįsta atsižvelgiant į tai, kad ikiteisminio tyrimo stadijoje praktiškai nėra vienas prokuroro ir ikiteisminio tyrimo pareigūno sprendimas nėra galutinis. Absoliučiai visi ikiteisminio tyrimo subjektų atliekami procesiniai veiksmai ir sprendimai yra skundžiami ir bet kokį tyrimo metu kilusį konfliktą tarp šalių galima perkelti į teismą pavedant jį išspręsti ikiteisminio tyrimo teisėjui. Todėl aktyvios šalys turi galimybių daryti įtaką ikiteisminio tyrimo eigai siekdamas joms palankių sprendimų procese.

Nukentėjusysis tradiciškai taip pat priskiriamas kaltinimo funkciją vykdančiais šaliai. G.Goda nukentėjusįjį traktuoja kaip kaltinimo funkciją tik iš dalies vykdančią proceso subjektą [22, p.12]. Nuo nusikalstamos veikos nukentėjusio asmens teisės procese be abejo neprilygsta prokuroro teisėms. Tai ir nebūtina turint omenyje, kad ikiteisminio tyrimo organų veikla nukreipta patenkinti nukentėjusiojo interesą atskleisti jo atžvilgiu įvykdytą nusikaltimą. Nuo ikiteisminio tyrimo organų nukentėjusįjį skiria tai, kad šis jo interesas privatus, o pirmųjų – viešas. Valstybė teisingumo vykdymą įtvirtinusi kaip ypatingą teismo funkciją atribojo kaltinamąjį nuo nukentėjusiojo priešiško ir asmeninio keršto ir atėmė iš nukentėjusiojo privilegiją pačiam bausti kaltininką, palikdama tik teisę reikalauti patraukti kaltą asmenį baudžiamojon atsakomybėn. Tenkindamas savo privatų interesą nubausti jį nuskriaudusį asmenį nukentėjusysis apie nusikalstamą veiką praneša ją tirti įgaliotai institucijai ir toks pranešimas tampa postūmiu pradėti ikiteisminį tyrimą.

Nukentėjusysis nėra savarankiškas kaltinimo funkciją vykdančias subjektas (išskyrus privataus kaltinimo bylas), nes jis neturi teisės formuluoti kaltinimo. Baudžiamąjo proceso įstatymas nenumato jo galimybės reikšti nuomonę dėl įtariamojo veikos kvalifikavimo ir kaltinimo formulotės. Formuluoti kaltinimą yra išimtinė baudžiamąjo persekiojimo organų teisė, tačiau

nukentėjusysis priskiriamas kaltinimą palaikančiam subjektu ratui⁷. Nukentėjusysis tik padeda prokurorui palaikyti kaltinimą. Viešojo kaltinimo bylose savarankiškai šios funkcijos jis nevykdo.

Kadangi kontinentinės teisės valstybėse baudžiamojo proceso įstatymai nenumato nukentėjusiam asmeniui pareigos palaikyti kaltinimą, atitinkamai jis neturi pareigos ir jo įrodinėti. Nukentėjusiojo kreipimasis į kompetentingas institucijas – tik vienas iš pagrindų pradėti ikiteisminį tyrimą. Pastarasis gali būti pradėtas bet kokio kito asmens pranešimo pagrindu ar prokuroro bei ikiteisminio tyrimo pareigūno iniciatyva, jei tik nusikalstama veika nepriklauso sąrašui veiku, kurios tiriamos tik esant nukentėjusiojo skundui (LR BPK 166 str.). Įstatymo leidėjas nedaro skirtumo tarp nukentėjusiojo asmens ar bet kokio kito asmens iniciatyvos pradėti ikiteisminį tyrimą.

Faktas, kad nukentėjusysis – asmuo nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos, jį paverčia natūraliu procesiniu įtariamojo (kaltinamojo) priešininku. Tad nukentėjusiojo veiksmai procese, nukreipti išaiškinti nusikalstamą veiką padariusius asmenis ir juos nubausti, savo esme yra kaltinimo funkcijos realizavimas, nors jam ir nesuteiktas kaltintojo statusas. Baudžiamojo proceso normų analizė leidžia teigti, kad savarankiškam kaltinimo funkcijos vykdymui nukentėjusysis akivaizdžiai neturi pakankamai procesinių teisių.

Nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiojo asmens galimybes realizuoti kaltinimo funkciją sudaro dvi teisės:

- teisė reikalauti baudžiamojo persekiojimo kaltam asmeniui;
- teisė dalyvauti įrodinėjimo procese.

Pirmoji teisė užtikrinta LR BPK 44 str. 10 d., numatančioje nukentėjusiojo teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo ir gauti padarytos žalos atlyginimą. Šią nukentėjusiojo teisę, atitinka atitinkama kompetentingų organų pareiga atskleisti nusikalstamą veiką (LR BPK 2 str.). Ikteisminį tyrimą atliekančių pareigūnų ir prokuroro veikla sutampa su nukentėjusiojo interesais procese.

Antroji teisė dalyvauti įrodinėjimo procese įtvirtinta LR BPK 28 str., suteikiančiame nukentėjusiajam teises teikti įrodymus, prašymus, susipažinti su byla, apskusti ikiteisminio tyrimo veiksmus, taip pat 178 str. 2 d. įtvirtinta teisė reikalauti bet kurio dvyliktame ir keturioliktame skyriuje numatyto procesinio veiksmo atlikimo. Darytina išvada, kad įstatymo leidėjas yra numatęs aktyvaus nukentėjusiojo elgesio modelį baudžiamajame procese, bet nei ikiteisminio tyrimo, nei kaltinimo funkcijai jis nėra būtinas. Praktikoje nukentėjusysis dažniausiai nėra suinteresuotas savo aktyviu vaidmeniu procese ir pasitiki, kad jo interesus pakankamai gina valstybė, taip pat turinti interesą išaiškinti jo atžvilgiu įvykdytą nusikalstamą veiką. Nukentėjusįjį visiškai tenkina pirmosios teisės realizavimas, išreikštas pranešimu kompetentingiems organams apie jo atžvilgiu įvykdytą

⁷ Apie privatų kaltintoja nekalbama, nes privataus kaltinimo bylose neturi ikiteisminio tyrimo stadijos.

nusikalstamą veiką. Nukentėjusiojo veikla procese paprastai apsiriboja dalyvavimu jo apklausoje, atpažinimo veiksmuose, kartais akistatoje. Tačiau šie proceso veiksmai yra tyrėjo galių realizavimas, o nukentėjusysis į jį įtraukiamas pirmojo valdingų įgaliojimų pagrindu. Nukentėjusiojo parodymų davimas negali būti laikomas nukentėjusiojo teisės teikti įrodymus įgyvendinimu, nes tai privalomas nukentėjusiajam veiksmas, teisė atsisakyti duoti parodymus jam įstatymo leidėjo nesuteikta. Įrodymų teikimo teisę nukentėjusysis turėtų realizuoti savarankiškai pats ar per savo atstovą. Nukentėjusysis retai kada renkasi aktyvų vaidmenį ikiteisminio tyrimo procese, nebent, kai reiškia civilinį ieškinį tyrimo metu ir įstatymo leidėjas kartu su papildomu procesiniu statusu nustato pareigą teismo reikalavimu pateikti dokumentus, pagrindžiančius ieškinį. Tokiu atveju jis savo iniciatyva kartu su ieškiniu ikiteisminiam tyrimui teikia dokumentus, pagrindžiančius jam padarytos materialinės žalos dydį. Teismų praktika rodo, kad nukentėjusiojo aktyvumą procese lemia jo atžvilgiu padarytos veikos pavojingumas ir žalos dydis. Jis kur kas aktyvesnis autoavarijų, sveikatos sutrikdymo, nužudymų, sukčiavimo, plėšimo bylose, kur jam dažniausiai padaroma reikšminga fizinė ar materialinė žala. Šio tipo bylose nukentėjusieji linkę pavesti savo interesus ginti atstovui – profesionaliam juristui, kuris kur kas efektyviau išnaudoja baudžiamojo proceso suteikiamas galimybes.

Nors nukentėjusįjį ir ikiteisminį tyrimą atliekančius subjektus vienija bendra funkcija, jų interesų konflikto tikimybė galima bent dviem atvejais: atsisakius pradėti ikiteisminį tyrimą ir jį nutraukus. Abiem atvejais sprendimus priima ikiteisminį tyrimą atliekantys subjektai (pirmuoju prokuroras arba ikiteisminio tyrimo pareigūnas, antruoju – tik prokuroras), paprastai neatsiklausdami nukentėjusio asmens nuomonės ir remdamiesi objektyviomis aplinkybėmis. Nukentėjusysis informuojamas tik apie galutinį rezultatą – gaudamas atitinkamo pareigūno surašytą motyvuotą nutarimą. Sprendimo priėmimo metu nukentėjęs asmuo nedalyvauja, tačiau tai nereiškia, kad jis visiškai neturi galios jo įtakoti. Tiek atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą atveju, tiek jo nutraukimo atveju įstatymo leidėjas detalčiai reglamentuoja šių procesinių sprendimų priėmimo tvarką, kuri autorės nuomone, pakankamai užtikrina nukentėjusio asmens interesų gynybą. Įstatymo leidėjas numato net tris apskundimo lygmenis atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą atveju: ikiteisminio tyrimo pareigūno sprendimo apskundimą tyrimą kontroliuojančiam prokurorui, šio sprendimo apskundimą ikiteisminio tyrimo teisėjui, o pastarojo – aukštesnės instancijos teismui. Ikiteisminio tyrimo nutraukimo atveju taip pat galimi trys tokio sprendimo apskundimo lygmenys: prokuroro nutarimo – aukštesniajam prokurorui, šio – ikiteisminio tyrimo teisėjui, pastarojo – aukštesnės pakopos teismui. Ši daugiapakopė procedūra užtikrina, kad nukentėjęs asmuo, manantis, kad jo interesai ikiteisminio tyrimo stadijoje pažeisti, gali konflikto su kitu kaltinimo funkciją vykdančiu subjektu sprendimą perkelti į teisminį lygmenį. Rungimosi principo aspektu itin palankiai vertintinas aptartų sprendimų apskundimo terminų nustatymas bei galimybės jį

atnaujinti įtvirtinimas. Nukentėjusysis negali kontroliuoti sprendimo, kuriuo iš esmės prokuroras atsisako kaltinimo funkcijos, priėmimo, tačiau teisė reikalauti tokio sprendimo pagrįstumo ir teisėtumo patikrinimo užtikrinta ganėtinai efektyviai ir ja neretai pasinaudojama⁸.

Kaip matyti, nukentėjusiojo galimybė realizuoti kaltinimo funkciją tiesiogiai priklauso nuo prokuroro pozicijos. Jei prokuroras jos atsisako, o sprendimai atsisakyti ar nutraukti ikiteisminį tyrimą aukštesnėse instancijose pripažįstami pagrįstais, nukentėjusysis netenka galimybės pakeisti padėtį. Kai kuriose Europos valstybėse įtvirtintas subsidarius kaltinimo institutas. Tokia galimybė numatyta Lenkijos BPK, Austrijos BPK. Šalia valstybinio kaltintojo procese galimas subsidarius kaltintojas, kuris turi visas kaltinimo šalies teises. Subsidarius kaltintojas turi teisę palaikyti kaltinimą, net prokurorui atsisakius tai daryti. Šių valstybių įstatymuose, kitaip nei Lietuvoje, nukentėjusio asmens teisė palaikyti kaltinimą kartu su prokuroru nereiškia nukentėjusiojo pozicijos priklausomybės nuo prokuroro. Todėl tyrimas galutinai nutraukiamas tik teisme, po teismo posėdžio abiem šalims atsisakius kaltinimo. Lietuvos baudžiamojo proceso įstatyme nukentėjusiojo pozicija priklausoma nuo prokuroro, šiam atsisakius kaltinimo funkcijos įstatyme numatytais pagrindais, nukentėjusiojo funkcija taip pat pasibaigia. Tiesa, nukentėjusysis tik vienu atveju turi galimybę įtakoti ikiteisminio tyrimo baigtį, savo noru atsisakydamas kaltinimo funkcijos. LR BPK 212 str. 5 d. numatyta atveju nukentėjusio asmens noras ar sutikimas taikytis su įtariamoju, esant LR BK 38 str. numatytais sąlygoms, gali nulemti ikiteisminio tyrimo baigtį. Tokia nukentėjusio asmens valia laikytina kaltinimo funkcijos atsisakymu. Susitaikymas reiškia, kad nukentėjusysis ne tik atleido kaltininkui, bet iš esmės pašalina visas savo pirmines pretenzijas bei reikalavimus, pareikštus baudžiamojo proceso tvarka [37, p. 243]. Susitaikymo iniciatorius gali būti tiek nukentėjusysis, tiek įtariamasis. Nutarimą nutraukti ikiteisminį tyrimą šalims susitaikius priima prokuroras ir privalomai teikia patvirtinti teismui (LR BPK 214 str. 2 d.). Tačiau įstatymo leidėjas reikalavimo nutraukti ikiteisminį tyrimą šalims susitaikius neįtvirtino kaip absoliučios nei nukentėjusiojo, nei įtariamojo (kaltinamojo) teisės, kadangi galutinio sprendimo priėmimas paliktas teismui, kuris turi teisę, bet ne pareigą patvirtinti tokį prokuroro nutarimą. Tokią įstatymo leidėjo poziciją galima suprasti atsižvelgiant į tai, kad nusikalstamos veikos padarymu kalto asmens patraukimas baudžiamajon atsakomybėn yra ne tik privatus nukentėjusiojo, bet ir viešas valstybės interesas, tačiau šio instituto reglamentavimas kritikuotinas rungimosi aspektu. LR BK 38 str. numato pakankamai daug sąlygų, užtikrinančių, kad viešas interesas nebus itin pažeistas nutraukus ikiteisminį tyrimą nukentėjusiajam ir įtariamajam susitaikius. Kaip žinia, tai sąlyginė atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšis su bandomuoju laikotarpiu ir visuma sąlygų, kurių nebuvimas

⁸ 2007 m. Vilniaus m. 3 apylinkės teisme nukentėjusių asmenų skundai ikiteisminio tyrimo teisėjui dėl tyrimo nutraukimo ar atsisakymo jį pradėti sudarė 35% visų gautų skundų dėl ikiteisminio tyrimo (16 iš 46), 5 buvo pripažinti pagrįstais ir tenkinti, 11 atmestų, tačiau 6 iš jų - dėl apskundimo procedūros nesilaikymo.

instituto taikymą daro neįmanomą. Manytina, kad įstatymo leidėjas turėtų labiau atsižvelgti į nukentėjusiojo valią. Antra, ne visai aiškus prokuroro ir nukentėjusiojo valios aptartu atveju santykis: ar prokuroro pozicija šiuo atveju yra priklausoma nuo nukentėjusiojo, tai yra ar jis turi pareigą surašyti nutarimą ir kreiptis į teismą dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo esant visoms LR BK 38 str. numatytoms sąlygoms ir nukentėjusiojo iniciatyvai taikytis su įtariamoju. Baudžiamojo proceso įstatymas nenumato ir prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūnų pareigos išaiškinti nukentėjusiajam galimybę taikytis, kai jis nustato LR BK 38 str. numatytų sąlygų egzistavimą. Teismų praktika rodo, kad nukentėjęs ne itin sunkių nusikalstamų veikų atvejais (neteisėto svetimo mokėjimo instrumento panaudojimo, smulkių vagysčių) visai nelinkęs siekti nusikaltusio asmens nuteisimo, tačiau nežino apie galimybę susitaikyti ikiteisminio tyrimo metu. Gynybos šalis visada suinteresuota baigti ikiteisminį tyrimą palankiausiu įtariamajam būdu, bet ir ji ne visada turi galimybę tartis su nukentėjusiuoju dėl susitaikymo, nes ikiteisminio tyrimo stadijoje ne visada pavyksta su juo tiesiogiai kontaktuoti. Visai tikėtini atvejai, kai nei tyrėjas, nei valstybinis advokatas dėl pragmatinių priežasčių (statistikos rodiklių ar papildomos galimybės teikti valstybės apmokamą pagalbą teismo proceso metu), nėra suinteresuoti juridinių žinių neturinčiam nukentėjusiajam ar įtariamajam išaiškinti susitaikymo galimybę. Įstatymo leidėjo įtvirtinta pareiga tai padaryti esant LR BK 38 str. numatytoms sąlygoms leistų geriau užtikrinti tiek įtariamojo, tiek nukentėjusiojo interesus.

Ikiteisminio tyrimo subjektų ikiteisminio tyrimo stadijoje turimi valdingi įgaliojimai, teisė taikyti procesines prievartos priemones, galimybė neteikti informacijos apie ikiteisminį tyrimą bei galios priimti procesinius sprendimus dėl ikiteisminio tyrimo eigos ir baigties ryškiai persveria gynybos turimas teises ir procesines priemones. Autorės nuomone, toks įstatymo leidėjo sprendimas pagrįstas, nes ikiteisminį tyrimą atliekančių pareigūnams ir jam vadovaujančiam prokurorui suteiktų galių visuma atitinka jiems šioje stadijoje tenkančios atsakomybės mastą. Be įpareigojimo greitai ir išsamiai atskleisti nusikalstamą veiką, minėtiems asmenims įstatymo leidėjas nustatė objektyvaus tyrimo reikalavimą bei pareigą į jų veiklos sferą įtrauktiems proceso dalyviams išaiškinti jų turimas teises bei užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti. Be to daugelio išvardintų valdingų galių realizavimas yra privalomai ar konkuruojančios šalies iniciatyva kontroliuojamos teismo . Nukentėjusysis kaltinimo funkciją vykdo labai ribotai: neturėdamas teisės formuluoti kaltinimo, jis turi galimybių savo iniciatyva padėti tyrimui ir atstovauti savo interesą, bet neturi pareigos tai daryti.

2.2 ĮTARIAMOJO IR GYNĖJO GALIMYBĖS REALIZUOTI RUNGIMOSI PRINCIPĄ

Gynyba – tai procesinių veiksmų, kuriais siekiama paneigti kaltinimą, nustatyti kaltinamojo (teisiamojo) nekaltumą arba sušvelninti jo atsakomybę visuma [62, p.97]. Rungimosi principo ribotas veikimas ikiteisminiame tyrime sukuria prielaidą ikiteisminį tyrimą atlikti su ryškiu polinkiu į kaltinimą, kurio formuluotė visiškai priklauso nuo ikiteisminį tyrimą atliekančių pareigūnų veiksmų. Vienintelė priešprieša tam visada buvo ir bus gynybos interesai ir veikla.

Daugelio autorių nuomone, gynybos funkcija procese prasideda nuo momento, kai atsiranda asmuo, prieš kurį turima duomenų, patvirtinančių, kad jis gali būti susijęs su nusikalstama veika. Nuo to momento gynyba nukreipta prieš baudžiamąjį persekiojimą ir jo pasekmes, kardomųjų priemonių taikymą, galimybių realizuoti įstatymo suteiktas teises apribojimą.

Gynybos funkciją baudžiamajame procese vykdo pats įtariamasis, gindamasis nuo jam pareikšto kaltinimo, jo atstovas pagal įstatymą ir gynėjas. Įstatymo leidėjas suteikdamas laisvę rinktis gynybos taktiką ir būdą, įtvirtino galimybę gintis nuo įtarimo pačiam, nedalyvaujant gynėjui. Įstatymo leidėjas numatęs du įtariamojo (kaltinamojo) veikimo būdus, atrodo turėtų būti abejingas, kurį iš dviejų jis pasirinks. Vis dėl to taip nėra – įstatymo leidėjas nustatė atvejus, kai gynėjo dalyvavimas būtinas (LR BPK 51 str.), be to ikiteisminio tyrimą atliekantiems subjektams palikta teisė spręsti apie gynėjo dalyvavimo būtinumą ir kitais atvejais, kai jų nuomone įtariamojo interesai nebus pakankamai ginami. Taip pat pareigūnų teisė kilus abejonėms dėl įtariamojo galimybės gintis savarankiškai, nepriimti atsisakymo nuo gynėjo. Rungimosi aspektu gynėjo atsisakymas nėra gynybos funkcijos realizavimui palankus sprendimas. Visų pirma, asmens vykdoma gynyba dėl teisinių žinių trūkumo, psichologinės įtampos, ribotų galimybių tinkamai vertinti situaciją bei kitų priežasčių dažnai negali būti labai veiksminga [22, p.103]. Antra, įtariamojo ir gynėjo procesinio statuso palyginimas rodo, kad gynėjas turi daugiau procesinių galimybių įgyvendinti gynybos funkciją nei įtariamasis, kurio veikimo laisvė apribota procesinių prievartos priemonių taikymu. Rungimosi principo požiūriu visada pageidautina situacija, kad gynybos funkciją kartu su įtariamoju įgyvendina teisinę kvalifikaciją turintis asmuo.

Gynyba – tai pirmiausia nusikalstama veika įtariamojo (kaltinamojo) asmeninių interesų išraiška. Kaltinamasis turi teisių kompleksą, leidžiantį pačiam atstovauti savo interesus. Jis gali atsisakyti advokato ir tai nebus laikoma gynybos funkcijos pabaiga. Įstatyme įtvirtintas reikalavimas, kad atsisakymas nuo gynėjo būtų nulemtas tik paties įtariamojo (kaltinamojo) iniciatyvos. Teismų praktika leidžia suabejoti, ar ikiteisminio tyrimo metu paisoma šios įstatymo nuostatos. Didžiojoje dalyje baudžiamųjų bylų, įtariamasis, kuris ikiteisminio tyrimo metu gynėjo

atsisakė, nesilaiko šios nuostatos teismo bylos nagrinėjimo metu, kas leidžia įtarti, kad apsisprendimas atsisakyti gynėjo ikiteisminiame tyrime realiai buvo įtakotas ne tiek įtariamojo vidinio įsitikinimo, kiek ikiteisminio tyrimo organų „patarimo“.

Įstatymo leidėjas siekia, kad gynybos funkcija būtų vykdoma profesionaliai. Norėdamas užtikrinti kvalifikuotą teisinę pagalbą įtariamajam (kaltinamajam) jis imperatyviai nustatė, kad gynėju baudžiamajame procese gali būti tik advokatas, o įstatymo numatytais atvejais – jo padėjėjas. Joks kitas asmuo, net turintis aukštąjį teisinį išsilavinimą, gynėju būti negali. Įstatymo leidėjo įtvirtinta advokatūros monopolija atstovauti įtariamojo (kaltinamojo) interesus riboja kitų juristų dalyvavimą procese. E.A. Kariakino nuomone, suprantamas ir pateisinamas valstybės noras, kad gynėjas procese būtų profesionalus juristas, teikiantis kvalifikuotą pagalbą, tačiau kaltinamojo (įtariamojo) valia spręsti, kokio atstovavimo jis norėtų – advokato ar kito asmens, kuriuo jis pasitiki. Be to ši norma prieštarauja Tarptautinio politinių ir pilietinių teisių pakto 14 str. 3 d. b punkto reikalavimui užtikrinti, kad asmuo, kuriam pareikštas kaltinimas, turėtų pakankamai laiko ir galimybių pasirengti savo gynybai ir bendrauti su savo pasirinktu gynėju [64]. Baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtintas reikalavimas kaltinamąjį (įtariamąjį) ginti tik advokatui ar jo padėjėjui gali būti traktuotinas kaip teisės į gynybą apribojimas. Apsauga nuo situacijos, kai gynybos šaliai atstovauja teisinio išsilavinimo neturintis asmuo būtina, bet įstatymo leidėjai įtvirtina du maksimalius kraštutinius: vykdyti gynybos funkciją pačiam kaltinamajam arba leisti tai daryti padedamam tik advokato. Nepaisant to, Vokietijos, Prancūzijos, Rusijos baudžiamojo proceso įstatymai gynybos funkciją procese leidžia atlikti tik advokatams, tokių nuostatų nekritikuoja ir EŽTT.

Gynėjo procesinės veiklos pobūdis gana aiškus – panaudoti visas teisėtas priemones ir gynybos būdus, siekiant išaiškinti aplinkybes, teisinančias įtariamąjį (kaltinamąjį) ar lengvinančias jo atsakomybę bei suteikti jam visokeriopą teisinę pagalbą.

Advokatu turi teisę naudotis kiekvienas asmuo, kai jo teisės ir laisvės ženkliai paliečiamos baudžiamojo persekiojimo priemonių. Teisė naudotis gynėju įstatymo leidėjo asmeniui turėtų būti užtikrinta nuo momento, kai jo teisių apribojimas tampa realus. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatyme numatyta ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro, teismo pareiga išaiškinti įtariamajam teisę turėti gynėją nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento ir suteikti galimybę ja pasinaudoti (LR BPK 50 str.). Praktikoje dėl objektyvių priežasčių retai įgyvendinama, kad gynėjas užtikrinamas tuojau pat po sulaikymo (sulaikymo naktį, nuošalioje vietovėje ir tt.). Tačiau įstatymas saugo įtariamojo interesus, nes ši norma taip pat reiškia, kad asmeniui pareiškus norą turėti gynėją, su juo negali būti atliekamas joks procesinis veiksmas. Rungimosi principo veikimui itin nepalanki baudžiamojo proceso kodekso norma dėl priverstinio gynėjo pakeitimo. Baudžiamojo proceso principų konkurencija lemia, kad vienam principui realizuoti reikalingos

įstatymo normos neretai tampa kliūtimi kito veikimui. Priverstinis gynėjo pakeitimas – viena tokių, kai proceso optimalumo principas ikiteisminiame tyrime nukonkuruoja teisės į gynybą ir rungimosi principą. Neabejotina, kad gynėjų kaita ikiteisminio tyrimo metu kokybės gynybai neprideda. Praktikoje nereti atvejai, kai visai paprastose bylose valstybinis gynėjas keičiamas iki trijų kartų. Abejotina, ar tokiu atveju įtariamojo interesams procese užtikrinamas efektyvus atstovavimas. Taikant priverstinio gynėjo pakeitimo institutą būtina atsižvelgti, kad keičiant gynėją prieš ginamojo valią visuomet kėsiamasi pažeisti konstitucinę šio asmens teisę į gynybą. Todėl priverstinis gynėjo pakeitimas turėtų būti taikomas tik išimtiniais atvejais [37, p.140].

Nėra prasmės diskutuoti, kad rungtyniškumui esminis kuo ankstesnis gynėjo įstojimas į procesą. Bet gynėjo įstojimas į ikiteisminį tyrimą pats savaime dar nepaverčia jo rungtyniniu. Įtariamojo ir jo gynėjų teisių ir galimybių jas realizuoti visuma – tikrasis galimybės rungtis procese pagrindas.

Įstatymų leidėjas šalims suteikia skirtingas priemones siekti savo tikslams procese. Jei kaltinimo šalis turi valdingus įgaliojimus ir nusikaltimo tyrimas yra įsakmiai jiems nustatyta pareiga, tai gynybos šalis turi eilę išimtinių teisių (*favor defensionis*), prie kurių priskiriama kaltinimo šalies pareiga įrodyti įtariamojo (kaltinamojo) kaltę, byloje kilusių abejonių traktavimas kaltinamojo naudai, neįrodytos kaltės traktavimas kaip įrodyto nekaltumo, įtariamojo (kaltinamojo) teisė neduoti parodymų. Išimtinės gynybos teisės – kaltinamojo gynybos priemonės ir yra procesinė niša, kurioje baudžiamojo persekiojimo organų valdingi įgaliojimai neveikia. Tyrėjas negali įpareigoti kaltinamojo duoti parodymus, neturi teisės priversti liudyti prieš save ar įpareigoti pateikti nekaltumo įrodymus. Aplinkybių, iškeltų gynybos, bet jos neįrodinėjamų, kiti baudžiamojo proceso subjektai negali laikyti melagingomis, kol kaltintojas neįrodys priešingai. Jei priešininkas neturės priešingų įrodymų, nekaltumo prezumpcijos principas reikalaus, kad gynybos išsakytos aplinkybės būtų laikomos tiesa.

Įtariamajam (kaltinamajam) suteikta teisė neduoti parodymų prieš save, o jo tylėjimas negali būti traktuojamas kaip kaltės įrodymas ar atsakomybę sunkinanti aplinkybė. “Tiek bendrosios, tiek kontinentinės teisės šalyse draudimas versti duoti parodymus prieš save ar savo artimą vertinamas kaip valstybės nustatytas imunitetas, apsaugantis nuo pareigos duoti parodymus, kurių turinys gali pakenkti šių parodymų subjekto ar jam artimų asmenų interesams” [27, p.32]. *Nemo tenetur se ipsum accusare* (lot. *niekas neprivalo kaltinti pats savęs*) principo prasmė – užtikrinti asmeniui nepriklausomai nuo jo padėties realią ir veiksmingą galimybę pačiam laisvai, nedarant įtakos ir nekontroliuojant apsispręsti, ką jis nori pasakyti valstybės pareigūnams baudžiamajame procese ir ar jis nori tai daryti [41, p.56]. Šiuo aspektu itin palankiai vertintinos naujausios LR BPK 80 str. 1 p. ir 82 str. 3 d. pataisos, kurios pašalina tyrimo pareigūnų piktnaudžiavimo liudytojo statusu riziką, kai preliminariai įtariant, kad asmuo padarė nusikalstamą veiką, formaliai jis apklausiamas

kaip liudytojas, turintis atsakomybę dėl melagingų parodymų davimo ir neatstovaujamas gynėjo, tikintis tyrimui palankiausių parodymų.

Ikiteisminio tyrimo metu gynybos padėtis dviprasmė. Iš vienos pusės įtariamasis ir jo gynėjas neturi įrodinėjimo naštos, advokatas neprivalo įrodinėti savo ginamojo nekaltumo, jam pakanka atskleisti silpnas tyrimo vietas ir nepagrįstumą, iš kitos pusės įstatymas jam formuluoja pareigą panaudoti visas įstatymuose nurodytas gynybos priemones ir būdus, kad būtų nustatytos aplinkybės, teisinančios ginamąjį ir lengvinančios jo atsakomybę (LR BPK 48 str. 2 d. 1 p.). Advokato dalyvavimas ikiteisminiame tyrime – pirmiausia esminių įtariamojo teisių užtikrinimo sąlyga ir apribojimas galimybių nepagrįstai taikyti procesines prievartos priemones. Tačiau advokato surinkti išteisinamieji ar atsakomybę lengvinantys įrodymai gali pagreitinti tyrimą, padėti išvengti klaidų interpretuojant surinktus duomenis. E.A. Kariakinas teisingai pastebi, kad praktikoje būna atveju, kai gynėjas neturėdamas įrodinėjimo naštos dažnai tiesiog priverstas užsiimti šalutiniu tyrimu ieškodamas tikrojo nusikaltėlio, kad apsaugotų savo ginamąjį nuo nepagrįsto baudžiamojo persekiojimo. Tačiau įtariamojo ir gynybos tyla negali būti suvokiama kaip kaltės pripažinimas, neturėjimas argumentų prieš kaltinimą ar nusikalstamos veikos įrodymas, nes kartais tokia gynybos taktika labiau pagrįsta nei aktyvus nekaltumo įrodinėjimas, kuris gynybai nėra privalomas.

Gynėjo vaidmuo procese griežtai apribotas jo atliekamos funkcijos. Peržengti jos ribų gynėjas teisės neturi, tačiau kartu gynėjas yra savarankiškas proceso subjektas, pats pasirenkantis įtariamojo (kaltinamojo, nuteistojo) teisinės gynybos priemones būdus ir taktiką. Jis nesuvaržytas ginamojo pasirinkta ar reikalaujama gynybos pozicija; jam neprivalomi ginamojo nurodymai dėl gynybos organizavimo ir vykdymo [37, p.109]. Tačiau Lietuvos advokatų etikos kodeksas riboja šią gynėjo laisvę, nurodydamas sąlygas, kurioms esant advokatas veikia savo nuožiūra – kai jis yra įsitikinęs, kad ginamasis neteisingai prisiima kaltę, kai ginamojo pripažįstama kaltė neįrodyta bylos medžiaga ar kelia abejonių. Be to advokatas gynybos pozicijos negali pasirinkti be kliento žinios, kas užtikrina abiejų kartu vykdomos gynybos funkcijos nuoseklumą. Gynėjas turi išnaudoti visas įstatyme numatytas galimybes ir priemones siekiant išaiškinti aplinkybes, teisinančias jo ginamąjį. Faktas, kad gynėjas tokių duomenų neteikia, nereiškia, kad jie neegzistuoja. Diskutuotina, ar gynėjas atlieka savo pareigą tik rinkdamas jo ginamąjį teisinančius duomenis, ar gynybos funkcija laikoma realizuota tik iškėlus abejones dėl kaltinimo argumentų pagrįstumo. Advokatas turi teisę dalyvauti įrodinėjimo procese, bet ar tai yra jo pareiga? Advokatas kaip ir įtariamasis neturi įrodinėjimo naštos, bet visuotinai pripažįstama, kad jis yra įrodinėjimo subjektas, todėl atlikdamas gynybos funkciją turi išsipareigojimą savo ginamajam. Aktyvaus gynėjo dalyvavimo įrodinėjimo procese problema spręstina gynėjo ir ginamojo santykių aspektu. Baudžiamojo proceso įstatymas nereguliuoja ginamojo ir gynėjo santykių, nes jų santykiai artimesni civilinės sutarčių teisės sferai. Kaltinamasis su advokatu sudaro susitarimą dėl pirmojo interesų gynybos ir tiek ginamasis sudaręs

sutartį, tiek valstybė, pavedusi jį ginti, turi pareigą reikalauti aktyvių gynėjo veiksmų įrodinėjimo procese. Todėl advokatas yra teisiškai atsakingas dėl tinkamos ginamojo interesų gynybos. Advokato pareigą atitinka ginamojo teisė reikalauti aktyvios gynybos. Jei įtariamasis renkasi aktyvios gynybos modelį, tokio turėtų laikytis ir gynėjas.

Tiek teisės į gynybą, tiek rungimosi principo aspektu aktuali gynybos teisių ir procesinių galimybių ikiteisminio tyrimo stadijoje problema. Tiriamojo (inkvizicinio) proceso šalininkų nuomone, nėra jokio reikalo suteikti gynėjui to paties pobūdžio įgaliojimus procese kaip tyrėjui, nes tada jis įgis teisę atlikti paralelinį nusikalstamos veikos tyrimą. Jų manymu, pakankamas būdas pakelti gynybos kokybę, tai pirmiausia tinkamai ir efektyviai išnaudoti tas priemones, kurias gynybai suteikia įstatymo leidėjas. Rungtyninio proceso šalininkai pageidauja, kad gynybos šaliai būtų suteiktos lygios galimybės naudoti tapačias procesines priemones kaip ir kaltinimo šaliai, ar bent pavesti gynėjo pageidaujamus proceso veiksmus atlikti ikiteisminio tyrimo teisėjui. Baudžiamojo proceso raidos tendencijos Lietuvoje ir Europoje rodo, kad įstatymo leidėjas plečia gynybos galimybes įtakoti ikiteisminio tyrimo procesą, šalia egzistuojančių gynybos priemonių suteikdamas naujų. Visiškai autorės manymu, pagrįsta ir nuomonė, kad prieš svarstant gynybos šalies teisių plėtrą, reikia pasistengti produktyviai išnaudoti jau esamas. Praktika rodo, kad advokato veikla paprastai nukreipta į ikiteisminio tyrimo duomenų patikimumo nuginčijimą, o ne į bylai reikšmingų duomenų rinkimą. Nepaisant nuomonių skirtumo, problema dėl esamų procesinių priemonių pakankamumo ir jų panaudojimo efektyvumo aktuali ir šiandien.

Analizuojant LR BPK 21 str., 44 str., 48 str., 62-63 str., 98 str., 178 str., 181 str. įtvirtintas įtariamąjo ir jo gynėjo teises ir jų garantijas, galima išskirti šiuos gynybos šalies teisių ikiteisminiame tyrime blokus, leidžiančius įtakoti ikiteisminio tyrimo eigą ir rezultatus :

- teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis,
- teisė dalyvauti ikiteisminio tyrimo proceso veiksmuose,
- teisė rinkti ikiteisminiam tyrimui reikšmingus duomenis,
- teisė skųsti ikiteisminio tyrimo veiksmus ir sprendimus.

Aktyvus gynybos naudojimas savo teisėmis reiškia jos dalyvavimą įrodinėjimo procese. Įrodinėjimo proceso rezultatas priklauso nuo šalių procesinio aktyvumo. Nušalinus gynybą nuo įrodinėjimo proceso ikiteisminio tyrimo stadijoje tesime vykstant rungtyniniam procesui gynyba nebegali pateikti nieko konkretaus, nes gauna informaciją, kurios paneigti nebeturi galimybės [50, p.24]. Realiausia kliūtis gynybai aktyviai dalyvauti ikiteisminio tyrimo procese - galimybė susipažinti su bylos medžiaga. LR BPK 181 str. 1 d numato gynybos šalies teisę bet kuriuo momentu susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis. Deja, įstatymo leidėjas be jokių kliūčių suteikia teisę susipažinti tik su įtariamąjo sulaikymo protokolu, protokolais procesinių veiksmų, kuriuose dalyvavo įtariamasis arba kurie buvo atlikti jo prašymu, nes visi kiti atvejai patenka į

normos, įtvirtinusios prokuroro teisę neleisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, kai susipažinimas gali pakenkti tyrimo sėkmei, veikimo sferą. Procesinės lygybės pagrindas tai ne tiek lygios galimybės rinkti duomenis, bet lygios galimybės žinoti informaciją. Ikiteisminio tyrimo praktika tokia, kad realiai gynybos šaliai galimybė susipažinti su visa ikiteisminio tyrimo medžiaga suteikiama tik jos gale, kai galutinai suformuluojama kaltinimo tezė ir jos argumentacija.

Viešumo ikiteisminio tyrimo stadijoje priešininkai teigia, kad advokatai susipažinę su byla sukelia sunkumą atskleisti nusikaltimą ir išlaikyti tyrimo paslaptį. Įvairiose valstybėse įstatymo leidėjas skirtingai sprendžia tyrimo medžiagos viešumo klausimą. Japonijoje prokuroras ne tik iki teismo pradžios neprivalo gynėjo supažindinti su bylos medžiaga, bet gali nuslėpti ir kaltinamąjį teisinančias aplinkybes. Ispanijoje advokato teisė gauti ikiteisminio tyrimo informaciją įsigalioja nuo ginamojo arešto momento. Kai kuriose šalyse įstatymo leidėjas mėgina spręsti šią problemą užtikrindamas teisę su ikiteisminio tyrimo medžiaga susipažinti gynėjui, bet įpareigodamas išsaugoti tyrimo paslaptį nuo ginamojo (Prancūzijos BPK). Toks reglamentavimas nėra išeitis, nes gynėjas pastatomas į keblią padėtį - susipažinęs su byla ir neturėdamas teisės atskleisti jos duomenų ginamajam susiduria su gynybos taktikos derinimo problema. Sutartiniai santykiai su ginamuoju reikalauja atskleisti duomenis, tyrimo paslaptis – nuslėpti informaciją nuo ginamojo. Viešumo procese šalininkai kontrargumentuota, kad gynyba negali būti pernelyg akyvi. Advokatas turi turėti laisvą priėjimą prie visų informacijos šaltinių, įstatymas tik gali suteikti tam tikrą terminą tyrėjui užfiksuoti ir įtvirtinti informaciją, tokiu būdu apsaugant kaltinimo šalies interesus. Ikiteisminio tyrimo paslapties principas konkuruoja su įtariamojo (kaltinamojo) universalia teise žinoti, kuo jis yra kaltinamas. Iki šiol diskutuojama, ar ši teisė apima tik jo teisę žinoti kaltinimo formuluotę ar ir duomenis, kuriais jis grindžiamas. Įstatymo leidėjas turėtų užtikrinti pusiausvyrą tarp tyrimo paslapties, užtikrinančios nusikalstamos veikos atskleidimą ir teisės gintis nuo pareikšto kaltinimo (įtarimo). Tenka sutikti su argumentu, kad tik būdamas susipažinęs su tyrimo duomenimis gynėjas gali sąmoningai pasirinkti gynybos taktiką, turėti bendrą suvokimą, kiek pagrįstas yra įtarimas, kokias versijas galima tikrinti ir kokie gynybai svarbūs duomenys dar nesurinkti. Kita vertus, advokatai gali ginti šią teisę teisme, paduodami skundą dėl atsisakymo leisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis. Praktika rodo, kad tai pakankamai efektyvus sprendimas, teismai gana kritiškai vertina prokuroro atsisakymo duoti tokį leidimą motyvų pagrįstumą ir kontroliuoja, kad jis nebūtų tik formaliai paremtas BPK suformuluotu motyvu – grėsme tyrimo sėkmei, o būtų nurodytos realios generalinio prokuroro rekomendacijoje [15] įvardintos priežastys neleisti susipažinti su tyrimo duomenimis⁹.

⁹ 2007 m. Vilniaus m. 3 apylinkės teisme gauti 9 skundai dėl atsisakymo leisti susipažinti su tyrimo medžiaga. 5 iš jų tenkinti visiškai arba iš dalies.

A.O. Mašovec nuomone, teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis apima ne tik teisę žinoti surinktus duomenis, bet ir teisę būti informuotam apie numatomus tyrimo veiksmus, kuriuose dalyvaus įtariamasis ir galimybę juose dalyvauti. Nebūtina įpareigoti gynėją dalyvauti visuose veiksmuose su įtariamoju, tačiau informuoti būtina apie visus. Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymas suteikia teisę gynėjui dalyvauti visose įtariamojo apklausose, veiksmuose, atliekamuose su įtariamoju, taip pat galimybę dalyvauti įtariamojo ar gynėjo prašymu atliekamuose veiksmuose. Paskutinė teisė kažkodėl nesuteikta įtariamajam. Suprantama, kad jo galimybė dalyvauti proceso veiksmuose gali būti apribota kardomųjų priemonių taikymo, bet tokios teisės nenumatymas įtariamajam be pagrindo apriboja laisvėje esančio asmens teises ir interesus. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymas numato gynėjo teisę dalyvauti bet kokiuose įrodymų rinkimo veiksmuose prokuroro leidimu. Pastaroji sąlyga šią itin rungimosi aspektu svarbią normą iš esmės daro deklaratyvią, o ne realią. Iš normos formuluotės (gauti prokuroro leidimą) darytina išvada, kad iniciatyvą dalyvauti konkrečiame tyrimo veiksmuose turėtų reikšti gynybos šalis, nes teisė dalyvauti gynybos šalies prašomuose atlikti veiksmuose nėra ribojama jokių papildomų sąlygų. Tačiau įstatymo leidėjas nenumato ikiteisminį tyrimą atliekančių subjektų pareigos informuoti gynybos šalies apie atliekamus tyrimo veiksmus, atitinkamai nežinodama apie juos, gynybos šalis neturi galimybės prašyti prokuroro leidimo juose dalyvauti. Šiame kontekste visai pagrįsta atrodo anksčiau minėta A.O. Mašovec mintis, kad teisė žinoti tyrimo duomenis turi apimti ir teisę žinoti apie numatomus tyrimo veiksmus. Gynybos šaliai turėtų būti užtikrinta teisė dalyvauti ir tuose proceso veiksmuose, kurie atliekami įrodymų, tapusių kaltinimo tezės pagrindu, patikrinimo tikslu. Tyrimo interesai šiuo atveju nenukentės, nes įrodymai jau yra užfiksuoti ir žinomi. Tai pat negalima nesutikti, kad svarbu užtikrinti bent jau advokato dalyvavimą tyrimo veiksmuose, kurie nebus galimi pakartoti teismo nagrinėjimo metu.

LR BPK 48 str. 1 d. 6 p. numato advokato teisę savarankiškai rinkti gynybai reikalingus duomenis ir detalizuoja priemones tai daryti: gauti dokumentus ir daiktus, kalbėtis su asmenimis, apžiūrėti, fotografuoti įvykio vietą ir tt. Natūrali šių teisių tąsa LR BPK 98 str. numatyta gynybos teisė teikti ikiteisminiam tyrimui daiktus ir dokumentus bei LR BPK 178 str. 2 d. įtvirtinta galimybė prašyti prokuroro atlikti procesinius veiksmus, sietina su atvejais, kai gynybos šalis negali kitu būdu gauti, jų manymu, tyrimui reikšmingų duomenų.

Dauguma gynėjo turimų teisių atitinka analogiškas tyrimo pareigūnų teises, tačiau šis faktas nesulygina jų faktinių galimybių dalyvauti procese. Gynėjas, skirtingai nuo tyrėjo ir prokuroro, neturi valdingų įgaliojimų. Įstatymo leidėjas pabrėžia – gauti duomenis nesinaudojant procesinėmis prievartos priemonėmis. Tai yra gali rinkti informaciją, jei įstaiga ar asmuo sutiks daiktus ir dokumentus teikti, o asmuo kalbėtis. Valstybės ir savivaldybių įstaigas bendradarbiauti su advokatu įpareigoja viešojo administravimo ir teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų

ir įstaigų įstatymai, kurie nurodo viešųjų ir valstybinių įstaigų pareigą ją teikti įstatymuose numatytais terminais ir tvarka, tačiau būdų priversti informaciją teikti privatų asmenį : nei fizinį, nei juridinį advokatas neturi. Net asmeniui sutikus bendrauti su gynėju, pastarasis neturi galios įpareigoti šį teikti teisingą informaciją. Yra manoma, kad šie advokato ir kaltinimo šalies galių atlikti tuos pačius procesinius veiksmus skirtumai tokie fundamentalūs, kad niekais verčia advokato galimybes efektyviai išnaudoti jam suteiktas priemones ikiteisminiame tyrime. Vienų manymu¹⁰ įstatymas turėtų užtikrinti valdingus įgaliojimus advokatui, procesinių priemonių, kuriomis naudotis jis turi teisę, atveju ir tuo praktiškai sukurti prielaidas atlikti paralelinį tyrimą, kiti griežtai tam priešinasi, teigdami, kad tyrimas tokiu būdu bus tik labiau supainiotas dubliuojant ikiteisminio tyrimo pareigūno ir advokato atliekamus procesinius veiksmus, bei iš esmės prieštarauja proceso optimalumo principui, sudarydamas prielaidas daugkartinėms to paties liudytojo apklausoms, akistatoms, siekiant išgauti procesinį veiksma atliekančiai šaliai naudingus duomenis. Ne visai galima sutikti, kad gynėjo valdingų įgaliojimų nebuvimas procese daro jį bejėgį, gynybos šalis visada gali reikalauti ikiteisminio tyrimo pareigūnų atlikti proceso veiksmus įstatymo leidėjo nustatyta baudžiamojo proceso tvarka, kuomet iš jo nurodyto informacijos šaltinio duomenys bus surinkti pritaikant valdingus ikiteisminio tyrimo pareigūnų įgaliojimus, ir jų leistinumą nebus kvestionuojamas.

Kitas klausimas - kokia tvarka ir forma gynėjas turėtų užfiksuoti ir teikti duomenis, kaip turėtų būti įforminta gynėjo atlikta apklausa? E.A.Kariakinas mano, kad gynėjo teisė rinkti įrodymus deklaratyvi, kol neatidirbtas jų fiksavimo procese ir leistinumą vertinimo mechanizmas [64]. Keistokai atrodo įstatymo leidėjo valia, kad įtariamasis pagal LR BPK 44 str. 7 d. turi teisę apklausti liudytoją, tuo tarpu gynėjas, kur kas labiau kvalifikuotas asmuo, tik teisę kalbėtis su asmenimis apie jiems žinomas įvykio aplinkybes. Jei kaltinamojo teisė apklausti liudytojus teismo procese realizuojant rungimosi principą visiškai tikėtina ir reali, įtariamojo galimybė tai daryti ikiteisminio tyrimo metu itin abejotina ir net sukelianti pretekstą apkaltinti poveikio darymu liudytojams. Tiek įtariamajam naudojantis LR BPK 44 str. 7 d. numatyta teise, tiek gynėjui – 48 str. 6d. įtvirtinta teise gauti žodinę informaciją iš asmenų, iškyla jos fiksavimo problema. A.O. Mašovec nuomone, advokatas tyrimui gali teikti tik tokius duomenis, kurie nereikalauja specialaus procesinio įforminimo, tad atlikti apklausos ir pateikti jos protokolų jis negali, nebent tik teikti liudytojo raštišką paaiškinimą ir prašyti jį prijungti prie bylos. Kitas būdas – gavus atitinkamų žinių pranešti tyrimo organams apie jų šaltinį ir prašyti oficialios asmens apklausos, tačiau tuomet procesinio veiksmo rezultatai gali neatitikti gynybos lūkesčių, nes jis bus fiksuojamas ikiteisminio

¹⁰ K. Stungio nuomone, gynybai turėtų būti sudaromos procesinės galimybės naudotis ekspertų ir specialistų pagalba, gauti savanoriškus liudytojų pareiškimus, atlikti poėmį, dalyvauti policijos pareigūnui, naudotis vaizdo ir garso fiksavimo galimybėmis. Kaltinimo ir gynybos procesinių galimybių disproporcija pažeidžia rungimosi principą, objektyviai lemia proceso ir jo rezultatų šališkumą [49, p. 23].

tyrimo pareigūnų. A.O. Mašovec nuomone, advokato teikiamų duomenų pakankamai tinkamas užfiksavimas – jų prijungimas prie bylos medžiagos [66]. Dalis autorių abejoja, ar tokiu atveju gynėjo turimos priemonės efektyvios, nes sprendimas duomenis prijungti prie bylos paliekamas ikiteisminio tyrimo subjektų malonei. Kitas klausimas – ar ikiteisminio tyrimo pareigūnai ar prokuroras prijungdami duomenis prie bylos turi teisę reikalauti paaiškinti jų gavimo aplinkybes ir patvirtinti, kad jie gauti teisėtai būdais. Be abejo, ikiteisminio tyrimo subjektai gavę daiktus ar dokumentus ir priimdami sprendimą prijungti juos prie bylos arba surašydami motyvuotą nutarimą dėl atsisakymo prijungti, vertina juos liestinumumo aspektu. Neigiamo atsakymo atveju gynėba turi teisę skusti nutarimą prašydama patikrinti tokio sprendimo teisėtumą ir pagrįstumą. Galiausiai visada išlieka galimybė surinktą medžiagą pateikti teismo nagrinėjimo metu, išsauganti advokato ikiteisminio tyrimo stadijoje nuveikto darbo prasmę. Bet kurios šalies pateiktų į bylą duomenų analizė ir galutinis vertinimas vyksta teisme rungtynine forma, kur galima ginčyti juos remiantis tiek liestinumumo, tiek leistinumumo kriterijais.

Gynėba žinodama apie bylai reikšmingų duomenų šaltinį ar gavimo būdą turi teisę reikalauti atlikti atitinkamus procesinius veiksmus. Atitinkamai priešinga šalis turi pareigą tokius prašymus spręsti. E.A. Kariakino nuomone, net atidžiausiai apgalvota ir suformuluota gynėbos prašymų pareiškimo ir sprendimo ikiteisminio tyrimo stadijoje procedūra negali garantuoti visiškos kaltinamojo ir gynėjo teisių ir interesų apsaugos, nes prašymą sprendžia šalis, turinti visiškai priešingus interesus procese. Baudžiamąjį persekiojimą organizuojantis pareigūnas visada bus suinteresuotas kaltinamųjų tezių patvirtinimu ir atmes prašymus ignoruodamas gynėbos išvadas [64]. Ne visai teisinga nuomonė, nes prokuroras, turėdamas atsakomybę už objektyvų ir visapusišką nusikalstamos veikos išaiškinimą nėra laisvas ignoruoti pakankamai argumentuotą gynėbos prašymą, juolab, kad jo sprendimas skundžiamas ir bus tikrinamas aukštesnių instancijų.

Suteikus advokatui teisę rinkti duomenis baudžiamojo proceso priemonėmis ir galimybę dalyvauti visuose tyrimo veiksmuose tai gali tapti rimta kliūtimi įgyvendinti ikiteisminio tyrimo stadijos tikslus. S.D. Šestakovos nuomone [75], tikroji gynėbos funkcijos paskirtis ne įrodymų rinkimas, o ikiteisminio tyrimo organų surinktos bylos medžiagos vertinimas palankiausiui ginamajam aspektu, leidžiančiu jį išteisinti ar sušvelninti jo atsakomybę. Gynėjo teisė rinkti duomenis taip pat gali būti traktuojama kaip baudžiamojo proceso funkcijų painiojimas, nes pirminiame etape neaišku, ar advokato renkami duomenys įgis kaltinamąją ar teisinamąją reikšmę. Tokiu būdu ši gynėjo veikla gali įgauti visai priešingą jo atliekamai funkcijai pobūdį. Įstatymo leidėjas stengiasi laikytis aukso vidurio, teisingai manydamas, kad suteikus gynėjui tik teisę teikti ginamajam juridinę konsultaciją, reikšti prašymus, skundus ir nušalinimus, gynėba taps pasyvi ir įtariamąjo (kaltinamojo) interesai nebus pakankamai užtikrinti. Tyrimui reikšmingų duomenų

rinkimo teisė ikiteisminio tyrimo stadijoje efektyvi priemonė sulgyinti kaltinimo ir gynybos šalių procesinę padėtį, kiek tai įmanoma ikiteisminio tyrimo stadijoje.

Gynybos funkcijos vykdymo požiūriu itin reikšminga apskundimo teisė. Kaip jau buvo minėta anksčiau, praktiškai nė vienas ikiteisminį tyrimą atliekančio pareigūno ar prokuroro sprendimas ikiteisminio tyrimo stadijoje nėra galutinis. Įstatymo leidėjas suteikia gynybos šaliai teisę skųsti absoliučiai kiekvieną jų veiksmą ar sprendimą, reikalaujant patikrinti jų teisėtumą ir pagrįstumą. Toks reguliavimas ganėtinai reikšmingas kaltinimo ir gynybos galių balansui ikiteisminio tyrimo stadijoje. Nors daug diskutuojama apie gynėjo galimybes dalyvauti įrodinėjimo procese, realiai neišnaudojamos net galiojančiame baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtintos galimybės. Advokatai retai renka ikiteisminiam tyrimui reikšmingus duomenis, dažniau tik ginamąją charakterizuojančią medžiagą. Praktika rodo, kad įtariamasis ir gynėjas įgyvendindami gynybos funkciją ikiteisminio tyrimo stadijoje dažniau linkę naudotis būtent apskundimo teise, siekdami užprotestuoti surinktų duomenų teisėtumą, tačiau taip pat pakankamai pasyviai¹¹. Rusijoje įstatymiškai įtvirtinta šalių teisė naudotis privačių detektyvų paslaugomis, palengvinant galimybę gynėjui rinkti įrodymus. Nepanašu, kad tokia praktika artimiausiu laiku bus įteisinta Lietuvoje.

Galiojantis baudžiamojo proceso kodeksas nenumato gynybos šalies galimybių oficialiai pareikšti ir užfiksuoti motyvuotą nuomonę dėl ikiteisminio tyrimo rezultatų bei tolesnės tyrimo eigos. Mokslininkų darbuose išsakoma nuomonių, kad tokia teisė baigiamajoje ikiteisminio tyrimo dalyje gynybai turėtų būti užtikrinta, nes ji niekaip nepažeidžia ikiteisminio tyrimo stadijos tikslų ir kaltinimo šalies interesų. A.O. Mašovec manymu, šalia prokuroro surašomos kaltinamosios tezės gynėjui turėtų būti suteikta teisė pateikti savo išvadas baigiamajame akte. Jame galėtų būti išsakyti gynybos apibendrinimai dėl tolesnės bylos eigos: nutraukimo, perdavimo teismui, nusikalstamos veikos kvalifikacijos, ginamojo atsakomybę lengvinančių aplinkybių, kardomosios priemonės tolesnio taikymo, įrodymų šaltinių. Gynėjo paruoštas baigiamasis aktas būtų perduodamas kartu su byla teismui. A.I. Kariakinas pritaria, kad gynėjo teisė ikiteisminiame tyrime teikti baigiamąją išvadą būtų tiek papildoma teisės į gynybą realizavimo priemonė, tiek rungimosi principo ikiteisminio tyrimo procese išraiška. M. Gušauskienė taip pat pastebi, kad sprendžiant klausimą dėl ikiteisminio tyrimo baigties ir perdavimo bylos teismui gynybai nesuteikta teisė išsakyti savo nuomonę dėl tyrimo pabaigos, paneigti prokuroro teiginius ir įrodinėti tolesnės eigos neracionalumą. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 218 str. numatyta gynybos teisė prašyti papildyti ikiteisminį tyrimą susijusi daugiau su galimybe prašyti atlikti papildomus ikiteisminio tyrimo veiksmus, kai gynybos manymu dar galima gauti ikiteisminiam tyrimui

¹¹ 2007 m. Vilniaus m. 3 apylinkės teisme gauti 47 skundai dėl ikiteisminio tyrimo veiksmų ir sprendimų, iš kurių tik 28 įtariamųjų ir jų atstovų. Turint omenyje vien per metus šiame teisme išnagrinėjamų baudžiamųjų bylų skaičių (apie 700-800), darytina išvada, kad apskundimo teisės realizavimas ikiteisminio tyrimo stadijoje išties pasyvus.

reikšmingų duomenų, t.y. gynybos šalis gali pareikšti nuomonę tik vienu atveju – ikiteisminio tyrimo papildymo. Ši norma neužtikrina galimybės gynybai pareikšti nuomonę dėl ikiteisminio tyrimo užbaigimo būdo, teisme apklaustinių asmenų sąrašo, t.y. klausimais, kuriais gynybos šalis stipriai suinteresuota. Tokia gynybos teisė užtikrinta Austrijos, Italijos baudžiamojo proceso įstatymų.

Gynybos šalis įtakoti ikiteisminio tyrimo baigtį gali dar vienu būdu – pasinaudodama LR BPK 215 str. įtvirtinta nuostata, suteikiančia teisę reikalauti tyrimo nutraukimo dėl pernelyg ilgos jo trukmės. Priemonė turėtų būti efektyvi, nes pareiga spręsti tokį reikalavimą suteikta tik teismui, bet praktika rodo, kad teismai linkę ne tenkinti gynybos reikalavimą, o rinktis aukso vidurį – nustatyti ikiteisminio tyrimo atlikimo terminą. Įstatymo leidėjas nėra numatęs apribojimų ikiteisminio tyrimo termino pratęsimų kiekiui ir trukmei, tad pirminis teisėjo įpareigojimas užbaigti ikiteisminį tyrimą per nustatytą laiką praranda savo efektyvumą ir menkai padeda gynybos šaliai apginti savo interesus.

Rungimosi principo veikimo galimybės ikiteisminio tyrimo stadijoje pastaruoju metu plečiamos, bet jų nepakanka teigti, kad procesas ikiteisminio tyrimo stadijoje iš tiriamojo tapo rungtyniniu. Nepaisant to, efektyvus įstatymo leidėjo suteiktų teisių ir priemonių panaudojimas leidžia siekti palankių sprendimų ir įtakoti ikiteisminio tyrimo rezultatus gynybai palankia linkme. Rungtyninis procesas pirmiausia reikalauja šalių aktyvumo. Nuo gynėjo pastangų dažnai priklauso asmens, kurio atžvilgiu vykdomas baudžiamasis persekiojimas, padėtis. Net procesinės nelygybės sąlygomis gynybai suteikiamos galimybės būti aktyviam ir vykdyti rungtyninio pobūdžio veiklą. Galiojančio baudžiamojo proceso kodekso normos aktyviai gynybos šaliai suteikia realią galimybę pagrįstai ir laiku įtakoti proceso eigą.

2.3. TEISMO KONTROLĖ IKITEISMINIAME TYRIME KAIP RUNGIMOSI PRINCIPO GARANTAS

Ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinė pareigybė, įvesta Vakarų Europos valstybių patirtimi yra viena esminių baudžiamojo proceso naujovių, įtvirtintų galiojančiame baudžiamojo proceso kodekse.

Lietuvoje buvo pasirinktas pasyvaus ikiteisminio tyrimo teisėjo, savo iniciatyva neatliekančio jokių procesinių veiksmų, modelis. Nors iš teisės normų turinio susidaro įspūdis, kad ikiteisminio teisėjui pakanka įtakos ir įgaliojimų užtikrinti proceso dalyvių teises ir pareigas bei

vykdyti procesinių veikslių ikiteisminiame procese kontrolę, vis dėlto jis įtraukiamas į procesą tik į jį kreipiantis [17, p.83]. Tai reiškia, kad į procesą jis įtraukiamas išimtinai prokuroro arba kitų proceso dalyvių nuožiūra.

Kaip pažymi V.Kukaitis [34, p.44], ikiteisminio tyrimo teisėjo instituto raida labiausiai susijusi su kaltinimo ir teisingumo vykdymo funkcijų atskyrimu. Todėl šis savarankiškas proceso subjektas itin reikšmingas rungimosi principo veikimo aspektu.

Galiojantis baudžiamojo proceso kodeksas numato tris ikiteisminio tyrimo teisėjo veikimo sritis ikiteisminio tyrimo stadijoje:

- procesinių prievartos priemonių taikymą,
- įrodymų įtvirtinimą (legalizavimą),
- proceso dalyvių skundų nagrinėjimą.

Visos trys paminėtos ikiteisminio tyrimo teisėjo veiklos sritys aktualios rungimosi principo veikimui, nes įstatymo leidėjas užtikrina proceso šalių teisę dalyvauti ir išsakyti savo argumentus beveik kiekvienos jų atveju. Ikiteisminio tyrimo teisėjo instituto įvedimas, daugelio autorių nuomone, ir buvo vartai rungimosi principui į ikiteisminio tyrimo stadiją. Tai ikiteisminio tyrimo stadijos momentai, kai kiekviena šalių : prokuroras, įtariamasis ir jo gynėjas, ikiteisminio tyrimo teisėjas atlieka griežtai atskirtas baudžiamojo proceso funkcijas , o kaltinimas ir gynyba savo interesus gina veikdami rungimosi sąlygomis.

Uždaros ikiteisminio tyrimo stadijos priešininkai iki šiol kritikuoja teismo kišimąsi į ikiteisminio tyrimo stadiją, teigdami, kad sprendamas įvairius procesinius klausimus ikiteisminio tyrimo metu, jis pernelyg bus įtrauktas į baudžiamojo persekiojimo veiklą, dėl ko susidarys išankstinės nuostatos apie būsimą bylą ir praras objektyvumą ir nešališkumą teisminėje proceso stadijoje.

Suvokdamas tokią grėsmę įstatymo leidėjas įtvirtindamas ikiteisminio tyrimo teisėjo funkcijas, kurių paskirtis iš esmės - ikiteisminio tyrimo kontrolė , kartu numatė jo laisvę nuo pareigos vėliau nagrinėti tą pačią bylą iš esmės. K.B. Kalinovskis [61] teisingai pastebi, kad teisėjas atlikdamas atskirus procesinius veikslus ikiteisminiame tyrime neperima savo žinion bylos tyrimo ir netampa atsakingas už tyrimo rezultatus, vadinasi neprisiima ir kaltinimo ar baudžiamojo persekiojimo funkcijos. Ikiteisminio tyrimo teisėjas turi būti atleistas nuo pareigos nagrinėti bylą teisme iš esmės bei būti nepriklausomas nuo baudžiamąjį persekiojimą vykdančių institucijų. „Ikiteisminio tyrimo teisėjo reikšmė apsaugoti procesą nuo išankstinių nuostatų kaltinamojo atžvilgiu“[71].

Kaip jau minėta, ikiteisminio tyrimo teisėjas į ikiteisminio tyrimo stadiją įtraukiamas daugiausia prokuroro iniciatyva , be to skiria procesines prievartos priemones, dėl ko gali susidaryti klaidingas įspūdis, kad jis baudžiamojo persekiojimo veiklos dalyvis. Istoriskai teismas

susiformavo kaip tarpininkas tarp dviejų ginčo šalių. Teismo rolė ir reikšmė kito priklausomai nuo valstybės raidos. Šiandien vienintelė teismo pareiga – vykdyti teisingumą. Todėl netenka kalbėti apie teismo ir valstybės interesus atstovaujančių organų tikslų vienovę baudžiamajame procese. Teismas, nors ir būdamas teisėsaugos institucijų piramidės viršutine pakopa, savo procesine veikla yra ypatingas baudžiamojo proceso subjektas [66]. Teismo ir prokuroro tarpusavio bendradarbiavimas grindžiamas abipuse nepriklausomybe vienas nuo kito. Tuo pačiu teisminė valdžia viršija prokuroro. Ikiteisminėje stadijoje ši santykių pusiausvyra įgyvendinama teismo kontrolės dėl tyrimo teisėtumo ir organų veiksmų pagrįstumo būdu.

Rungimasis – tai kaltinimo ir gynybos abipusės veiklos organizavimo būdas, reikalaujantis subjekto, gebančio savo veiksmais sujungti prieštaringas savo prigimtimi šalių pozicijas ir jas išspręsti. A.O. Mašovec teigimu, baudžiamojo proceso dalyvių santykiai procese organizuojami trijų principų pagrindu: teismo ir kaltinimo šalies - teismo kontrolės pagrindu, teismo ir gynybos nekaltumo prezumpcijos, o gynybos ir kaltinimo - rungimosi principu [66]. Kaltinimo šalies ir teismo tarpusavio sąveikos išraiška – kaltinimo šalies veiksmų teisėtumo kontrolė.

Praktiškai visose demokratinių valstybių baudžiamojo proceso įstatymas numato, kad visus sprendimus, kurie vienaip ar kitaip gali pabloginti įtariamojo (kaltinamojo) padėtį turi priimti nešališkas teisėjas, suteikdamas abiem šalims lygias galimybes pateikti surinktą informaciją ir paneigti oponento teiginius [25, p.58]. Pačių griežčiausių procesinių prievartos priemonių skyrimas pavestas labiausiai bešališkam ir nepriklausomam subjektui – ikiteisminio tyrimo teisėjui. Procesinių prievartos priemonių skyrimas ir sankcionavimas sudaro apie 85% ikiteisminio tyrimo teisėjo veiklos¹².

Rungimosi principo veikimo aspektu gynybos šaliai labai reikšmingas kardamosios priemonės – suėmimo skyrimas. Įkalinus asmenį iki teismo proceso dažniausiai daroma neigiama įtaka asmens išteisinimo galimybei, kadangi kaltinamasis ir jo gynėjai negali tinkamai ištirti bylos medžiagos ir pasiruošti gynybai, o kai kuriais atvejais tai net neįmanoma¹³. Šio procesinio veiksmo metu gynybai ir kaltinimui suteikiamos vienodos galybės argumentuoti savo poziciją, nes kardamosios priemonės skyrimo klausimas sprendžiamas teisme ginčo keliu. Toks reglamentavimas atitinka EŽTT nuostatą, kad suėmimo paskyrimo ir pratęsimo klausimas turi būti rungtyninio pobūdžio. Tiek gynėjui, tiek prokurorui posėdyje suteikiama proga pareikšti savo nuomonę sprendžiamu klausimu, užduoti įtariamajam klausimus, vertinti priešingos šalies argumentus. Baudžiamojo proceso įstatymas numato, kad bet kokia kardomoji priemonė gali būti skiriama tik esant rimtam pagrindui manyti, kad asmuo pagrįstai įtariamasis nusikalstamos veikos padarymu be to

¹² Remtasi Vilniaus m. 3 apylinkės teismo statistika

¹³ Atskiroji teisėjų Walsho ir Loizou nuomonė Europos Žmogaus Teisių teismo 1993 lapkričio 24 d. sprendime byloje Nr. 13972/88 *Imbrioscia v. Switzerland* (Application no. 13972/88).

egzistuoja bent vienas iš suėmimo skyrimo pagrindų bei įstatyme numatytos sąlygos. Gynybos interesas – nuginčyti suėmimo skyrimo pagrįstumą bei motyvus ir siekti kuo trumpesnio termino, jei pirmojo tikslo pasiekti nepavyksta. Sėkmingo rungimosi sąlyga – šalių informuotumas. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senatas 2004 12 30 nutarime Nr. 50 išaiškino, kad teismas sprendamas suėmimo klausimą privalo reikalauti, kad prokuroro pareiškime būtų išdėstyti suėmimo motyvai dėl kiekvieno pagrindo, taip pat motyvai, kodėl švelnesnėmis kardomosiomis priemonėmis negalima pasiekti baudžiamojo proceso 119 str. numatytų tikslų, o teismas privalo įsitikinti, kad jam pateiktoje medžiagoje pakanka duomenų, leidžiančių manyti, kad būtent įtariamasis padarė nusikalstamą veiką. Rungimosi aspektu itin aktualus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nurodymas, kad su teismui pateikta medžiaga turi teisę susipažinti įtariamasis ir jo gynėjas. Iki šio Senato išaiškinimo gynyba dažniausiai buvo priversta ginčyti suėmimo pagrįstumą beveik akla, turėdama tik prokuroro pareiškime išdėstytus motyvus ir nebūdama net minimaliai supažindinta su ikiteisminio tyrimo disponuojamais duomenimis. Nuostata, kad visą teismui pateiktą medžiagą gali pamatyti ir įvertinti gynėjas, ženkliai sustiprino gynybos pozicijas teisinio ginčo metu.

Baudžiamojo proceso įstatymas ikiteisminio tyrimo kompetencijai priskiria visą eilę kitų procesinės prievartos priemonių, kurių skyrimas susijęs su tyrimui reikšmingų duomenų gavimu (kratos, poėmiai, slapti sekimai, elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė ir t.t.). Tai griežčiausios procesinės prievartos priemonės, labiausiai suvaržančios asmens teises. Be to dauguma jų neviešo pobūdžio, tad gynybos šalies galimybė įtakoti jų skyrimo pagrįstumą praktiškai neegzistuoja. Ikiteisminio tyrimo teisėjas, sankcionuodamas ar priimdamas nutartį skirti minėtas priemones, atlieka jų teisėtumo ir pagrįstumo patikrinimo funkciją, tačiau gynyba nežinodama apie tokių priemonių taikymą neturi progos nei kontrargumentuoti, nei apskųsti. Kratos ir poėmio atveju gynybos šalis retkarčiais ginčija kratos ar poėmio teisėtumą jau po paties procesinio veiksmo fakto, siekdama užkirsti kelią gautų duomenų panaudojimui tyrime. Ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis skirti procesinę prievartos priemonę patenka į LR BPK 65 str. veikimo sferą ir yra skundžiama aukštesnės instancijos teismui, o šiai pripažinus nutartį neteisėta ar nepagrįsta, turėtų būti taikoma analogija situacijai, kai ikiteisminio tyrimo teisėjas nesankcionuoja skubiai atlikto veiksmo, t.y., procesinių veiksmų metu paimti daiktai, vertybės ir dokumentai turėtų būti grąžinti asmenims, iš kurių buvo paimti, o jų rezultatais tolesniame procese nebebūtų galima remtis¹⁴. Tokiu būdu gynybos šalis turi galimybę apginti savo interesus nedalyvaudama pirminio ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimo dėl procesinės prievartos priemonės taikymo priėmimo procese.

¹⁴ Vilniaus m. 3 apylinkės teismo statistika rodo, kad didžiąja dalimi į ikiteisminio tyrimo teisėją kreipiamasi ne dėl kratos ar poėmio paskyrimo, o jau atliktos sankcionavimo (73 % atveju), kas leidžia įtarti, kad tyrėjai piktnaudžiauja įstatymo leidėjo suteikta galimybe atlikti skubią kratą ar poėmį be išankstinio teismo leidimo, kuri turėtų būti traktuojama kaip išimtis iš bendros taisyklės.

Kita ikiteisminio tyrimo teisėjo veiklos sritis, reikšminga rungimosi aspektu, - įrodymų įtvirtinimas (legalizavimas) . Šiai sričiai priskiriama ikiteisminio tyrimo teisėjo pareiga prokuroro prašymu atlikti įtariamojo, liudytojo, nukentėjusiojo apklausas bei spręsti ekspertizės skyrimo klausimą. Įtariamasis yra asmuo, kuris labiausiai motyvuotas keisti parodymus, priklausomai nuo pasirinktos gynybos taktikos, be to bet kuriame etape gali apsispręsti jų neduoti iš viso, todėl kaltinimo šalis suinteresuota jai palankius parodymus užfiksuoti ir įtvirtinti pas ikiteisminio tyrimo teisėją, kad šie teismineje stadijoje galėtų įgauti įrodymo statusą. Tos pačios nuomonės V.Kilinskas, teigdamas, kad ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamojo apklausa labiausiai susijusi su jo prisipažinimu [33, p.54]. Prisipažinimas ikiteisminio tyrimo teisėjui – asmens parodymų įrodomosios galios procesinio įtvirtinimo būdas. Ikiteisminio tyrimo teisėjo duotiems įtariamojo parodymams, balsu perskaitytiems teismo posėdyje gali būti suteikiamas įrodymų statusas. Pervertinti šio procesinio veiksmo reikšmės neįmanoma. Praktika rodo, kad kaltinimo šalis intensyviai naudojasi šia galimybe. Didžiąją dalį ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamų apklausų sudaro įtariamųjų apklauskos¹⁵.

Deja, praktikoje apklausos efektyvumas gali žymiai nukentėti, jei nėra asmens, vadovaujančio veiksmui. P. Ancelis visai pagrįstai pastebi, kad nėra gerai, jog ikiteisminio tyrimo apklausose įpareigotas dalyvauti prokuroras, o ne tyrėjas, žinantis tyrimo aplinkybes [17, p.159]. Prokuroras nežinodamas tyrimo detalių ne visada produktyviai sudalyvauja procese, o ir teisėjas, ne visada turintis galimybę susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, taip pat negali būti pernelyg aktyvus. Prokuroras yra veiksmo iniciatorius, o atlikti jį pagal visus apklausos kaip procesinio veiksmo reikalavimus įpareigotas teisėjas . „Įtariamojo apklausa – ikiteisminio tyrimo veiksmas, kurio metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teisėjas tiesiogiai gauna iš įtariamojo informaciją apie nusikalstamai veikai tirti reikšmingas aplinkybes ir ją fiksuoja laikydamasis baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimų [33, p.52]. Tačiau teisėjas dar mažiau nei prokuroras yra susipažinęs su tyrimo aplinkybėmis ir niuansais. Be to praktikoje teisėjas dažniausiai į apklausos eigą nesikiša, laikydamas, kad ne jo pareiga rinkti ikiteisminio tyrimo duomenis , tik stebėti, kad nebūtų pažeistos apklausiamo asmens teisės ir jų garantijos. Tokiu būdu apklausoje aktyviai nedalyvaujant tyrėjui gali nukentėti kaltinimo šalies interesai, neužfiksavus tyrimui reikšmingų detalių. Ne visada apklausos reikšmę tinkamai įvertina ir gynėjas, klaidingai traktuodamas, kad įtariamojo teisė atsakyti duoti parodymus ir nebuvimas atsakomybės už melagingus parodymus pakankami jo teisių apsaugos garantai, o advokato pagalba šio procesinio veiksmo metu apsiriboja dalyvavimu stebint, kad šios garantijos nebūtų pažeistos. Apklausa pas ikiteisminio tyrimo teisėją – procesinis veiksmas ikiteisminio tyrimo stadijoje, kurio metu sukuriamos palankiausios rungimosi

¹⁵ 88 % (100 iš 117) Vilniaus m. 3 apylinkės teisme 2007 m. atliktų apklausų – įtariamojo.

principo veikimui sąlygos. Aktyvi ir tinkamai pasiruošusi proceso šalis gali labai produktyviai išnaudoti šį proceso veiksmą rinkdama siekdama gauti ir užfiksuoti savo ginamai pozicijai naudingus duomenis. Ir atvirkščiai - apklausos dalyvių pasyvumas gali lemti, kad apklausos protokole užfiksuoti parodymai bus neinformatyvūs, padriki ir priešaringi bei neatliks savo paskirties teisminėje bylos nagrinėjimo stadijoje. Galimybė proceso veiksmo šalia prokuroro dalyvauti ir klausimus užduoti gaunamų duomenų tinkamu įtvirtinimu labiausiai suinteresuotam asmeniui - tyrėjui - leistų labiau užtikrinti atliekamo veiksmo kokybę.

M. Gušauskienė teisingai pastebi, kad rungimosi aspektu nėra gerai, kad kita šalis su prašymu atlikti apklausą neturi teisės kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją tiesiogiai [25, p.60]. Gynybos šalis norėdama inicijuoti apklausą turi kreiptis į tyrimo šeiminką – prokurorą. Įtariamąją apklausos atveju tokia teisė numatyta įtariamajam ir jo gynėjui, liudytojo apklausą reglamentuojantis straipsnis, gynybai teisės inicijuoti liudytojo apklausą nei tiesiogiai, nei netiesiogiai nenumato. V. Kilinskas išanalizavęs LR BPK 189 str. 2 d. nuostatas, daro išvadą, kad prokuroras negali atmesti įtariamąją prašymo būti apklaustam pas ikiteisminio tyrimo teisėją: „Galimybė būti apklaustam ikiteisminio tyrimo teisėjo savo iniciatyva suformuluota kaip įtariamąją teisė, nepriklausanti nuo ikiteisminio tyrimo subjektų valios“ [33, p.59]. Nepasitikėdamas ikiteisminio tyrimo institucijomis, jų parodymų objektyviu fiksavimu, bijodamas psichologinio spaudimo, įtariamasis gali pasinaudoti teise duoti parodymus objektyvioje aplinkoje, kur tikrai nebus naudojami neteisėti poveikio būdai. Gynybos šalis turi teisę dalyvauti ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamoje liudytojo apklausoje, o kaltinimo šalis – atitinkamą pareigą apie ją informuoti gynybos šali. Ši teisė leidžia gynybos šaliai dalyvauti proceso veiksmo – liudytojo apklausoje, prie kurios ikiteisminio tyrimo stadijoje ji paprastai neprileidžiama, ir kurios yra labiausiai paplitęs reikšmingų ikiteisminio tyrimo duomenų gavimo būdas. Liudytojo apklausoje pas ikiteisminio tyrimo teisėją gynėjas gali dalyvauti procesinės lygybės sąlygomis. Tačiau iš BPK 184 str. nuostatų galima daryti išvadą, kad gynybos šalis neturi net netiesioginės liudytojo apklausos pas ikiteisminio tyrimo teisėją reikalavimo teisės. Toks reglamentavimas kritikuotinas, nes visiškai galima situacija, kad gynybai žinomos aplinkybės, dėl kurių įtariamąją nekaltumą patvirtinantis liudytojas negalės būti apklaustas teisme arba gynyba suinteresuota tiesioginius įvykio liudininkus apklausti pas ikiteisminio tyrimo teisėją manydama, kad ten jis duos išsamesnius parodymus, nei pas tyrėją, atliekantį apklausą išimtinai kaltinimo linkme. Tačiau neturėdama iniciatyvos teisės, gynybos šalis bus priversta naudoti LR BPK 178 str. numatytą procedūrą, tai yra kreiptis su prašymu atlikti 184 str. numatytą veiksmą, prokuroro atsisakymo atveju skųsti jo sprendimą, pereiti skundo procedūrą, kol galutiniame etape su tokiu prašymu į ikiteisminio tyrimo teisėją vis tiek kreipsis prokuroras. Neįtvirtinus net ir netiesioginės gynybos šalies iniciatyvos teisės LR BPK 184 str. (pagal analogiją

su LR BPK 189 str.) , ji netenka V.Kilinsko aptartos garantijos – kad jos prašymas prokurorui privalomas.

Ekspertizė - ikiteisminio tyrimo veiksmas, turintis didelę reikšmę įrodinėjimo procese. Jos ypatingumas pasireiškia ne tuo, kad įrodomoji galia didesnė nei kitų įrodymų, nes visi jie vienodai vertinami pagal vidinį teismo įsitikinimą, bet mokslinių metodų ir žinių taikymu, kurių nei šalys, nei teismas paprastai neturi. Įstatymo leidėjas suvokdamas šio pažinimo priemonės svarbą procese, įteisino rungtyninę jos skyrimo ir vykdymo tvarką, kurioje gan detalčiai suformuluotos įtariamąjo ir jo gynėjo teisės dalyvauti šiame veiksmo. Prokuroras turi pareigą pranešti raštu įtariamajam ir gynėjui apie būtinumą skirti ekspertizę ir nurodyti terminą pateikti prašymus dėl klausimų ekspertui, konkretaus eksperto paskyrimo ir pateikti papildomą medžiagą ekspertizei, o gautus prašymus pateikti ikiteisminio tyrimo teisėjui (LR BPK 209 str.). Prokuroras, gavęs ekspertizės aktą, turi pareigą raštu apie tai pranešti įtariamąjo gynėjui ir kitiems suinteresuotiems asmenims ir pasirašytinai supažindinti (LR BPK 211 str.). Tai yra šių ikiteisminio tyrimo duomenų atžvilgiu siaurinama prokuroro teisė neleisti bet kuriuo momentu susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis. Šiokia tokia spraga - įstatymo leidėjas nenumatė supažindinimo termino. Supažindinimas su ekspertizės aktu – savarankiškas tyrimo veiksmas, įforminamas atskiru protokolu. Jis turėtų būti atliekamas tuoj pat, išskyrus, kai tai prieštarauja nusikaltimo išaiškinimo sėkmei, bet terminas turėtų būti protingas, kad tyrėjai galėtų apmąstyti tolesnes veiklos kryptis priklausomai nuo ekspertizės rezultatų. Supažindinimas su ekspertizės aktu tyrimo pabaigoje, kai gynybos šaliai suteikiama teisė susipažinti su visa bylos medžiaga, laikytinas baudžiamojo proceso nuostatų pažeidimu.

Iš LR BPK 209 str. konteksto išplaukia, kad apie ekspertizės būtinumą sprendžia tik kaltinimo šalis – prokuroras, kuris kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją. Vėl diskutuotinas gynybos kaip ekspertizės iniciatoriaus klausimas. Ekspertizės skyrimo pagrindus ir tvarką reglamentuojantis skirsnis nenumato tokios galimybės, tokia teisė išvedama tik iš LR BPK 178 str. 2 d. nuostatos, kad įtariamasis ir gynėjas, nukentėjęsysis gali raštu prašyti prokurorą atlikti XII ir XIV skyriuose numatytus veiksmus, tame tarpe ir ekspertizę.

Praktikoje galima ir realiai pastebima dviejų procesinių veiksnių - ekspertizės ir objekto apžiūros, atliekamos specialisto - konkurencija. Ikiteisminio tyrimo subjektai, kada tik įmanoma, linkę apsiriboti specialisto išvadomis, nes jų skyrimo ir atlikimo tvarka paprastesnė, greitesnė ir nesukurianti galimybių gynybai dalyvauti procedūroje bei papildomų pareigų kaltinimo šaliai¹⁶.

¹⁶ 2007 m. Vilniaus m. 3 apylinkės teisme gautas tik 21 pareiškimas dėl ekspertizės skyrimo, visos dėl teismo psichiatrinės ekspertizės, po to, kai specialistas atsisakė pateikti išvadą apie įtariamąjo psichinę būklę ir rekomendavo atlikti ekspertizę. Tik 1 atveju gynyba aktyviai dalyvavo ekspertizės skyrimo procedūroje, išreiškdamas savo poziciją ir pageidavimus.

Vokietijos BPK pavyzdžiu numaćius privalomos ekspertizės atvejus galima būtų apriboti tokios praktikos atvejus.

Proceso dalyvių skundai – visiškai nuo nieko nepriklausanti pastarųjų iniciatyva į ikiteisminį tyrimą įtraukti teismą. Galiojantis baudžiamojo proceso įstatymas šalims numato teisę skųsti bet kokią ikiteisminio tyrimo veiksmą ar sprendimą, o ikiteisminio tyrimo teisėjui pareigą – nagrinėti jo kompetencijai priklausančius skundus. A.I. Makarkino nuomone, ginčai, kilę tarp proceso dalyvių dėl baudžiamojo persekiojimo funkcijos vykdymo, gali būti sprendžiami tik teisme, o ne aukštesniojo prokuroro, kuris yra tos pačios baudžiamojo persekiojimo institucijos dalis ir paprastai solidarus su savo kolegomis [65]. Tos pačios nuomonės ir M.Gušauskienė, teigdama, kad proceso efektyvumo dėlei visi tyrimą kontroliuojančio prokuroro nutarimai turėtų būti skundžiami teismui.

Skundo nagrinėjimo rezultatui didelės reikšmės turi tiek kaltinimo, tiek gynybos šalies argumentai, o net vienas ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimas gali nulemti tolesnę ikiteisminio tyrimo eigą [34, p.47]. Skundą ikiteisminio tyrimo teisėjui teikiančios šalies tikslas – teisinį konflikto sprendimą perkelti į teisminį lygmenį, kur abi šalys stoja prieš nepriklausomą ir išankstinių nuostatų neturintį teisėją. Tačiau įstatymo leidėjo numatytas skundo nagrinėjimo terminas – 5 dienos, lemia, kad greičiausiai bus pasirinkta rašytinė skundo nagrinėjimo forma, kas nėra palanku šalims, norinčioms aktyviai ginti savo poziciją. Žodinis procesas suteikia daugiau galimybių šalims išsakyti savuosius ir paneigti priešingos šalies argumentus. Žodinio proceso atveju nukenčia proceso optimalumo principas ir dažniausiai pažeidžiamas įstatymo nustatytas terminas, rašytinio – rungimosi principo veikimas¹⁷. Siūlytina įtvirtinti baudžiamojo proceso įstatyme skundą pateikiančios šalies galimybę prašyti žodinio skundo nagrinėjimo, paliekant ikiteisminio tyrimo teisėjui teisę spręsti dėl proceso formos, atsižvelgiant į išdėstytą pozicijų ir tyrimo aplinkybių aiškumą.

A.I. Makarkino nuomone, ikiteisminio tyrimo stadijoje nepakankama ikiteisminio tyrimo pagrįstumo kontrolė [65]. S.D. Šestakova pritaria teigdama, kad ikiteisminio tyrimo stadijoje rungimasis dėl asmens patraukimo įtariamuoju ir kaltinamuoju teisėtumo ir pagrįstumo neegzistuoja [75]. Teisė spręsti palikta išimtinai baudžiamojo persekiojimo organams. Kitokios nuomonės R.Merkevičius, kuris pagrįstai pastebi, kad ikiteisminio tyrimo dalyvių teisė apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno proceso veiksmus – veiksmingiausias kelias siekti pagrįsto asmens pripažinimo įtariamuoju bei teisingo jo veikos teisinio kvalifikavimo [40, p.108]. Nagrinėdamas įtariamą skundą dėl jam pareikšto įtarimo nepagrįstumo ir neteisėtumo ikiteisminio tyrimo teisėjas pats negali paneigti įtarimo (procesiniu požiūriu negali pripažinti pranešimo apie įtarimą neteisingu ir

¹⁷ Vilniaus m. 3 apylinkės teismo statistika rodo, kad žodinis skundo nagrinėjimas užtrunka nuo 6 iki 83 dienų, dalis skundų netenkinami, nes procesas nutraukiamas dėl bylos perdavimo teismui. Tokiu būdu apskundimo institutas netenka efektyvumo.

nepagrįstu), tačiau turi neabejotiną kompetenciją nutartyje pripažinti, kad konkrečiu tyrimo etapu esami, žinomi faktiniai duomenys nepagrindžia žmogui reiškiamo įtarimo arba įtarimo formuluotėje apibrėžta nusikalstamos veikos sudėtis neteisingai teisiškai kvalifikuota, ir pasiūlyti prokurorui ištaisyti procesinius trūkumus. P. Ancelis sutinka, kad esant teisinėmis situacijomis, kai prokuroras nepagrįstai reiškia žmogui įtarimą ar neteisingai kvalifikuoja jo elgesį, ikiteisminio tyrimo teisėjas, kurio prašoma atlikti ar sankcionuoti procesinę prievartą, kuri galima tik įtariamojo atžvilgiu, turi teisę savarankiškai įvertinti ir nuspręsti, ar jam pateiktų duomenų visuma yra pakankama pagrįsti žmogui reiškiamą įtarimą ir gali atsakyti atlikti prašomą veiksmą ar priimti prašomą sprendimą, nekeisdamas situacijos, kai buvęs įtariamasis ir toliau išsaugo šį dirbtinai jam suteiktą statusą. Taigi galimybė rungtis šiuo klausimu yra, tik ikiteisminio tyrimo teisėjas neturi įgaliojimų tiesiogiai ir galutinai išspręsti šį klausimą ikiteisminio tyrimo stadijoje.

R. Merkevičius teisingai pastebi, kad ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimai išnagrinėjus skundus yra dvejopo pobūdžio: vienu atveju jis turi teisę panaikinti apskųstą ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro veiksmą (rezultatą) ar sprendimą ir išnagrinėti klausimą iš esmės, kitais – tegali pripažinti, kad minėti pareigūnai pažeidė įstatymą, panaikinti neteisėtą sprendimą ar veiksmą ir siūlyti pareigūnui ginčijamą klausimą spręsti iš naujo priimant naują procesinį sprendimą. Pastarasis reglamentavimas baudžiamojo proceso įstatymo galiojimo pradžioje nemenkai trikdė tiek skundžiančius asmenis, tiek ikiteisminio tyrimo institucijas, tiek teisėjus, įpratusius spręsti skundžiamą klausimą iš esmės. Pirmieji baiminosi, kad „pasiūlymas“ nepakankamas būdas įpareigoti kaltinimo šalį priimti naują: pagrįstą ir teisėtą sprendimą ir po pakartotinės procedūros bus priimtas analogiškas sprendimas skundžiamajam tik pakeitus motyvaciją. Atrodo šie būgštavimai nepasitvirtino. Praktikoje neteko girdėti, kad ikiteisminio tyrimo institucijos nebūtų atsižvelgusios į ikiteisminio tyrimo teisėjo išvadas.

Ikiteisminio tyrimo teisėjo veikla atliks pozityvų vaidmenį šalių rungtimosi aspektu tik su sąlyga, kad jis rodys vienodą dėmesį abiem šalims ir be iš nusistatymo vertins įrodymus ir prašymus. Ne paslaptis, kad vis dar retkarčiais sutinkamas teisėjo palankus požiūris į „kolegą prokurorą“ ir rodomas nepasitikėjimas jo oponentu advokatu, gali iškreipti šalių rungtyninės veiklos esmę. Tokiu atveju gynybos šaliai savo interesus lieka ginti naudojantis nušalinimo institutu.

A.I. Makarkinas apibendrinamas teismo vaidmenį ikiteisminio tyrimo stadijoje teigia, kad ikiteisminiame tyrime šalys turi kur kas platesnę diskrecijos teisę naudotis savo įgaliojimais nei teismas. Jie savarankiškai priima sprendimus vadovaudamiesi tik savo pasirinktos taktikos sumetimais. Todėl į teismo aktyvumą ikiteisminio tyrimo stadijoje vykstančiame įrodinėjimo procese reikia žvelgti itin atsargiai, kad jis netaptų trukdžiu proceso šalių aktyvumui ir iniciatyvai. Teismo aktyvumas ikiteisminio tyrimo stadijoje turi būti nukreiptas išimtinai proceso dalyvių konstitucinių teisių apsaugai, sprendžiant jų apribojimo klausimus ir tokių apribojimų pagrįstumą.

Ikiteisminio tyrimo teisėjo kompetencijai priklauso spręsti prokuroro nušalinimo ikiteisminio tyrimo stadijoje klausimą. Proceso dalyviai turėdami pagrindą manyti, kad prokuroras yra šališkas ir suinteresuotas tyrimo baigtimi, gali teikti pareiškimą dėl jo nušalinimo. Tokiu būdu gynybos šalis ir bet kuris kitas proceso dalyvis saugomas nuo neteisėtų ir nepagrįstų kaltinimo šali atstovaujancio ir tyrimo baigtimi privataus, o ne viešojo intereso pagrindu suinteresuoto asmens sprendimų. Rungimosi aspektu diskutuotina nuostata, kad nušalinimo pareiškimas nesustabdo proceso, tad reikia manyti ir asmens, kurio atžvilgiu pareikštas nepasitikėjimas, procesinių veiksmų ir sprendimų. Įstatymo leidėjas šia išlyga pirmenybę teikia proceso greitumo ir optimalumo principams, užkirsdamas kelią galimam piktnaudžiavimui ir proceso vilkinimui. Be to baudžiamojo proceso kodekso komentatorių nuomone, teigiamas sprendimas dėl atitinkamo pareigūno nušalinimo suteikia juridinį pagrindą vėliau ginčyti šio pareigūno atliktus veiksmus [37, p.168].

Nors ikiteisminio tyrimo teisėjo galimybių šalių iniciatyva įsikišti į ikiteisminio tyrimo eigą nemažai, tiek Rusijos, tiek Lietuvos autorių nuomone jų nepakanka. Tokius esminius proceso veiksmus kaip bylos iškėlimas ir nutraukimas privalėtų kontroliuoti teismas. Bet ši kontrolė neturėtų atimti iš kaltinimo teisės esant atitinkamam procesiniam pagrindui iškelti ar nutraukti bylą. Įstatymo leidėjas numato ikiteisminio tyrimo nutraukimo atvejus, kai ši kontrolė teismui privaloma, nepaisant šalių nuomonės dėl tokio sprendimo (LR BPK 212 str. 3-9 punktai), kitais atvejais teismo kontrolė vykdoma tik nepatenkintos sprendimu šalies iniciatyva - paduodant skundą. Keli ir detalieji reglamentuoti apskundimo lygmenys, autorės nuomone, visiškai pakankamas garantas, kad ikiteisminio tyrimo subjektų sprendimai dėl atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą, jo nutraukimo ar atnaujinimo bus kruopščiai patikrinti teisėtumo ir pagrįstumo prasme.

Kiek ikiteisminio tyrimo teisėjo kontrolės funkcija bus efektyvi, priklauso ir nuo subjektyvių priežasčių. Teisėjo neutralumas – produktyvios rungtyninės veiklos garantas. Teismas turi rodyti vienodą dėmesį abiem šalims ir be išankstinio nusistatymo vertinti jų pateiktus įrodymus ir pareikštus prašymus.

IŠVADOS

1. Apibendrinant baudžiamuosiuose įstatymuose, teismo praktikoje ir teisės doktrinoje suformuluotus rungimosi principo turinio išaiškinimus, manytina, kad rungimosi principo esmę sudaro priešingus interesus turinčių ir procese konkuruojančių šalių (kaltinimo ir gynybos) teisinis ginčas, kuris vyksta procesinės šalių lygybės ir visiško procesinių funkcijų atskyrimo sąlygomis.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatyme pateikta rungimosi principo samprata atskleidžia tik vieną iš principo elementų – procesinę šalių lygybę. Įstatyminė principo formuluotė turėtų atspindėti jo esmę, todėl manytina, kad LR BPK 7 straipsnis ateityje įstatymo leidėjo turėtų būti papildytas dalimi, atskleidžiančia antrąjį ne mažiau reikšmingą rungimosi principo elementą – baudžiamojo proceso funkcijų atskyrimą.
3. Rungimosi principo veikimas procese padeda išlaikyti optimalų balansą tarp dviejų pagrindinių baudžiamojo proceso tikslų – nusikaltimo atskleidimo ir asmens teisių ir interesų apsaugos. Ikiteisminio tyrimo stadijos uždaviniai labiau orientuoti pasiekti pirmąjį tikslą, todėl rungimosi principo veikimas joje siauresnis ir epizodiškas. Epizodišką rungimosi principo veikimą ikiteisminio tyrimo stadijoje lemia ir tai, kad stadijos tikslai ir pobūdis neleidžia nei įtvirtinti procesinės šalių lygybės, nei aiškiai atskirti atliekamos procesinės funkcijos ikiteisminio tyrimo stadijos dalyvių veikloje.
4. Ikiteisminio tyrimo stadijoje prokurorui ir tyrimą atliekantiems pareigūnams (iš esmės kaltinimo funkciją vykdančiai šaliai) įstatymo leidėjo suteikta valdingų įgaliojimų visuma, viešumo procese ribojimas bei galios priimti sprendimus dėl tyrimo eigos ir baigties sudaro ryškia persvarą gynybos šalies procesinių galimybių visumai. Tačiau įstatymo leidėjo kitiems proceso dalyviams suteikta teisė skusti bet kokį prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno sprendimą, veiksmą ar neveikimą, leidžia šalių interesų konflikto sprendimą perkelti į teisminį lygmenį, kur jis bus išspręstas šalių rungimosi sąlygomis.
5. Įtariamojo ir jo gynėjo teisių ir galimybių jas realizuoti visuma – tikrasis jų galimybės rungtis pamatas. Gynyba baudžiamajame procese neturi nekaltumo įrodinėjimo pareigos, tačiau rungimosi principo veikimo pagrindas – aktyvi šalių veikla. Įstatymo leidėjas baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtino pakankamai normų, suteikiančių progą gynybai veikti aktyviai, išnaudojant jai suteiktas procesines galimybes. Galiojantis baudžiamojo proceso kodeksas išplėtė gynėjo galias dalyvauti tyrimui reikšmingų duomenų rinkimo procese, tiek suteikdamas teisę rinkti juos pačiam, tiek dalyvauti kaltinimo šalies atliekamuose procesiniuose veiksmuose ar reikalauti tokių atlikimo. Rungimosi principo požiūriu gynėjo veiklos galimybes riboja tai, kad jis neturi valdingų įgaliojimų įstatymo jam leidžiamose aktyvios veiklos srityse, be to jų realizavimo galimybė susieta su prokuroro valia. Nepaisant to efektyvus gynybos teisių išnaudojimas leidžia siekti palankių sprendimų ir įtakoti ikiteisminio tyrimo rezultatus gynybai palankia linkme.
6. Rungimosi principo realizavimas Lietuvos baudžiamojo proceso ikiteisminio tyrimo stadijoje nėra pakankamai efektyvus, tačiau tokią padėtį sukuria ne tiek objektyvios priežastys - baudžiamojo proceso reglamentavimo trūkumai (jie pakankamai smulkūs), kiek subjektyvios - ikiteisminio tyrimo pareigūnų kaltinimo funkcijos savo veikloje suabsoliutinimas, proceso dalyvių aktyvumo stoka ir nesugebėjimas pasinaudoti įstatymo jiems suteiktomis procesinėmis galimybėmis, ikiteisminio tyrimo teisėjo išankstinės nuostatos. Galiojančio baudžiamojo proceso kodekso normos aktyviai šaliai suteikia realią galimybę įtakoti proceso eigą ir rezultatus.

Autorė Renata Andriuškaitė:

Literatūra

Lietuvos Respublikos įstatymai ir kiti teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014;
2. 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, Valstybės žinios, 2002-08-02, Nr. 77-3288 ;
3. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7 (1950-11-04), Valstybės žinios, 2000, Nr. 96-3016;
4. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas, Valstybės žinios, 1998, Nr. 64-1840;
5. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741;
6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341;
7. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 90-2777;
8. Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių įstaigų įstatymas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 10-236;
9. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas, Valstybės žinios, 1994, Nr. 46-851;
10. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 75-2272, 2006, Nr. 82-3254;
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 195 str. 5 dalies ir 242 str. atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” (Valstybės žinios, 1997, Nr.91-2289);
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 str. 4 ir 5 dalių, 256 str. 4 dalies, 280 str. 1,2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” (Valstybės žinios, 1999, Nr.15-402);
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118’, 156’ str., 267 str. 5 punkto ir 317’ straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” (Valstybės žinios, 2000, Nr.80-2423);
14. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas 2005 spalio 27 d. „Dėl Lietuvos advokatų etikos kodekso skelbimo“ (Valstybės žinios, 2005, Nr. 130-4681);
15. Rekomendacijos dėl dalyvių susipažinimo su bylos medžiaga ikiteisminio tyrimo metu, patvirtintos Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 18 d. įsakymu Nr. I-58 (Valstybės žinios, 2003, Nr. 39-1807);
16. Rekomendacijos dėl prokuroro veiklos organizuojant ikiteisminį tyrimą ir jam vadovaujant , patvirtintos Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2004 m. vasario 25 d. įsakymu Nr. I-40 (Valstybės žinios. 2004, Nr. 33-1094);

Specialioji literatūra

17. ANCELIS, Petras. Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas. Vilnius, 2007;
18. ANDRIULIS V., MAKSIMAITIS M., PAKALNIŠKIS V., PEČKAITIS J.S., ŠENAVIČIUS A. Lietuvos teisės istorija. Vilnius, 2002;
19. BIRMONTIENĖ T., JARAŠIŪNAS E., KŪRIS E. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė, Vilnius, 2001;
20. GIRDAUSKAS, Mindaugas. Rungimosi principas baudžiamajame procese: turinio aspektai. Teisė, 2004, Nr.53, p. 102-114;
21. GODA Gintaras. Baudžiamojo proceso raidos tendencijos Europoje. Teisės problemos, 1999, Nr. 3, p. 19-38;
22. GODA G., KAZLAUSKAS M., KUČONIS P. Baudžiamojo proceso teisė, Vilnius, 2005;
23. GODA, Gintaras. Nekaltumo prezumpcija: įtvirtinimas Lietuvos teisėje ir kai kurie turinio aspektai. Teisė, 2002, Nr. 44, p.42-52;
24. GODA, Gintaras. Užsienio šalių baudžiamojo proceso pagrindai. 1997. Vilnius;

25. GUŠAUSKIENĖ, Marina. Lygių procesinių teisių įgyvendinimo problemos ikiteisminiame tyrime. *Jurisprudencija*, 2005, Nr. 67 (59), p. 54-62;
26. JURGAITIS, Ramūnas. Sandėris dėl prisipažinimo kaltu arba tiesiog kaltinamojo prisipažinimas – galimybė supaprastinti baudžiamąjį procesą. *Jurisprudencija*, 2002, Nr. 29 (21), p. 40-48;
27. JURKA, Raimundas. Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas. *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 1(79), p. 31-39;
28. FOČENKOVA, Natalija. Rungimosi principo realizavimo problema baudžiamojo proceso ikiteisminio tyrimo stadijoje. *Jurisprudencija*, 2005, Nr. 76(68), p. 121-126;
29. KAPOČIŪTĖ, Jūratė. Ar viešumo principas suponuoja tikrąjį viešumą. *Teisės apžvalga*, 2001, Nr. 5, p.58-79;
30. KAZLAUSKAS, Marcelis. Gynybos ir kaltinimo šalių lygiateisiškumas ir jo reikšmė žmogaus teisių apsaugai. Iš *Žmogaus teisių problema baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese. Konferencijos medžiaga*. Vilnius, 1995. p.31-33;
31. KAZLAUSKAS, Marcelis. Naujo baudžiamojo proceso kodekso projekto koncepcija ir sistema. *Teisė*, 2000, Nr.37, p.64-73;
32. KAZLAUSKAS, Marcelis. Parengtinio tardymo visapusiškumo, pilnumo ir objektyvumo užtikrinimo įstatyminės prielaidos. *Teisė*, 1991, Nr. 25, p.24-30;
33. KILINSKAS, Vidas. Ikitteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamojo apklausa. *Teisė*, 2005, Nr. 57, p.50-70;
34. KUKAITIS, Vytautas. Ikitteisminio tyrimo teisėjo procesinė padėtis užsienio šalių ir Lietuvos baudžiamajame procese. *Teisė*, 2006, Nr. 60, p.38-49;
35. KVIETKAUSKAS, Vytautas. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius, 1985, p.202;
36. LAUŽIKAS E., MIKELĖNAS V., NEKROŠIUS V. *Civilinio proceso teisė (I)*. Vilnius: Justitia, 2003;
37. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (I) tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003;
38. MACHOVENKO, Jevgenij. Įrodymai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisėje. *Teisė*, 2005, Nr. 55, p.61-69;
39. MAKSIMAITIS, Mindaugas. Užsienio teisės istorija. Vilnius, 1998;
40. MERKEVIČIUS, Remigijus. Ikitteisminio tyrimo teisėjo teisė kontroliuoti žmogaus pripažinimą įtariamuoju. *Teisė*, 2005, Nr. 57, p.106-123;
41. MERKEVIČIUS, Remigijus. Nemo tenetur se ipsum accusare principo turinys reformuotame baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 60, p.50-64;
42. PALSKYS, Eugenijus. Baudžiamojo proceso principai naujojo Lietuvos Respublikos BPK projekte. *Teisė*, 1993, Nr. 26, p.178-181;
43. PALSKYS, Eugenijus. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymų raida 1990 - 1994 metais. *Kriminalinė justicija*, 1995. Nr. IV, p. 94-113;
44. PANOMARIOVAS, Artūras. Ikitteisminio tyrimo formos Prancūzijos Respublikoje. *Jurisprudencija*, 2003, t. 49 (41), p. 140-148;
45. PAUKŠTĖ, Arūnas. Prisipažinimas – susitarimo objektas baudžiamajame procese. *Justitia*, 2002, Nr. 1-2, p.25-30;
46. PRADEL J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius, 2001;
47. RINKEVIČIUS, Jurgis. Įrodymų rinkimo būdai baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 1998. Nr.10 (2), p.58-62;
48. STUNGYS, Kęstutis. Baudžiamasis ir baudžiamojo proceso įstatymai – žmogaus teisių garantas. Iš *Žmogaus teisių problema baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese. Konferencijos medžiaga*. Vilnius, 1995, p.33-38;
49. STUNGYS, Kęstutis. Baudžiamojo proceso įstatymas – tiesos nustatymo metodas. *Justitia*, 1996, Nr.1, p.23-24;

50. STUNGYS. Kęstutis. Įrodymų samprata baudžiamojo proceso kodekso projekte. Jurisprudencija, 2000, Nr.16 (8), p.22-26;
51. АЛЕКСЕЕВА А.Б. и др. Уголовно процессуальное право Российской Федерации. Москва, 2005;
52. БАРАБАШ А.С. Природа российского уголовного процесса, цели уголовно-процессуальной деятельности и их установление. Санкт-Петербург, 2005;
53. БАРАНОВ А.М. Состязательность как принцип и форма уголовного процесса. Омск, 1997;
54. БОЖЬЕВА В. П. Уголовный процесс. Москва, 2002;
55. ВАНДЫШЕВ В.В. Уголовный процесс. Курс лекций. СПб. Санкт-Петербург, 2004;
56. ВИШНЕВСКАЯ О.В. Состязательная деятельность защитника на предварительном следствии: автореф. дис. ... канд. юр. наук. - Ижевск, 2004. [žiūrėta 2008-01-10]. Prieiga per internetą: <<http://kalinovsky-k.narod.ru/b/avtoref/vishnevskay.htm>>;
57. ГРИГОРЬЕВ В.Н., ПОБЕДКИН А.В., ЯШИН В.Н. Уголовный процесс. Москва, 2006;
58. ГРОМОВ Н.А. Уголовный процесс России: Учебное пособие. Москва: Юрист, 1998;
59. ДАРОВСКИХ С.М. Принцип состязательности и равноправия сторон в уголовном процессе России. Челябинск, 2001;
60. ЗАЙЦЕВА Е.А. Проблемы реализации принципа состязательности сторон на различных стадиях уголовного процесса//Черные дыры в российском законодательстве. 2005. No. 4. С.202-210;
61. КАЛИНОВСКИЙ К.Б. Основные виды уголовного судопроизводства. Санкт-Петербург, 2002. [žiūrėta 2008-03-20]. Prieiga per internetą: <<http://kalinovsky-k.narod.ru/p/2002-10.htm>>;
62. КАЛИНОВСКИЙ К.Б. Проблемы реализации принципа состязательности в уголовно процессуальном кодексе Российской Федерации// Проблемы совершенствование и применение законодательства о борьбе с преступностью: Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 95-летию Башкирского государственного университета. Часть 1. Уфа: РИОБашГУ, 2004. С 94-98. [žiūrėta 2008-01-10]. Prieiga per internetą: <<http://kalinovsky-k.narod.ru/p/2004-4.htm>>;
63. КАЛИНОВСКИЙ К.Б. Уголовный процесс современных зарубежных государств. 2000. [žiūrėta 2008-01-10]. Prieiga per internetą: < <http://kalinovsky-k.narod.ru/p/2000-1.htm>>;
64. КАРЯКИН Е.А. Реализация принципа состязательности в уголовном судопроизводстве (вопросы теории и практики): монография. - Оренбург: ГОУ ОГУ, 2005. [žiūrėta 2008 01 20]. Prieiga per internetą: <<http://www.kalinovsky-k.narod.ru/b/karjakin/index.htm>>;
65. МАКАРКИН А.И. Состязательность на предварительном следствии: дис. ... канд. юр. наук дис. – Санкт-Петербург, 2001. [žiūrėta 2008-01-10]. Prieiga per internetą:<<http://kalinovsky-k.narod.ru/b/makar-d.htm>>;
66. МАШОВЕЦ А.О. Принцип состязательности и его реализация в предварительном следствии: дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 1994. [žiūrėta 2008-01-10]. Prieiga per internetą: < <http://kalinovsky-k.narod.ru/b/mashoves/index.htm>>;
67. МИТРОФАНОВА Е.В. Действие принципа состязательности сторон в досудебных стадиях уголовного процесса. автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград. 2004. [žiūrėta 2008-01-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.lib.ua-ru.net/diss/zakl/99773.html>>;
68. НАУМОВ А.М. Развитие принципа состязательности в УПК РФ. [žiūrėta 2008-01-10]. Prieiga per internetą < <http://urpressa.ru/content/view/258/200>>;
69. РЫЖАКОВ А.П. Уголовный процесс. Москва. 2004;
70. СМИРНОВ В.П. Противоборство как сущность принципа состязательности и уголовного судопроизводства. Государство и право, №3, с.58-63;

71. СМІРНОВ А.В. Состязательный процесс. -СПб.: Изд-во "Альфа", 2001. [žiūrėta 2008-01-10]. Prieiga per internetą: [žiūrėta 2008-01-10]. Prieiga per internetą: <<http://kalinovsky-k.narod.ru/b/smirnov-sp/index.htm>>;
72. СМІРНОВ А.В. Типология уголовного судопроизводства: Дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2001. [žiūrėta 2008-01-10]. Prieiga per internetą: <<http://kalinovsky-k.narod.ru/b/smir/>>;
73. СМІРНОВ А.В., КАЛИНОВСКИЙ К.Б. Уголовный процесс. Питер, 2005;
74. СТРОГОВИЧ М.С. Курс советского уголовного процесса: Основные положения науки советского уголовного процесса Москва, 1968, Т.1;
75. ШЕСТАКОВА С.Д. Проблемы состязательности в российском уголовном процессе: Дисс. ... канд. юрид. наук. СПб., 1998. [žiūrėta 2008 01 20]. Prieiga per internetą: <<http://www.kalinovsky-k.narod.ru/b/shest/index.htm>>;
76. ФОЙНИЦКИЙ И. Я. Курс уголовного судопроизводства. Том 1. Санкт – Петербург, 1996;

Teismų praktika

77. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 2004 12 30 d. nutarimas Nr. 36 „Dėl teismų praktikos skiriant arba pratęsiant kardomąjį kalinimą (suėmimą)“;
78. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 2004 12 30 d. nutarimas Nr. 50 „Pakeisti ir papildyti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimą Nr. 36 “Dėl teismų praktikos skiriant kardomąjį kalinimą (suėmimą) ir jį išdėstyti nauja redakcija: “Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą”;
79. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2005 sausio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje *S.Marcinkevičius pagal BK 22 str. 1 d., BK 178 str. 2 d.*, Nr. 2K-41/2005;
80. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2005 balandžio 05 d. nutartis baudžiamojoje byloje *R.Staneika pagal BK 138 str. 1 d.*, Nr. 2K-281/2005;
81. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2005 birželio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje *R.Petrauskas pagal BK 284 str. 1 d.*, Nr. 2K-428/2005;
82. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2005 spalio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje *A.Grišinas pagal BK 82 str. 1 d., 300 str. 1 d.*, Nr. 2K-566/2005;
83. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2005 lapkričio 08 d. nutartis baudžiamojoje byloje *P.Voitkun pagal BK 145 str. 1 d., 138 str. 1 d.*, Nr. 2K-462/2005;
84. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2006 vasario 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje *Ž.B. pagal BK 138 str. 1 d.*, Nr. 2K-156/2006;
85. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1992 birželio 15 d. sprendimas byloje *Lüdi v. Switzerland* (Application no. 12433/86)
86. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1993 lapkričio 24 d. sprendimas byloje *Imbrioscia v. Switzerland* (Application no. 13972/88)
87. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1996 vasario 20 d. sprendimas byloje *Lobo Machado v. Portugal* (1) (Application no. 15764/89)
88. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1997 kovo 18 d. sprendimas byloje *Mantovanelli v. France* (1) (Application no. 21497/93)
89. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1998 kovo 27 d. sprendimas byloje *K.D.B. v. The Netherlands* (Application no. 21981/93)
90. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 vasario 16 d. sprendimas byloje *Jasper v. The United Kingdom* (Application no. 27052/95)
91. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 birželio 7 d. sprendimas byloje *Kress v. France* (Application no. 39594/98);
92. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 sausio 15 d. sprendimas byloje *Łaskiewicz v. Poland* (Application no. 28481/03);

SANTRAUKA

RUNGIMOSI PRINCIPO REIKŠMĖ IKITEISMINIO TYRIMO STADIJOJE

Pagrindinės sąvokos: baudžiamasis procesas, rungimosi principas, ikiteisminis tyrimas, šalių procesinis lygiateisiškumas, baudžiamojo proceso funkcijų atskyrimas.

Rungimosi principas yra vienas svarbiausių demokratinės valstybės baudžiamojo proceso principų, tačiau jo veikimas daugiausia siejamas su bylos nagrinėjimu teisme. Baudžiamojo proceso stadijų tikslai ir uždaviniai natūraliai lemia, kad rungimosi principas jose negali būti realizuojamas vienoda apimtimi. Ikiteisminio tyrimo stadijoje rungimosi principo veikimas ribotas, tačiau įstatymo leidėjas įtvirtino pakankamai baudžiamojo proceso normų, kurių efektyvus panaudojimas aktyviai šaliai leidžia pakankamai produktyviai įtakoti ikiteisminio tyrimo eigą siekiant sau palankių sprendimų ir rezultatų.

Šiame magistro baigiamajame darbe analizuojamas rungimosi principo turinys baudžiamajame procese, įvertinama jo vieta baudžiamojo proceso principų sistemoje bei santykis su kitais principais, analizuojamos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso normos, reglamentuojančios rungimosi principo veikimą ikiteisminio tyrimo stadijoje. Darbo pradžioje pateikiama rungimosi principo samprata ir vieta baudžiamojo proceso principų sistemoje, o toliau vertinamos baudžiamojo proceso subjektų, atliekančių savarankiškas kaltinimo, gynybos ir teisingumo vykdymo funkcijas, galimybės įtakoti proceso eigą ir rezultatus įgyvendinant rungimosi principą ikiteisminio tyrimo stadijoje.

SUMMARY

THE SIGNIFICANCE OF THE ADVERSARIAL PRINCIPLE IN PRE-TRIAL UNVESTIGATION

The keywords: criminal procedure, adversarial principle, pre-trial investigation, procedural equality of parties, separation of functions in criminal procedure.

The adversarial principle is one of the most important principles of criminal procedure in a democratic state; however, its operation is mostly bound with examination of a case at a court. The goals and tasks of phases of the criminal procedure predetermine an impossibility to apply the adversarial principle in them to the same extent. In the phase of pre-trial investigation, the operation of the adversarial principle is limited; however, legislators introduced a number of norms of the criminal procedure and an active party can ensure rather successful application of them seeking to impact the course of pre-trial investigation for ensuring decisions and results favorable for the said party.

In the Final Master's Paper, the contents of the adversarial principle in the criminal procedure are analyzed, its place in the system of the principles of the criminal procedure is assessed, the norms of the Criminal Proceeding Code of Republic of Lithuania for regulating operation of the adversarial principle in the phase of pre-trial investigation are discussed upon. In the beginning of the Paper, the concept of the adversarial principle and its place in the system of the principles of the criminal procedure are disclosed, then the possibilities of subjects of criminal procedure that carry out independent functions of accusation, defense and dispensation of justice to impact the course and the results of the proceedings by realization of the adversarial principle in the phase of pre-trial investigation are assessed.